

บทที่ 3

นโยบายรัฐบาลกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความบันเทิงในทศวรรษ 2490

นโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับวัฒนธรรมความบันเทิงในทศวรรษ 2490 แบ่งได้เป็น 2 ช่วง ช่วงแรกระหว่างปี 2491-2495 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมและสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิง เพราะวัฒนธรรมความบันเทิงเป็นสื่อที่แสดงถึงความเจริญของชาติ อันเป็นผลจากการมีปฏิสัมพันธ์กับนานาชาติ ทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการสืบทอดแบบแผนศิลปะราชสำนักเป็นสำคัญ เพราะแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นไทย จึงส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมในลักษณะการอนุรักษ์ ผ่านการสนับสนุนการดำเนินงาน โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ของกองการสังคีต กรมศิลปากร จนทำให้กองการสังคีต กลายเป็นศูนย์กลางในการสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของราชสำนัก เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ

ช่วงระหว่างปี 2495-2500 รัฐใช้นโยบายส่งเสริมและสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงเพื่อความมั่นคงของชาติ สนองนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยจัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม การโอนกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ทำให้งานของกรมศิลปากรได้รับการสนับสนุนมากขึ้น แม้ว่ารัฐบาลส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมในลักษณะการอนุรักษ์และวิวัฒน์ แต่การสืบทอดโดยยึดแบบแผนเดิมเป็นมาตรฐาน ทำให้การวิวัฒน์วัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมของกรมศิลปากร อยู่ในกรอบแบบแผนของราชสำนักเป็นมาตรฐานสืบมา ส่วนหน่วยงานที่มีบทบาทในการปรับปรุงวัฒนธรรมตามแนวทางของรัฐ คือ กรมประชาสัมพันธ์ โดยวิวัฒน์วัฒนธรรมความบันเทิงจากวัฒนธรรมเดิม ผสมผสานกับวัฒนธรรมตะวันตก เป็น “วงสังคีตสัมพันธ์” ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมาก เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะการแสดงออกของวัฒนธรรมความบันเทิงได้รับผลกระทบจากการรับวัฒนธรรมตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงรสนิยมของสังคมกรุงเทพฯ ในการเสพย์ความบันเทิงรูปแบบต่างๆ

นอกจากรัฐบาลส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิม เพื่อแสดงถึงความเจริญมั่นคงของชาติแล้ว รัฐบาลยังใช้วัฒนธรรมความบันเทิงเป็นสื่อเผยแพร่ นโยบายของรัฐบาลด้วย โดยนำลิเก ละครปลุกใจ และเพลงปลุกใจ ซึ่งได้รับความนิยมกว้างขวางในหมู่ประชาชนมาใช้ประชาสัมพันธ์ นโยบายของรัฐบาล การที่รัฐบาลมุ่งส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมเพียงบางประเภท เพื่อตอบสนองนโยบายการสร้างความมั่นคง ทำให้การเติบโตของวัฒนธรรมเป็นไปตามการสนับสนุนของรัฐบาล คนตรีและมหรสพแบบเดิมดำรงอยู่ด้วยการอนุรักษ์จากกรมศิลปากร

เพื่อเป็นมรดกของชาติโดยขาดปฏิสัมพันธ์กับสังคม ขณะที่ละครปลุกใจ และเพลงปลุกใจ แพร่หลายตามการประชาสัมพันธ์ของรัฐบาล ส่วนลิเกและวงสังคีตสัมพันธ์ เป็นที่นิยมแพร่หลาย เพราะการสนับสนุนจากภาครัฐและสอดคล้องกับรสนิยมของคนในสังคม นโยบายรัฐบาลในช่วง ทศวรรษ 2490 จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความบันเทิงทั้งในลักษณะการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมและการส่งเสริมให้วัฒนธรรมที่อยู่ในกระแสความนิยมของประชาชน แต่เดิมเติบโตจนเป็นรสนิยมความบันเทิงของยุคสมัย

3.1 นโยบายสนับสนุนกรมศิลปากรวางแบบแผนและกำหนดมาตรฐานของวัฒนธรรม ความบันเทิงช่วงปี 2491 – 2495

งานดนตรีและนาฏศิลป์ขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังจากรัฐ มาตั้งแต่การเปลี่ยนแปลง การปกครองในปี 2475 ต่อมาสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงทศวรรษ 2490 จึงฟื้นตัว อีกครั้งในช่วงปี 2491-2495 รัฐบาลส่งเสริมกรมศิลปากรให้มีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับนโยบายทางวัฒนธรรมมากนัก เพราะไม่ได้ ส่งผลต่ออำนาจทางการเมือง ดังการแถลงนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ระหว่าง วันที่ 21 เมษายน 2491 ถึง วันที่ 11 ธันวาคม 2494 ไม่ปรากฏนโยบายทางวัฒนธรรมเหมือน เช่นคำแถลงนโยบายในปี 2495

ในปี 2490 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำคณะรัฐประหารซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคน สำคัญ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มจอมพล ป.พิบูลสงคราม กลุ่มพลโทผิน ชุณหะวัณ และกลุ่ม พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทั้งนี้กลุ่มของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ไม่ใช่กลุ่มที่เป็นแกนนำสำคัญ แต่คณะรัฐ ประหารได้สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ฉะนั้นจอม พล ป. พิบูลสงคราม จึงต้องอาศัยคณะรัฐประหารค้ำจุนรัฐบาล

รัฐบาลเผชิญกับปัญหาภายในหลายประการในการบริหารประเทศ เช่น ความขัดแย้ง ภายในคณะรัฐประหาร ฝ่ายอนุรักษนิยมคัดค้าน ในระยะ พ.ศ. 2491 – 2494 มีคณะผู้ก่อการ ก่อการกบฏถึง 3 ครั้ง คือ กบฏเสนารธิการที่เกิดจากการต่อต้านภายในกองทัพบกในเดือน ตุลาคม 2491 กบฏวังหลวง ซึ่งเป็นการต่อต้านจากขบวนการประชาธิปไตยพลเรือนในเดือน กุมภาพันธ์ 2492 และกบฏแมนฮัตตันในเดือนมิถุนายน 2494

เหตุการณ์กบฏแมนฮัตตัน ทำให้เกิดกรณีขัดแย้งระหว่างรัฐบาลและวุฒิสภานำไปสู่การ รัฐประหารตนเองของคณะรัฐประหารทางวิญญูกระจายเสียง เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 และยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2492 ที่ไม่เปิดโอกาสให้คณะรัฐประหาร เข้าไปมีอำนาจในสภาผู้แทนราษฎร การรัฐประหารเป็นผลให้ต้องยุบสภาผู้แทนราษฎรและ

วุฒิสภา และจัดตั้งคณะผู้บริหารประเทศ คณะรัฐมนตรีชั่วคราวและสมาชิกประเภทที่ 2 ทำหน้าที่เป็นผู้แทนราษฎร โดยมีจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี

คณะรัฐบาลชั่วคราวได้บริหารประเทศมาตั้งแต่วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2494 จนถึงวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2494 จึงได้ตั้งคณะรัฐบาลขึ้นมาใหม่ โดยยังมีจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีเหมือนเดิม คณะรัฐบาลชุดนี้บริหารประเทศจนมาถึงวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2495 ก็สิ้นสุดลง และมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ขึ้นใหม่

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงนี้ให้ความสำคัญกับการดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อสร้างการยอมรับจากนานาชาติและสร้างความมั่นคงแก่อำนาจการบริหาร จึงให้ความสำคัญกับการร่วมมือกับองค์กรระหว่างประเทศเพื่อเป็นที่ยอมรับในประชาคมโลก

การติดต่อสัมพันธ์กับนานาชาติประเทศอื่นทั้งต้องการความช่วยเหลือจากชาติมหาอำนาจในด้านต่าง ๆ ทำให้รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เน้นการให้ความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติ รัฐบาลแถลงนโยบายให้ความร่วมมือกับต่างประเทศและองค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2491 ว่า

...รัฐบาลนี้จะผดุงรักษาพันธไมตรีกับนานาชาติโดยบริสุทธิ์ใจ จะปฏิบัติตามพันธกรณีที่มีกับประเทศทั้งหลาย และจะร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติในกิจการที่เป็นไปเพื่อสันติภาพและยุติธรรม ส่วนที่เกี่ยวกับชนต่างชาติที่เข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทยนั้น ก็จะพยายามหาทางให้ได้ร่วมมือร่วมใจกับชนชาวไทย ประกอบกิจการที่เป็นคุณประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่ายให้ชาวไทยกับต่างชาติได้อยู่ด้วยกันโดยความสงบสุข (คำแถลงนโยบายของรัฐบาลฯ , 2493:115)

ประเทศไทยสมัครเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ เมื่อ 16 ธันวาคม 2489 และสมัชชาใหญ่ประกอบพิธีรับเข้าเป็นสมาชิกเมื่อ 28 เมษายน 2490 รัฐบาลไทยให้ความสำคัญกับการสนับสนุนงานด้านวัฒนธรรมตามการดำเนินงานของสหประชาชาติ ส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมความบันเทิงอันเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สืบเนื่องมาจากรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามในทศวรรษ 2490

การให้ความสำคัญกับงานวัฒนธรรมของนานาชาติเห็นได้จากการส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมขององค์การสหประชาชาติ มีการประชุมผู้แทนนานาชาติซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะและวรรณคดี เพื่อปรึกษาหารือในการจัดตั้งองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ (UNESCO) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสันติภาพ (Peace) เสถียรภาพ

(Security) ความเข้าใจอันดีระหว่างชาติและสวัสดิภาพทั่วไปของมนุษยชาติ โดยวิธีร่วมมือกันกระทำตามแผนการศึกษา การวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม และมีความเห็นร่วมกันในการสนับสนุนให้ประเทศต่าง ๆ เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประจำชาติ อันก่อเกิดความเข้มแข็งแก่วัฒนธรรมและชุมชน (ศิริ พงศทัต , 1 พฤศจิกายน 2490)

UNESCO สนับสนุนให้นานาประเทศเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรม ในปี 2490 ได้ลงมติเรื่องการศึกษาหลักสูตร (Fundamental Education) ซึ่งให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาสันติภาพของโลกว่า “ถ้าจะรักษาอุดมคติแห่งสันติภาพของโลกไว้ให้ได้แล้ว ประชากรของโลกก็ควรจะได้รู้จักและเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในเรื่องจารีตประเพณี ความเป็นอยู่ของชีวิต อักษรศาสตร์ ระเบียบการปกครองและอุดมคติของประชากรแต่ละชาติ” (อารยธรรม , 31 ตุลาคม 2491)

ในปี 2492 ประเทศไทยในฐานะสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ มีมติให้ตั้งคณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ เพื่อร่วมมือติดต่อกับพิจารณาปัญหา เผยแพร่ และเป็นผู้แทนในการรักษาผลประโยชน์ในการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมของประเทศเป็นส่วนรวม (ท.ม. 4.1.1.9.3/13) วัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมอันแสดงถึงความเจริญของชาติจึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลตามมติการส่งเสริมวัฒนธรรมประจำชาติของสหประชาชาติ เห็นได้จากการส่งเสริมให้ประเทศสมาชิกร่วมมือกับวงดนตรีที่เป็นตัวแทนของสหประชาชาติเผยแพร่ดนตรีของชาติ

มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมอุดมคติของสหประชาชาติ ด้วยความร่วมมือระหว่างประเทศในทางดนตรีและเพื่อพัฒนาวัฒนธรรมทางดนตรีของประชากรต่าง ๆ วงดนตรีและสถานการดนตรีนี้จะดำเนินการอย่างองค์การที่มีใช้ของรัฐบาล...วงดนตรีจะเดินทางไปเล่นในทวีปต่าง ๆ ทั่วโลก เพื่อเป็นการเผยแพร่ดนตรีพื้นเมืองของประเทศต่าง ๆ (ศธ.0701.40/37)

หรือขอความร่วมมือให้ประเทศต่าง ๆ ส่งรายชื่อให้กับองค์การสหประชาชาติ เพื่อจัดทำบัญชีรายชื่อเพลงของชาติต่าง ๆ ทั่วโลก ประเทศไทยในฐานะสมาชิกขององค์การ สหประชาชาติ จึงให้การสนับสนุนการดำเนินงานขององค์การสหประชาชาติด้วย หลวงรณสิทธิพิชัย อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวถึงความจำเป็นในการให้ความร่วมมือกับกิจการ ขององค์การสหประชาชาติว่ามีความจำเป็นเพื่อมิให้ล้าหลังประเทศอื่น “เชื่อว่าเหตุการณ์นี้จะเปนเครื่องบังคับให้เราต้องร่วมมืออยู่เอง เราจะเฉยอยู่ไม่ได้ มิฉะนั้นเราจะเปนประเทศล้าหลังเขาอย่างมาก” (ศธ.0701.40/37)

รัฐบาลให้ความสำคัญกับการสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงประจำชาติซึ่งเป็นสื่อแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติมาแต่เดิม โดยให้ความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติ จัดส่งรายชื่อเพลงไทย (เดิม) ตามการขอความร่วมมือจากองค์การสหประชาชาติ และยังต้องการอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติม เพื่อให้ชาวต่างชาติเข้าใจถึงความไพเราะและพัฒนาการของเพลงไทยว่าจัดอยู่ในศิลปะชั้น Classic กระทรวงศึกษาธิการมีความเห็นว่า นอกจากบัญชีรายชื่อตามคำขอขององค์การฯ แล้ว ควรเพิ่มเติมประวัติเพลง ความหมาย โอกาสและลักษณะที่ใช้บรรเลง เพื่อชี้ถึงความเป็น Classic ของเพลงไทยว่า “บัญชีที่เราจะส่งไปให้เขานั้นยังไม่ละเอียดพอที่จะทำให้เขาเข้าใจใน Classical Music ของเราได้ว่ามีศิลปะสูงเพียงใด ฉะนั้น กระทรวงศึกษาธิการจึงเรียนมาเพื่อขอความร่วมมือจาก กรมศิลปากร ซึ่งมีหน้าที่ทางด้านศิลปะของชาติโดยตรงช่วยจัดทำบัญชีและรายละเอียดให้ใหม่” (ศธ.0701.9.5.1/25) ความสำคัญของวัฒนธรรมความบันเทิงอันสัมพันธ์กับการติดต่อกับนานาชาติ อารยประเทศ โดยเฉพาะการเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับการส่งเสริมวัฒนธรรม ทำให้งานด้านวัฒนธรรมความบันเทิงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง

กระแสการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประจำชาติของนานาชาติของประเทศและองค์การสหประชาชาติแสดงถึงความเจริญของชาติ ทำให้รัฐบาลให้การสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงในลักษณะการอนุรักษ์เพื่อสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ช่วยเสริมสร้างสถานะของประเทศในประชาคมโลก “โครงการปรับปรุงการละคร และสังคีต” ของกรมศิลปากรจึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ทำให้กรมศิลปากรมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิม

ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 แม้รัฐบาลไม่ให้ความสำคัญกับนโยบายด้านวัฒนธรรมความบันเทิงอย่างโดดเด่น แต่รัฐบาลให้การสนับสนุนการดำเนินงานผ่าน “กองการสังคีต กรมศิลปากร” ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบงานด้านวัฒนธรรมของชาติ การดำเนินงานของกองการสังคีตแสดงถึงเป้าหมายการดำเนินงานบำรุงรักษาวัฒนธรรมประจำชาติเพื่อสืบทอดเป็นมรดกของชาติ ปรากฏความชักชวนให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมประจำชาติในสูจิบัตรการแสดงละครดึกดำบรรพ์ เรื่องอิเหนา ของกรมศิลปากร ในปี 2490 ว่า “นาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ของไทยเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญส่วนหนึ่งของชาติ จึงต้องช่วยกันบำรุงส่งเสริมให้วัฒนาถาวรไว้” และเชิญชวนให้ลงโฆษณาในสูจิบัตร เพื่อช่วยส่งเสริมรักษาวัฒนธรรมของชาติว่า “ลงแจ้งความในสูจิบัตรนี้ ได้ประโยชน์เกินค่า เพราะได้ทั้งส่วนการค่าของท่าน และ บำรุงรักษาวัฒนธรรมของชาติ” (สูจิบัตรการแสดง, อ้างถึงใน สิริรัชชานู พักจำรูญ, 2539:163) อีกข้อความหนึ่งกล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมความบันเทิงต่อชาติว่า “ลงแจ้งความในสูจิบัตรการแสดงนาฏศิลป์ไทย เท่า

กับท่านได้ช่วยชาติส่วนหนึ่ง ในอันที่ได้ช่วยธำรงรักษาไว้ซึ่งศิลป อันเป็นวัฒนธรรมของชาติที่สำคัญ ไม่ยิ่งหย่อนกว่า วัฒนธรรมด้านอื่น”(เรื่องเดิม)

นอกจากนี้สุจิตร์ ในช่วงปี 2490-2491 มีข้อความประกอบทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการประชาสัมพันธ์การแสดงผลศิลปะประจำชาติกับชาวต่างประเทศ เนื่องจากชาวต่างประเทศที่เข้ามาต่างให้ความสนใจกับศิลปะประจำชาติของไทย (ศธ.0701.40/25) ขณะเดียวกันก็แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ ที่สัมพันธ์กับสถานะของชาติในระดับนานาชาติด้วย

กรมศิลปากร ขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ มีพระราชกฤษฎีกาประกาศตั้งเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2476 โดยโอนงานมาจากราชบัณฑิตยสภา ซึ่งเดิมมี 3 แผนก คือ แผนกวรรณคดี แผนกโบราณคดี และแผนกศิลปากร และในปีเดียวกันได้เพิ่มหน่วยงานทางศิลปกรรม โดยโอนกรมมหรสพที่เคยอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงวัง มาเป็นแผนกละครและสังคีตในกองศิลปวิทยาการ (หลวงวิจิตรวาทการ, 2507:31) งานดนตรีและนาฏศิลป์ของกรมมหรสพ กระทรวงวัง เป็นงานวัฒนธรรมที่ราชสำนักให้การสนับสนุน มีพัฒนาการสืบเนื่องตามบริบททางประวัติศาสตร์ ผ่านการขัดเกลาจากศิลปินราชสำนักผู้มีความสามารถจนมีความประณีตงดงาม และได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 6 จนมีแบบแผนที่เป็นมาตรฐานของราชสำนัก เช่น ทางการบรรเลงของครูดนตรี หรือ ท่ารำที่เป็นแบบแผนทางนาฏศิลป์

การโอนงานดนตรีและนาฏศิลป์จากกรมมหรสพ มาสังกัดกรมศิลปากร ทำให้แบบแผนอันเป็นมาตรฐานการแสดงของราชสำนักสืบทอดในกองการสังคีต กรมศิลปากร แต่กองการสังคีต ยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะกำหนดแบบแผนงานดนตรีและนาฏศิลป์ให้เป็นแบบแผนมาตรฐานของชาติ เพราะขาดการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างจริงจัง แม้รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ให้ความสำคัญกับงานศิลปะในลักษณะเครื่องเชิดชูวัฒนธรรมของชาติ แต่รัฐมุ่งประโยชน์ในการนำงานศิลปกรรมมาช่วยสนับสนุนการบริหารประเทศจึงไม่ให้ความสำคัญกับการสนับสนุนแบบแผนศิลปะที่มีมาแต่เดิม หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) มองเห็นความสำคัญของดนตรีและนาฏศิลป์ทางเศรษฐศาสตร์ว่า “วิธีแก้เศรษฐกิจที่คิดที่สุด ก็คือ ทำให้พลเมืองรู้สึกที่บ้านเมืองเป็นที่รื่นรมย์” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2507:35) ขณะที่หลวงวิจิตรวาทการ เห็นว่าดนตรีและนาฏศิลป์สามารถช่วยให้งานทุกอย่างลุล่วงไปได้ด้วยดี

...ถ้าจะกล่าวแต่เพียงครุฑยอกศิลปกับนาฏศิลป์ ก็เป็นสิ่งที่เราไม่สามารถจะละทิ้งเสียได้ ไม่ว่าจะกิจการใด ๆ จำจะต้องเอาศิลปะประเภทนี้เข้าไปช่วย เรามีงานฉลองรัฐธรรมนูญ เพื่อเตือนใจให้ประชาชนระลึกถึงและบูชารัฐธรรมนูญยิ่งขึ้น เราไม่สามารถจะทำได้

โดยไม่เอาศิลปะประเภทนี้เข้าไปเป็นอุปกรณ์...เรามีงานวันขึ้นปีใหม่เพื่อให้ประชาชนระลึกถึงจารีตของชาติ เรามีงานพิธีเกี่ยวกับศาสนาทุก ๆ อย่าง เราก็ไม่สามารถจะทำได้โดยไม่เอาศิลปะเหล่านี้เข้าช่วย ฉะนั้น จึงเป็นการแน่นอนว่าศิลปะประเภทนี้มีคุณประโยชน์อยู่ไม่น้อย (เรื่องเดิม:39)

แนวคิดของชนชั้นนำผู้มีบทบาทในการบริหารประเทศดังกล่าว ส่งผลต่อนโยบายของกรมศิลปากรในการใช้งานศิลปกรรม เพื่อสนับสนุนประโยชน์ทางการเมืองการปกครอง กรมศิลปากรปี 2477 จึงมีนโยบายนำงานศิลปกรรมทั้งละครและดนตรีมาสนับสนุนการบริหารประเทศ ดังความในประกาศว่า

...ตามหลักจิตตวิทยาทางการเมือง ย่อมรับรองต้องกันว่า ถ้าพลเมืองเอาใจใส่ทางศิลปะมาก ๆ แล้ว ความกระวนกระวายในทางการเมืองจะน้อยลง การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางการเมืองก็จะทำได้ง่าย...กรมศิลปากรมีนโยบายที่จะทำความพยายามทุกสภาพเพื่อช่วยเหลือรัฐบาลในเรื่องนี้ โดยจัดให้มีการแสดงปาฐกถาได้ว่าที่ ประกาศศิลปะทุกอย่างตลอดถึงการละครและสังคีตทางซังกงูให้คนมาดูมาฟัง และให้เอาใจใส่ในทางศิลปะให้มากที่สุดที่จะทำได้ (ศธ.0701.9.1/2)

กองการสังคีต กรมศิลปากร มีผลงานตอบสนอง นโยบายของรัฐบาลตลอดมา เช่น การจัดแสดงละครประวัติศาสตร์เพื่อปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำหน้าที่กำหนดมาตรฐานความสามารถของศิลปิน ตามนโยบายการปรับปรุงดนตรีและนาฏศิลป์ไทยตามมาตรฐานตะวันตก เป็นต้น บทบาทของกองการสังคีตที่สร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อมุ่งตอบสนองนโยบายทางการเมือง ย่อมทำให้การผลิตผลงานทางศิลปะไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณค่าของงานศิลปะมากเท่าจุดประสงค์ในการใช้งาน เช่น ละครประวัติศาสตร์ มุ่งปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและปลูกใจให้รักชาติ ทำให้เน้นเนื้อหามากกว่ารูปแบบการแสดง ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ เรียกละครปลูกใจหรือละครประวัติศาสตร์ว่าละครพันทาง เพราะไม่ยึดแบบแผนใช้เจรจาเป็นหลัก แต่มีร้องมีรำเช่นละครรำ ความว่า “...ใช้กระบวนรำของไทยโดยไม่ยึดแบบแผนนัก และอาศัยการดำเนินเรื่องโดยการเจรจา เป็นส่วนใหญ่และมีการร้องบ้าง(รายงานสัมมนาฯ,2522:131)

การมุ่งใช้ศิลปะเพื่อประโยชน์ทางการเมือง โดยไม่ให้การสนับสนุนพัฒนาการของศิลปินและศิลปะ ประกอบกับภาวะสงครามทำให้งานดนตรีและนาฏศิลป์ของกรมศิลปากร

เสื่อมโทรมลงมาก ปรากฏว่า เมื่อใกล้จะสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 กรมศิลปากรมีศิลปินด้าน
โขนเพียง 4 – 5 คน ขณะที่ผู้แสดงละครร่ำทั้งครูและลูกศิษย์มีเหลืออยู่ไม่กี่คน ส่วนงานของ
โรงเรียนนาฏศิลป์ก็ประสบปัญหา นางสาวจำเรียง พุทธประดับ ครูละครซึ่งเคยเป็นละครหลวงใน
รัชกาลที่ 7 เล่าถึงความเสื่อมโทรมของโรงเรียนนาฏศิลป์จนไม่มีอุปกรณ์สำหรับการเรียนการสอน
ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ว่า “ พระองค์ชายใหญ่มากดูแลอยู่พักหนึ่ง
ตอนนั้นทางโรงเรียนไม่มีอะไรเลย เครื่องแต่งเนื้อแต่งตัว ท่านก็เอาเครื่องอะไรของท่านมาให้ใช้
ทุกสิ่งทุกอย่าง ตำรับตำรา ท่านซื้อให้หมด” (อ้างถึงใน สิริชัยชาญ พิกจำรูญ , 2539: 153) สถานะ
ของกองการสังคีต ประสบปัญหาทั้งด้านงบประมาณและกำลังคนส่งผลต่อการดำเนินงาน เช่นที่
พระยาอนุমানราชชน อธิบดีกรมศิลปากรขณะนั้น กล่าวถึงปัญหาสถานภาพของศิลปิน และ
ภาระงานที่มากเกินไปว่ากำลังคนทำให้งานไม่มีคุณภาพว่า “ สมรรถภาพของข้าราชการในแผนกนี้
ควรจะทวีขึ้นทุกที แต่การหาคนไปได้เช่นนั้นไม่ ทั้งนี้เพราะขาดจุดมุ่งหมายแห่งความดีที่ลืออยู่
ข้างหน้าให้คนพากเพียร บากบั่นหย่างหนึ่งกับจำนวนคนไม่พอกับงานหย่างหนึ่ง เมื่องานมีมาก
และคนจำกัด เวลาที่จะฝึกซ้อมเพิ่มความชำนาญก็ไม่มีพอ” (ศธ.0701.9.1/7)

ปัญหาสถานภาพของศิลปินส่งผลโดยตรงต่อพัฒนาการและการดำรงอยู่ของศิลปะ
การขาดแรงจูงใจในการสร้างสรรค์พัฒนาทำให้งานศิลปะดำรงอยู่ในลักษณะสืบทอดจากแบบแผน
ที่มีมาแต่เดิม และทรุดโทรมลงตามลำดับ อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวถึงความเสื่อมของศิลปะดั้งเดิม
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่า “ ศิลปะดั้งเดิมของไทยมีโขนและละครร่ำ เป็นต้น อันเป็นศิลปะ
แบบฉบับของชาติ ได้เสื่อมโทรมลงเป็นอันมาก” [(2) ศธ 19/23] เช่นเดียวกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงสรุปถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิม
ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2480ว่า “ ถ้าหากไม่รีบจัดการรื้อฟื้นให้จริงจังเป็นงานเป็นการแล้ว
อีกไม่กี่ปี ศิลปะสำคัญอันเป็นของคู่บ้านคู่เมืองของชาติ อันเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งเรามีศักดิ์เทียบเท่ากับต่างชาติ
และอวดเขาได้ก็จะดับสูญไป” [(2) ศธ 2/25]

การเสื่อมสมรรถภาพของหน่วยงานที่รับผิดชอบงานด้านศิลปวัฒนธรรมของชาติ
ในขณะที่วัฒนธรรมประจำชาติมีความสำคัญต่อฐานะของประเทศในการมีปฏิสัมพันธ์กับนานา
อารยประเทศ รัฐบาลในขณะนั้น คือรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ (พ.ศ. 2487 – 2488) จึงให้ความสำคัญ
สำคัญกับการฟื้นฟูศิลปะของชาติ ผ่านการดำเนินงานของกองการสังคีต กรมศิลปากร และให้
ปรับปรุงกิจการของกองการสังคีต กรมศิลปากรให้ดียิ่งขึ้น (เรื่องเดิม) ในปี 2488 สำนักนายกรัฐมนตรี
ให้ปรับปรุงกิจการด้านดนตรีและนาฏศิลป์ของกองการสังคีต กรมศิลปากร โดยสนับสนุน “โครงการ
การปรับปรุงการละคอนและสังคีต” เพื่อส่งเสริมและบำรุงศิลปะของชาติ [(2) ศธ 2/25] ผู้รักษาการ
ในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรกล่าวถึงนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมดนตรีและนาฏศิลป์ไทย

เพราะเป็นศิลปะประจำชาติว่า “...โดยความมุ่งหมายอันเป็นนโยบายของรัฐบาลที่ประสงค์จะฟื้นฟูวิชาการเหล่านี้ให้ดำรงอยู่คู่ กับชาติสืบต่อไป” (ศร.0701.1/63) จึงขอร้องให้พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ยุคล ผู้มีประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมความบันเทิง ทั้งวัฒนธรรมความบันเทิงแบบไทยและต่างประเทศเป็นผู้ร่างโครงการปรับปรุงกิจการของกองการสังคีต ชื่อว่า “โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต” ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่ปี 2489

อย่างไรก็ตามโครงการปรับปรุงการละครและสังคีตในขณะนั้นแม้มีแผนการปรับปรุงจากปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ภูมิหลังของผู้วางโครงการซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงและเติบโตท่ามกลางศิลปะของราชสำนัก ลักษณะของโครงการจึงให้ความสำคัญกับการสืบทอดแบบแผนศิลปะของราชสำนักด้วย

3.1.1 พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลกับโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต

พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ประสูติเมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน 2453 เป็นพระโอรสใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ และพระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล มีพื้นความรู้ชั้น 6 วิทยาลัยแฮร์โรว์ ประเทศอังกฤษ และสำเร็จหลักสูตรโรงเรียนนายร้อยทหารบก ภายหลังเสด็จกลับจากต่างประเทศทรงรับราชการทหารแต่ถูกปลดออกจากราชการ ในปี 2476 เพราะละเมียดยุทธวินัยเมื่อคราวเกิดกบฏบวรเดช ภายหลังจากนั้นทรงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับงานด้านวัฒนธรรมความบันเทิงตลอดมา เช่น ทรงเป็นเจ้าของบริษัทภาพยนตร์ไทยฟิล์ม ทรงทำงานให้กับกองภาพยนตร์ทหารอากาศ มีผลงานการจัดแสดงนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์

ชีวิตในวัยเยาว์ซึ่งอยู่ในบริบทแวดล้อมของคนตรีและนาฏศิลป์ไทย ทำให้ทรงเข้าใจเกี่ยวกับดนตรีและนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างดี เนื่องจากทรงเป็นพระนัดดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงวรเดช เจ้าของวงปี่พาทย์วังบูรพา ผู้มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) จนมีชื่อเสียงเป็นปรมาจารย์คนสำคัญในแวดวงดนตรีไทย อีกทั้งพระบิดา คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงรับมรดกวงปี่พาทย์จากพระบิดาการที่ทรงเติบโตในแวดวงของดนตรีไทย และคุ้นเคยกับการแสดงของราชสำนักมาตั้งแต่วัยเยาว์ จึงทำให้ทรงเข้าใจสถานภาพของศิลปิน และรูปแบบศิลปะของราชสำนักได้ดี

เนื่องจากทรงมีสถานะเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง และอยู่ในแวดวงของสังคมชั้นสูงย่อมทำให้ทัศนคติในการกำหนดความสำคัญของศิลปะคงอยู่ในแวดวงของศิลปะชั้นสูง นอกจากนี้การที่ทรงเติบโตและใช้ชีวิตในประเทศอังกฤษ ทำให้ทรงเข้าใจวัฒนธรรมตะวันตกได้ดีด้วย ดังทรงแสดงทัศนคติเกี่ยวกับคุณค่าของศิลปะราชสำนักและศิลปะชั้น Classic ของตะวันตกว่าเป็นศิลปะชั้นสูง ผู้ที่จะเข้าถึงได้ต้องมีพื้นความรู้ จึงไม่เป็นที่แพร่หลายในสังคมไทยเช่นศิลปะระดับล่าง แต่การรับดนตรีสากลชั้นสูงมีความจำเป็นเพราะเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นสากล

...ศิลปะของเราเป็นศิลปะที่ประณีตสุขุมและเป็นศิลปะแท้ ผู้ที่จะเข้าใจหรือนิยมชมชอบได้จริงจะต้องเป็นผู้ที่รู้รสศิลปะอย่างสูง ส่วนผู้ที่ได้รับการศึกษาน้อยก็ไม่ค่อยจะซาบซึ้งจึงไม่สามารถเข้าใจหรือนิยมได้ เมื่อการบรรเทิงของต่างชาติที่นำเข้ามาแข่งขันกับศิลปะของไทย ล้วนแต่เป็นการบันเทิงที่มีศิลปะแต่พอควร แม้ผู้มีความรู้เพียงเล็กน้อยก็เข้าใจได้ง่าย จึงได้รับความนิยมโดยรวดเร็ว... ส่วนนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์สากลนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ศิลปะประจำชาติของเราก็จริง แต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปลูกฝัง และทนุบำรุง ทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็นการบรรเทิงซึ่งเป็นของที่ทุกประเทศเขาฝึกหัดและทนุบำรุงจัดว่าเป็นการที่นิยมกันทั่วโลก นอกจากเป็นการบรรเทิงแล้ว ยังเป็นการทำให้ความรู้ของเรากว้างขวางออกไปอาจนำความรู้นั้นมาส่งเสริมศิลปะของไทยเราได้ [(2) ศธ 2/25]

เหตุที่พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลทรงอยู่ในแวดวงของศิลปะชั้นสูงมีประสบการณ์และความเข้าใจศิลปะชั้นสูงเป็นอย่างดี จึงสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในการส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงชั้นสูง พระยาอนุমানราชชนอริบดีกรมศิลปากรในขณะนั้นกล่าวว่าพระองค์ทรงมีความเหมาะสมที่จะช่วยเหลืองานของกรมศิลปากร เพราะทรงมีความสามารถและประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมความบันเทิงทั้งในและนอกประเทศ

พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ...เป็นผู้สนใจศึกษาดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์ทั้งในทางตำราและทางปฏิบัติจากต่างประเทศและในประเทศเป็นพิเศษ จนสามารถจัดนาฏศิลป์ดุริยางคศิลป์ของกองภาพยนตร์ทหารอากาศออกแสดงแก่ประชาชนได้รับความนิยมนหลายครั้ง กรมศิลปากรหวังว่าจะได้ให้พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลทำการปรับปรุงการสังคีตในทางวิชาการให้มีมาตรฐานดีและเหมาะสมยิ่งขึ้น โดยอาศัยภูมิความรู้ที่ได้เห็นและศึกษาเป็นพิเศษทั้งจากต่างประเทศและในประเทศนั้น (ศธ.0701.1.1/57)

ในปี 2489 พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ร่าง “โครงการปรับปรุงการละคอนและสังคีต” ของกรมศิลปากร และทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการการสังคีต ในปี 2490 ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี กรมศิลปากร เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร และลาออกจากราชการในปีเดียวกัน เนื่องจากมีปัญหาคัดแย้งกับผู้บังคับบัญชาระดับสูง (เรื่องเดิม)

เป้าหมายของรัฐในการปรับปรุงศิลปะการละครของชาติในขอบเขตของศิลปะแบบแผนอันสอดคล้องกับทัศนคติด้านศิลปะของพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทำให้โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตเป็นแนวอนุรักษ์ โดยจำกัดขอบเขตเฉพาะศิลปะชั้นสูง หรือศิลปะของราชสำนักที่สืบทอดมาในกองการสังคีตแต่เดิม โดยไม่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความบันเทิงของราษฎรและศิลปะพื้นบ้าน การสนับสนุนของรัฐ ทำให้แบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของราชสำนักแพร่หลายเป็นแบบแผนของประเทศต่อมา

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต

ในปี 2489 รัฐบาลได้แต่งตั้ง “คณะกรรมการพิจารณาโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต” ประกอบด้วยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราชพงศพรพันธ์ ประธานกรรมการ พระยาอนุমানราชชน อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลและผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นร่วมเป็นกรรมการ โดยมี นายชนิด อยู่โพธิ์ เป็นเลขานุการ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงเป็นผู้วางโครงการฯ [(2)ศธ 2/25]

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ให้ความสำคัญกับการบำรุงรักษาและสืบทอดศิลปะชั้นสูงโดยเฉพาะศิลปะแบบฉบับของราชสำนัก ซึ่งกรมศิลปากรยึดถือเป็นแบบแผนสืบทอดมาแต่เดิม ด้วยเหตุว่าการรักษาและสืบทอดศิลปะแบบฉบับแต่เดิมมีความจำเป็น เพราะพัฒนาการของศิลปะเป็นผลจากการสร้างสรรค์ของสังคมที่ต่างยุคสมัย ผ่านพัฒนาการมายาวนาน การเติบโตของอาชีพและได้รับความอุปถัมภ์จากชนชั้นสูงทำให้ศิลปะแขนงนี้มีความเจริญถึงขีดสุด (Classic) กลายเป็นศิลปะที่เป็นลักษณะประจำชาติ ยากแก่การสร้างสรรค์ปรับปรุงให้ประณีตงดงามได้เช่นเดิม แม้ว่าการพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปะให้ก้าวหน้าสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีความจำเป็น เพื่อให้ศิลปะดำรงอยู่ในยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่การสืบทอดและบำรุงรักษาศิลปะแบบเดิมให้คงอยู่ในสภาพเดิมก็มีความจำเป็น พระยาอนุমানราชชน อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวถึงความจำเป็นต้องสืบทอดศิลปะแบบเดิม ซึ่งเป็นลักษณะประจำชาติ อันแสดงถึงความเจริญของชาติควบคู่กับศิลปะร่วมสมัยอันแสดงถึงความก้าวหน้าตามยุคสมัยว่า

...จำเป็นต้องแยกศิลปะออกเป็นศิลปะปัจจุบันและศิลปะสืบทอดของชาติ (Traditional Art) ศิลปะปัจจุบันเป็นเรื่องบำรุงส่งเสริมศิลปะให้เจริญก้าวหน้าไปตามสิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์แห่งความเป็นอยู่ของชาติ เป็นอย่างเคียวกับการแต่งตัว การกินอยู่เหี้ยมเรื้อน ความคิดความเห็นและอื่นๆ ซึ่งจะเหมือนสมัยก่อนไม่ได้ แต่ถึงจะเปลี่ยนไปหนึ่งชั่ววัยไม่ได้ ก็ไม่ทิ้งลักษณะเดิม และยังเป็นชาติไทยอยู่ คือ คัดแปลงแก้ไขศิลปะสืบทอดให้เข้ากับสมัยความก้าวหน้า ส่วนศิลปะสืบทอดเป็นศิลปะที่ล่วงสมัยแล้ว แต่ต้องรักษาไว้ไม่ให้

สูญไป เพราะเป็นลักษณะประจำชาติ ศิลปะไม่ว่าของชาติใดก็เหมือนกับคนผู้เป็นเจ้าของศิลปะ คือเมื่อมีความเจริญงอกงามเต็มที่แล้ว ก็ถึงขั้น Classic ถ้าไม่บำรุงรักษาไว้ให้ดี ก็มีแต่เสื่อมและสูญไป แต่จะให้ก้าวหน้าต่อไปอีกนั้นไม่ได้ เพราะมีลักษณะถึงขีดสูงสุดครัดตัว (Stereotype) แล้ว เหตุนี้การบำรุงจึงต้องบำรุงทั้งสองทางควบกันไป ในการบำรุงศิลปะปัจจุบัน เป็นเรื่องทำให้ศิลปะก้าวหน้า ส่วนการบำรุงศิลปะ สืบต่อเป็นเรื่องรักษาศิลปะแบบวิถี (Style) ของเก่าไว้ให้คงอยู่ เพื่อเป็นแบบอย่างและเป็นแรงบันดาลใจ (Inspiration) ของศิลปะปัจจุบัน [(2)ศธ 2/25]

การบำรุงรักษาและผดุงส่งเสริมศิลปะของกรมศิลปากรแม้จะมีเป้าหมายทั้งการสืบทอดรักษาศิลปะแบบเดิมและปรับปรุงสร้างสรรค์ศิลปะบนพื้นฐานศิลปะแบบเดิม แต่ก็ให้ความสำคัญกับการสืบทอดศิลปะแบบแผนของราชสำนักซึ่งสืบทอดมาแต่เดิม ทำให้ศิลปะราชสำนักมีรากฐานที่มั่นคงและแพร่หลายภายใต้การดำเนินงานของโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต “คณะกรรมการพิจารณาโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต” สรุปถึงความจำเป็นในการบำรุงรักษาศิลปะแบบฉบับว่า “ศิลปะแบบฉบับนี้เป็นหน้าที่ของกรมศิลปากรจะต้องบำรุงรักษาไว้” (เรื่องเดิม) เช่นเดียวกับที่ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงชี้ถึงความจำเป็นในการสืบทอดและรักษาศิลปะแบบฉบับเพราะเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะแสดงถึงความเป็นไทย ความว่า

...นาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์แบบไทยเดิม เมื่อยังไม่มีดนตรีสากลเข้ามาแพร่หลายย่อมเป็นที่นิยมและได้รับความยกย่องเชิดชูว่าเป็นศิลปะคู่บ้านคู่เมืองของไทย สืบต่อกันมาหลายร้อยปีแล้วศิลปะสองประเภทนี้เคยรุ่งเรืองออกหน้าออกตาทัดเทียมศิลปะของชาติอื่น ๆ เพราะศิลปะแบบเดิมของเรามีความงามความไพเราะและมีลักษณะเด่นเป็นพิเศษไม่เหมือนของใครมีแก่นของศิลปะซึ่งเป็นหลักของศิลปะทั่วไปอย่างแท้จริง ผู้ที่เชี่ยวชาญ และผู้ที่รักศิลปะไม่ว่าชาติใด หรือจะมีขนบธรรมเนียมแตกต่างกันสักเพียงไร เมื่อได้เห็นและฟังศิลปะของเราแล้ว เป็นต้องยกย่องชมว่าศิลปะของไทยเป็นศิลปะชั้นสูง เป็นสิ่งหนึ่งที่ชาวไทยควรภูมิใจอย่างยิ่งที่มีศิลปะอย่างสูงไม่แพ้ศิลปะของชาติที่เป็นอารยะประเทศ (เรื่องเดิม)

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต แบ่งการดำเนินงานเป็น 3 ขั้นตอน คือขั้นตอนแรกเน้นการสร้าง ความมั่นคงและเตรียมความพร้อมให้กับการสืบทอดแบบแผนศิลปะ โดยผดุง

ฐานะเพิ่มพูนศักยภาพของศิลปิน และให้ศิลปินได้มีโอกาสพัฒนาความสามารถ รวมทั้งเผยแพร่ผลงานของกรมศิลปากรให้เป็นที่ยอมรับในหมู่ประชาชน ดังปรากฏแนวทางการปรับปรุงว่า ให้จัดระเบียบการปกครองใหม่ ผศฐานะของศิลปิน พยายามรวบรวมศิลปินที่มีฝีมือมาไว้เป็นครูฝึกสอน เพื่อเป็นการฟื้นฟูและบำรุงศิลปะเดิม จัดตั้งโรงเรียนวิชาสามัญให้เป็นมาตรฐานเบื้องต้นของนักเรียนที่จะศึกษาศิลปะทางละครและดนตรี ขยายการศึกษา จัดตั้งชั้นเตรียมอุดมและชั้นอุดมศึกษา ขึ้นในโรงเรียนนาฏศิลป์ จัดทำโน้ตของเพลงไทย เพื่อรักษาไว้มิให้เสื่อมสูญ คัดแปลงนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ของไทยให้ก้าวหน้าทันสมัย จัดรายการขึ้นฝึกซ้อมเตรียมไว้ เพื่อแสดงในงานราชการ จัดตั้งละครและนาฏศิลป์สากลขึ้น และจัดให้มีการบรรเลงดนตรีและแสดงละครให้ประชาชนชม

ขั้นที่ 2 เน้นการส่งเสริมดนตรีและนาฏศิลป์สากล ทั้งจัดซื้อเครื่องอุปกรณ์ดุริยางค์สากล ขยายวงดุริยางค์สากล จัดครูผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศมาสอน ในส่วนของดนตรีและนาฏศิลป์ไทย ให้จัดทำตำรา จัดถ่ายภาพยนตร์ ประกอบทำรำนาฏศิลป์ และทำบรรเลงไว้เป็นตำรา เตรียมความพร้อมสถานที่ ทั้งโรงละคร สถานที่ศึกษา สำนักงานจัดสร้างเครื่องแต่งตัวละคร รวมทั้งส่งเสริมการดนตรีและละครของเอกชน

ขั้นที่ 3 ส่งเสริมให้ดนตรีและนาฏศิลป์แพร่หลายเป็นที่นิยมทั้งในและนอกประเทศ โดยจัดตั้งบริษัทละครร่วมกับคณะของเอกชน เพื่อให้ประชาชนเป็นผู้บำรุงรักษาในลักษณะบริษัท เอกชน ส่งศิลปินผู้เชี่ยวชาญไปดูงานในต่างประเทศ และส่งคณะศิลปินไปแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทยในต่างประเทศ เพื่อเผยแพร่ศิลปะของชาติ [(2)ศธ 2/25]

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตที่พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงเสนอได้รับการสนับสนุนจากคณะกรรมการพิจารณาโครงการปรับปรุงละครและสังคีต ลักษณะการดำเนินงานได้สรุปเป็นหลักการ 3 ขั้น คือ ขั้นที่ 1 ฟื้นฟูและปรับปรุง ขั้นที่ 2 สร้างสรรค์ และเผยแพร่ ขั้นที่ 3 วางมาตรฐาน(เรื่องเดิม)อันสะท้อนถึงจุดประสงค์การดำเนินงานให้แบบแผนการแสดงของกองการสังคีต ซึ่งเป็นศิลปะสืบทอดจากราชสำนัก กลายเป็นแบบแผนที่เป็นมาตรฐานของชาติ รัฐบาลจึงไม่ได้ให้การสนับสนุนโครงการปรับปรุงดนตรีและนาฏศิลป์สากลมากเช่นดนตรีและนาฏศิลป์ไทย แม้รัฐบาลจะให้การสนับสนุนการปรับปรุงวงดุริยางค์สากลของกรมศิลปากร แต่ไม่ได้สนับสนุนทำให้วงดุริยางค์สากลโดดเด่นเช่นวัฒนธรรมประจำชาติ

โครงการปรับปรุงวงดนตรีสากล โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตให้ความสำคัญกับการสนับสนุนวงดนตรีสากลของกรมศิลปากรให้มีความสามารถทัดเทียมกับวงดนตรีสากลอื่นๆ ในประเทศทางตะวันออก ทั้งนี้การส่งเสริมวงดนตรีสากลมีความจำเป็น แม้ว่าวงดนตรีสากลไม่ใช่ดนตรีประจำชาติ แต่นับเป็นดนตรีที่ทั่วโลกยอมรับจนกลายเป็น “สากล” วงดนตรีสากลในความหมายที่โครงการปรับปรุงฯสนับสนุนจึงจำกัดอยู่เฉพาะวงดนตรีประเภทวงดุริยางค์ซึ่งจัดอยู่ใน

ประเภทวงClassic ซึ่งเป็นที่นิยมในขณะนั้น เนื่องจากวงดนตรีสากลประเภทวงClassic มีวิวัฒนาการมายาวนาน ทั้งวงดนตรี ศิลปิน และบทเพลง ได้รับการอุปถัมภ์และเป็นที่ชื่นชอบของชนชั้นสูงชาวตะวันตก จนมีพัฒนาการที่แตกต่างจากวงดนตรีทั่วไปเป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศทั่วโลก ประเทศไทยจึงสนับสนุนดนตรีประเภทนี้เป็นสื่อถึงความเจริญเช่นอารยประเทศ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงชี้แจงถึงความจำเป็นต้องส่งเสริมวงดุริยางค์สากลว่า “แม้มิใช่ศิลปะของชาติแต่ก็ต้องปลูกฝังทะนุบำรุงเพราะเป็นการบันเทิงที่ทั่วโลกนิยม” [(2)ศธ2/25]

รัชกาลที่ 6 ทรงริเริ่มให้มีวงดุริยางค์สากลในราชสำนัก เรียกในขณะนั้นว่า “วงเครื่องสายฝรั่งหลวง” สังกัดกรมมหรสพ และโปรดให้ชาวต่างประเทศมาสอน และพัฒนาการเป็นวง Orchestra ในภายหลัง เมื่อพระเจนดุริยางค์(ปิติ วาทยกร) เข้ามาควบคุมวงได้พัฒนาวงดนตรีจนสามารถร่วมมือกับวงดุริยางค์ของกรมทหารม้าบรรเลงประกอบการแสดงOperaเป็นครั้งแรกในประเทศไทย (พระเจนดุริยางค์, 2523:17) ภายหลังวงดนตรีฝรั่งหลวงของราชสำนัก ทำหน้าที่บรรเลงในงานสำคัญต่างๆที่รัฐจัดขึ้น เช่น งานถุคหนาว งานสภากาชาด งานต้อนรับชาวต่างประเทศ เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 7 ราชสำนักให้การสนับสนุน จนสามารถบรรเลงเพลงชั้นสูง เช่น Symphonic Suite และ Symphonic Poem ได้ สามารถเปิดแสดง Symphony Concert สำหรับประชาชน พระเจนดุริยางค์สามารถพัฒนาวงจนมีประสิทธิภาพ ได้รับการยกย่องจากชาวต่างประเทศ ที่เป็นนักติชมการบรรเลง(Critic)ว่า เป็นวงดนตรีที่ดีที่สุดในภาคตะวันออกไกล (เรื่องเดิม:31)

เมื่อโอนย้ายงานจากกรมมหรสพมาสังกัดกรมศิลปากรในปี 2476 รัฐบาลไม่ให้การสนับสนุนวงดนตรีสากลเท่าที่ควร เนื่องจากต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก วงดนตรี Symphony Concert ที่เคยมีนักดนตรี 70 กว่าคน เมื่อครั้งกรมมหรสพ ถูกลดจำนวนลงเรื่อยๆ เนื่องจากนำนักดนตรีไปบรรเลงประกอบในกิจการอื่นที่รัฐบาลสนับสนุน เช่น นักดนตรี 18 คนถูกส่งไปประกอบการแสดงละครปลูกใจ ขณะที่นักดนตรีฝึกหัดใหม่ถูกลดจำนวนจาก 20 คนเหลือเพียง 4-5 คน ทำให้วงดุริยางค์สากลที่เคยยิ่งใหญ่ในอดีตตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว

ในทศวรรษ 2490 รัฐบาลให้การสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงในลักษณะสื่อถึงความเจริญของประเทศ วงดุริยางค์สากลของกรมศิลปากรจึงได้รับการสนับสนุน เนื่องจากดนตรีสากลสัมพันธ์กับการติดต่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างประเทศ เช่น ในปี 2496 สมเด็จพระราชาธิบดีเอลิซาเบธแห่งเบลเยียม ทรงโปรดฯ ให้มีการประกวดดนตรีระหว่างประเทศ และเชิญประเทศไทยส่งวงดนตรีเข้าประกวด ((3) สร. 0201.55/61) การสนับสนุนพัฒนาการของวงจึงมีความจำเป็น แต่เนื่องจากวงดุริยางค์สากลไม่สามารถสนับสนุนความมั่นคงของรัฐบาลเช่นดนตรีและนาฏศิลป์ไทยทางราชการจึงไม่สนับสนุนเท่าที่ควร เช่นทางราชการอนุมัติงบประมาณให้ปรับปรุงวงดนตรีสากล

ของกรมศิลปากรตามโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต โดยเชิญพระเจนดุริยางค์มาควบคุมวงจนสามารถนำวง Symphony Concert ออกบรรเลงในรายการดนตรีสำหรับประชาชน ณ สังคีตศาลาได้ แต่รัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจัง เช่น ในปี 2491 กรมศิลปากรอนุมัติเงินสำหรับซ่อมแซมเครื่องดนตรีเป็นจำนวนเงิน 1 หมื่นบาท จากบที่ขอไป 182,964 บาท (ศธ.0701.40/3) เพียงเพื่อให้วงดนตรีสามารถออกบรรเลงได้เท่านั้น ถึงแม้ว่าการจัดแสดงดนตรีสากลของกรมศิลปากร ณ สังคีตศาลาจะได้รับความสนใจจากชาวต่างประเทศและประชาชนเป็นจำนวนมากไม่น้อย แต่กรมศิลปากรก็ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณสำหรับการปรับปรุงพัฒนาวงดนตรี

การสนับสนุนงบประมาณจำกัดเพียงสนับสนุนศิลปินรุ่นใหม่ให้ผ่านการเรียนการสอนในหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ หรือส่งนักดนตรีไปศึกษาดูงานจากต่างประเทศ หลวงวิเชียรแพทยาคมรักษาการในตำแหน่งปลัดกระทรวงวัฒนธรรม กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

...วงดุริยางค์สากลของกรมศิลปากรไม่ก้าวหน้าไป ตามกาลสมัยจนไม่แน่ว่าจะได้มาตรฐานดังที่กำหนดนิยามกันในต่างประเทศหรือไม่ ทั้งนี้เพราะไม่มีผู้เชี่ยวชาญทางดนตรีสากลเป็นผู้อบรมให้อย่างเพียงพอ การที่จะปรับปรุงให้ได้มาตรฐานที่นิยามกันในต่างประเทศนั้น จะต้องว่าจ้างศาสตราจารย์ทางดนตรีต่างประเทศ มาปรับปรุงและอบรมสั่งสอน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องขอตั้งงบประมาณต่อไป แต่การขอตั้งงบประมาณย่อมเป็นเรื่องเน้นซ้ำและไม่แน่ว่าจะได้รับอนุมัติหรือไม่ กรมศิลปากรเห็นว่าเวลานี้มีเงินทุนหมุนเวียนการสังคีตพอที่จะเจียดส่งนักดนตรีของกรมศิลปากร ไปศึกษาและดูงานจากต่างประเทศเพื่อนำมาปรับปรุงวงดนตรีให้ได้มาตรฐานเท่าที่ควรไปพลางก่อน

(ศธ. 0701.2.6/10)

พระกระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อปี 2495 ทรงปรารภใครจะให้ปรับปรุงวงดนตรีสากลให้มีสมรรถภาพดียิ่งขึ้น และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์หนังสือ "ตำราดนตรี" ของพระเจนดุริยางค์ (สร.0201.104/11) ย่อมสะท้อนถึงปัญหาการปรับปรุงวงดนตรีสากลของกรมศิลปากร เช่นเดียวกับความลำบากใจในการบริหารงานของพระเจนดุริยางค์ เพราะนักดนตรีขาดความสนใจฝึกซ้อม เนื่องจากความนิยมดนตรีแจ๊สทำให้นักดนตรีจำนวนมากน้อยรับงานบรรเลงดนตรีแจ๊สในตอนกลางคืน เพราะมีรายได้ดี ศิลปินบางคนเช่น นายสมาน กาญจนผลิน ลาออกไปเป็นนักดนตรีอิสระเนื่องจากมีรายได้ดีกว่ารับราชการในกรมศิลปากร พระเจนดุริยางค์กล่าวถึงความลำบากใจในเรื่องนี้ว่า "ข้าพเจ้ามองเห็นได้ชัดทีเดียวว่าความเสื่อมโทรมของวงดุริยางค์วงนี้เกิดขึ้นเพราะการหย่อนในระเบียบวินัยเป็นต้นเหตุ ซึ่งเป็นการยากนักยากหนาที่จะทำให้ฟื้นตัว

ให้ดีขึ้นได้ ในเมื่อนักดนตรีเหล่านี้ไม่เต็มใจร่วมมือเพื่อเกียรติของตนเอง และเพื่อประโยชน์ของราชการ...” (พระเจนดุริยางค์, 2523:64)

กล่าวได้ว่าการปรับปรุงวงดนตรีสากลของกรมศิลปากรไม่ประสบความสำเร็จเช่นงานด้านดนตรีและนาฏศิลป์ไทย พระเจนดุริยางค์ผู้ปรับปรุงและควบคุมวงลาออกราชการในปี 2497 เพราะสิ้นหวังที่จะทำให่วงดุริยางค์สากลของกรมศิลปากรกลับมาฟื้นตัวได้เช่นเดิมอีก (เรื่องเดิม, 2523:68)

สาเหตุที่รัฐบาลไม่สนับสนุนการปรับปรุงดนตรีและนาฏศิลป์สากลเท่าที่ควร* น่าจะด้วยเหตุที่การส่งเสริมวงดนตรีและนาฏศิลป์สากลไม่สามารถประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐได้มากเช่นดนตรีและนาฏศิลป์ไทย เพราะดนตรีและนาฏศิลป์สากลประเภทคลาสสิกไม่ได้รับความสนใจจากคนไทยทั่วไป เห็นได้จากความนิยมดนตรีสากลจำกัดอยู่ในแวดวงของชนชั้นนำและผู้มีฐานะ**

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ในส่วนของดนตรีและนาฏศิลป์ไทยขั้นตอนแรกได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ดำเนินการตั้งแต่ปี 2489 เมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินงานตามแผนงานของโครงการ แต่มิได้เป็นไปตามแผนงานทั้งหมดเนื่องจากปัญหางบประมาณ

*ไม่ปรากฏการสนับสนุนงานในส่วนนาฏศิลป์สากล เช่นดนตรีไทย ดนตรีสากลและนาฏศิลป์ไทย กองการสังคีต และโรงเรียนนาฏศิลป์ ตั้งแต่แรกตั้งไม่มีแผนกนาฏศิลป์สากล แม้มีพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากรใหม่ในปี 2495 ก็ไม่ปรากฏแผนกนาฏศิลป์สากลในพระราชกฤษฎีกาใหม่ (ศธ. 0701.1.1/19)

**เช่น การตั้ง “สมาคมดุริยางค์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย” ในปี 2490 มีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมดนตรี Classic คณะกรรมการของสมาคมล้วนจำกัดในกลุ่มชนชั้นนำ และชาวต่างประเทศ เช่น พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร หม่อมเจ้าสนิทรังสิต เจ้าพระยารามราฆพ เป็นต้น ในปี 2496 มีกลุ่มชนชั้นนำและผู้มีฐานะในสังคม ตั้ง “สมาคมดนตรีแห่งประเทศไทย” และเปิดกว้างให้กับผู้สนใจสมัครเข้าเป็นสมาชิก โดยจำแนกสมาชิกเป็นหลายกลุ่ม คือ กลุ่มสมาชิกกิตติมศักดิ์ สมาชิกสามัญ (ศิลปิน) สมาชิกสมทบ(ผู้สนใจ) และอนุสมาชิก (นิสิตนักศึกษา) แต่ก็ไม่ได้รับความสนใจจากคนทั่วไป [(2) สธ.0201.52/72]

อย่างไรก็ตามภายหลังปี 2495 เมื่อนโยบายวัฒนธรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนนโยบายทางการเมือง โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต จึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างเต็มที่ กล่าวได้ว่าโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ของกรมศิลปากร เริ่มต้นดำเนินงานในช่วงที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความบันเทิงประจำชาติ เพื่อการเสริมสร้างสถานะของประเทศในประชาคมโลก เมื่อรัฐบาลใช้นโยบายวัฒนธรรมสนับสนุนนโยบายทางการเมือง โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ก็ยังสอดคล้องกับนโยบายของรัฐ จึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ทำให้กองการสังคีต กรมศิลปากรในทศวรรษ 2490 เติบโตจนกลายเป็นหน่วยงานที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติสืบมา

3.1.2 โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต กับการเติบโตของกองการสังคีตช่วงปี 2491-2495

การสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงประจำชาติของรัฐบาลภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินงานแต่ครั้งนั้น และได้รับการสนับสนุนต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โครงการในช่วงต้นทศวรรษ 2490 อยู่ในขั้นตอนการฟื้นฟู ปรับปรุงสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานเพื่อสร้างศักยภาพและชื่อเสียงแก่หน่วยงาน ดังปรากฏการเพิ่มอัตราเงินเดือน และเลื่อนตำแหน่งให้แก่ศิลปิน จัดระบบการศึกษาและขยายการศึกษาของโรงเรียนนาฏศิลป์ถึงขั้นอุดมศึกษา ดัดแปลงศิลปะให้ก้าวหน้า โครงการเผยแพร่ตำรา จัดการบรรเลงดนตรีและแสดงละครให้ประชาชนชม การดำเนินงานดังกล่าวนับเป็นส่วนประกอบสำคัญ ทำให้กองการสังคีตกลายเป็นศูนย์กลางการสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรม

1.) การผดุงฐานะและความสามารถของศิลปิน กรมศิลปากรสนับสนุนการดำเนินงานปรับปรุงสถานภาพของศิลปินตั้งแต่ในระยะแรกของโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต เนื่องจากพัฒนาการและการดำรงอยู่ของศิลปะด้านดนตรีและนาฏศิลป์เป็นผลจากการสร้างสรรค์ของศิลปิน และสืบทอดด้วยตัวศิลปิน เพราะศิลปะแขนงนี้ไม่มีตำราแบบแผนการปฏิบัติที่ศิลปินสามารถเรียนรู้ด้วยตัวเองได้ทั้งหมด แต่เป็นการศึกษาและเรียนรู้ผ่านการถ่ายทอดจากครูผู้ถูกศิษย์ ด้วยการฝึกทักษะตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน จนถึงเทคนิคขั้นสูง ซึ่งต้องเรียนรู้จากครูและการสั่งสมประสบการณ์เฉพาะตัว งานศิลปะแขนงนี้จึงสืบทอดโดยตัวศิลปิน การสนับสนุนให้วัฒนธรรมของชาติสืบทอดและพัฒนาต่อไปได้ จึงจำเป็นต้องสนับสนุนให้ศิลปินมีความพร้อมที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์ศิลปะ

การปรับปรุงสถานะของศิลปินในกองการสังคีต กรมศิลปากร มีความจำเป็น เนื่องจาก ปัญหาเงินเดือนและสถานะของศิลปิน เป็นปัญหาสืบเนื่องมาตั้งแต่การโอนศิลปินจากกรมมหรสพ มาสังกัดกองการสังคีต กรมศิลปากร เพราะการเทียบขั้นเงินเดือนต้องใช้คุณวุฒิทางการศึกษา วิชาสามัญ ศิลปินจำนวนมากจึงไม่สามารถบรรจุเป็นข้าราชการตามเกณฑ์ ก.พ. ได้ เพราะขาด คุณวุฒิทางการศึกษามีฐานะเป็นเพียงลูกจ้าง หรือข้าราชการในระดับต่ำ อีกทั้งหนทางก้าวหน้า ในราชการยังเป็นไปได้ยาก เพราะขาดการสนับสนุนด้านกำลังคนจากรัฐบาล ผู้ที่ฝึกฝนมาทาง ศิลปะแต่เดิม ล้วนทุ่มเทเวลาให้กับการฝึกทักษะ การศึกษาวิชาสามัญจึงไม่มีความจำเป็น เนื่องจาก สถานภาพทางสังคม ขึ้นอยู่กับฝีมือและความเชี่ยวชาญ เช่น ผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุน หลวง พระ พระยา อาทิตย พระยาเสนาสุริยวงศ์ (แช่ม สุนทรวาทีน) พระประณีตวรศัพท์ หลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) ล้วนได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศทางทักษะทั้งสิ้น พระองค์เจ้า ภาณุพันธุ์ยุคล ทรงกล่าวถึงฐานะของข้าราชการและผู้รับราชการเป็นศิลปินใน กองการสังคีต กรมศิลปากร ว่ามีฐานะความเป็นอยู่และสถานภาพที่ต่ำต้อย

...อาจพูดได้ว่าบางคนเกือบไม่มีสภาพเป็น หรือไม่เป็นข้าราชการเลย เพราะบรรจุตาม กฎเกณฑ์ของ ก.พ.ไม่ได้ ต้องกินอัตราเงินจ้างอยู่จนแล้วจนรอด จึงทำให้ฐานะความ เป็นอยู่ของข้าราชการเหล่านี้ หรือที่เรียกอย่างยกย่องว่าศิลปินนั้นต่ำต้อยไป ข้าราชการ ศิลปินเหล่านี้ เมื่อเอาไปเปรียบเทียบกับข้าราชการหน่วยอื่นก็ย่อมเป็นที่ดูถูกดูแคลน ของคนทั่วไปอย่างน่าเวทนา เป็นความจริงที่แม้จะเขียนชื่อของตัวรับเงินเดือนก็ป็น เกือบไม่เป็นตัว แต่บางคนทรงภูมิในศิลปะของตนเป็นเลิศอย่างหาตัวจับได้ยาก

(เรื่องเดิม)

กรมมหรสพหลวงเคยเป็นที่รวมของศิลปินผู้มีความสามารถ เพราะสาเหตุสำคัญคือ สถานภาพของศิลปินราชสำนักโดดเด่นกว่าศิลปินอาชีพทั่วไป ทั้งฐานะ บรรดาศักดิ์ และรายได้ อันเป็นผลจากการส่งเสริมของราชสำนักและพระมหากษัตริย์ การตกต่ำทางสถานภาพของศิลปินที่ เกิดขึ้นภายหลังโอนงานมาสังกัดกรมศิลปากร ทำให้ศิลปินขาดแรงจูงใจในการสร้างสรรค์ผลงาน ศิลปะจึงเสื่อมโทรม ปัญหาสถานภาพของศิลปินทำให้เกิดปัญหาตามมามากมายทั้งด้านวิชาการ และการบริหาร พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงชี้ถึงปัญหาการปกครองอันเป็นผลจากปัญหา สถานภาพของศิลปินว่า

...เนื่องจากมีฐานะความเป็นอยู่ต่ำต้อยและขาดวิชาความรู้ในวิชาสามัญ เป็นเหตุให้ข้าราชการศิลปินของเราขาดความกว้างขวาง ขาดความรู้รอบตัวจึงไม่สามารถที่จะทำ ศิลปะของตนก้าวหน้า เพราะไม่มีความรู้พอที่จะค้นคว้าสืบต่อ ครูสอนกันมาอย่างไรแค่ไหนก็ได้เพียงแค่นั้น หรือหย่อนไปกว่าที่ครูสอนมาด้วยซ้ำ และที่เป็นข้อยุ่งยากที่สุดก็คือ เป็นเหตุให้ใจแคบ มักเอาโรคเอาเปรียบกัน เป็นการยุ่งยากแก่การปกครอง (เรื่องเดิม)

เนื่องจากการสืบต่อศิลปะของชาติต้องอาศัยศิลปินผู้มีความสามารถ โครงการปรับปรุง การละครและสังคีต จึงให้ความสำคัญกับการส่งเสริมฐานะของศิลปิน พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงกล่าวถึงความจำเป็นที่กรมศิลปากรจะต้องรวบรวมศิลปินที่มีความสามารถ และส่งเสริม สถานะของศิลปินว่า

...การบำรุงศิลปะสืบต่อ เป็นเรื่องต้องรวบรวมศิลปินไทยทั้งหมด ที่มีฝีมือดีในศิลปะแบบ วิธีเก่าของไทยและให้เงินเดือนศิลปินเหล่านี้เพียงพอแก่อดีตภาพของตน หรือกล่าวกัน ตรงๆ ก็คือต้องเลี้ยงไว้ เป็นทำนองเดียวกับที่ได้รับราชูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ แต่ก่อน ถ้าไม่ทำเช่นนี้ก็สูญ เพราะศิลปะแบบวิธีเก่า เช่น โขน ละคร หนังใหญ่ มีช่องทางหากินอยู่ในวงจำกัด จึงไม่มีใครมีใครสมัครฝึกฝนเป็นอาชีพ นอกจากราชการจะ ส่งเสริมอุดหนุน ประคับประคองไว้ให้เป็นศรีแก่ชาติเป็นของคู่บ้านเมืองเท่านั้น

[(2)ศธ 2/25]

ในขณะที่นายเฉลิม เสวตนันท์ หัวหน้ากองการสังคีต กล่าวถึงความจำเป็นในการเพิ่ม ระดับชั้น ตำแหน่ง เพื่อสร้างความก้าวหน้าในการรับราชการเป็นกำลังใจแก่ศิลปินว่าในขณะนั้นว่า

... การทำงานทุกแห่งต้องมีหวังการก้าวหน้า เช่น เมื่อเป็นชั้นจัตวา ก็มุ่งหมายจะเป็น ชั้นตรีชั้นโท จนถึง ชั้นเอกต่อไปโดยลำดับ ศิลปินก็ควรมีทางให้เขามีหวังเช่นนั้น แต่กรมเรายังทำไม่ได้ จบชั้นอยู่เพียงชั้นจัตวาเป็นพื้น จะมีชั้นตรีบ้างก็ไม่เกิน 5 คน ชั้นโทนับว่าไม่มีเลย นอกจากหัวหน้าแผนก ทั้งนี้เพราะไม่มีเงิน ฉะนั้นจึงเป็นการ เสมือน หันหน้าชนกำแพงอยู่ทุกคนไป ไม่มีทางที่จะขยับขยายได้ ถ้าหากเราได้ วางอัตราไว้เป็นจำนวนแน่นอน เช่น มีศิลปินเอกเท่านั้นตำแหน่ง ศิลปินโทเท่านั้น ตำแหน่ง หรือ ศิลปินตรีเท่านั้นตำแหน่ง เมื่อใครทำความดีความชอบ หรือมีคุณวุฒิ

ความรู้พอที่จะเลื่อน วิทยฐานะได้ ก็ขยับกันต่อไป ไม่มีติดขัดอย่างนี้ก็พอหาคนดี
ได้ นี่ทางของเราต้นและ คับแคบไปหมด จึงจำกัดอยู่อย่างนี้ และนับวันจะร่อยหลอลง
ทุกทีจนหมดสิ้น (ศธ. 0701.40/22)

เนื่องจากสถานภาพและฐานะที่ต่ำต้อยของศิลปิน เป็นผลมาจากสถานภาพทางการเงิน
และการศึกษา การปรับปรุงการละครและสังคีตจึงให้ความสำคัญกับปัญหาการปรับปรุงเงินเดือน
ให้แก่ศิลปิน และส่งเสริมให้ศิลปินรุ่นใหม่มีการศึกษา

1.1) การปรับปรุงเงินเดือน โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตเสนอให้ปรับปรุง
เงินเดือนของศิลปินด้านดนตรีและนาฏศิลป์ โดยกำหนดเงินเดือนพิเศษ เพราะหากกำหนดเงินเดือน
โดยเทียบจากเกณฑ์คุณวุฒิของ ก.พ. แล้ว ยากที่จะปรับเงินเดือนของศิลปินเหล่านี้ให้เพิ่มขึ้นได้
เพราะมีปัญหาด้านคุณวุฒิทางการศึกษา อย่างไรก็ตามการปรับปรุงเงินเดือนแก่ศิลปินมีความจำเป็น
นอกจากค่าครองชีพที่สูงขึ้น จนทำให้เงินเดือนจากการรับราชการไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายแล้ว
การศึกษาของศิลปินยังเป็นวิชาเฉพาะ ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาตามเกณฑ์ของ ก.พ. ศิลปินผู้มีความ
สามารถ ต้องฝึกหัดเรียนรู้โดยใช้เวลานานมาก การที่ทางราชการกำหนดอัตราเงินเดือนตามเกณฑ์
ก.พ. จึงไม่เหมาะสมกับความรู้ของศิลปิน เกณฑ์ดังกล่าวจึงสร้างความเดือดร้อนแก่ศิลปิน เป็น
การทำลายศิลปะทางอ้อม พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงกล่าวถึงปัญหาอัตราเงินเดือนของศิลปิน
อันส่งผลต่อการสืบทอดงานศิลปะของชาติว่า

...ศิลปินอย่างขนาดที่เรียกว่าใช้การได้จริงๆ จำเป็นต้องฝึกหัดนับเป็นเวลา 10 ปี ขึ้นไป
จึงจะได้ผล เมื่อทำงานมาตั้ง 20-30 ปี แต่ทางราชการให้เงินเดือนอย่างสูงเพียง 40-50
บาท ศิลปินเหล่านี้ย่อมจะทนครองชีพอยู่ไม่ไหว จำต้องทิ้งไปหาอาชีพทางอื่น และไม่มี
ใครที่จะสมัครใจเรียนวิชาอาชีพชนิดนี้สืบทอดไปในภายหน้า เนื่องจากได้เห็นตัวอย่าง
การฝึกเคื่องของอาชีพนี้อยู่แล้ว ลูกหลานของศิลปินแทนที่จะได้ร่ำเรียนสืบทอด ก็จะกลับ
ได้รับคำสั่งจากบิดาให้เลิกละวิชานี้อย่างเด็ดขาด..... ด้วยเหตุนี้ คนดีที่รักความก้าวหน้า
ถ้ามีโอกาสก็สละออกไปหาอาชีพทางอื่น ที่ยังอยู่ที่แต่พวกที่คนอื่นมักมองเห็นว่า สิ้นคิด
หมดทางไป แต่ก็มีหลายคนที่มีความจริงยังคงอยู่เพราะเหตุผลอย่างเดียวกันคือ เขามีใจรัก
ในศิลปะของคน (เรื่องเดิม)

เนื่องจากปัญหาสถานภาพของข้าราชการศิลปิน เป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลต่อการปฏิบัติ
งาน โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต จึงเสนอทางแก้ไข โดยของงบประมาณเพิ่มเติมเพื่อ

ปรับปรุงเงินเดือนศิลปิน ขอนุมัติแบ่งรายได้จากการแสดงให้แก่ศิลปิน ผ่อนผันให้ศิลปินออกแสดงหาผลประโยชน์ส่วนตัวได้หากพิจารณาเห็นว่าจะไม่กระทบกระเทือนความเสียหายในทางศิลปะและส่วนตัว ขยายระดับขั้นของข้าราชการ รวมทั้งได้เสนอแก้กฎ ก.พ. ให้บรรจุผู้ได้รับประกาศนียบัตร หรือเป็นครูศิลปะทางนาฏดุริยางคศิลป์ และคีตศิลป์ในกรมศิลปากรได้ ในอัตราสูงขึ้น (เรื่องเดิม)

หัวหน้ากองการสังคีตเสนอถึงความจำเป็นในการปรับปรุงสถานภาพของศิลปิน เพราะนอกจากจะส่งผลต่อการปฏิบัติหน้าที่แล้วยังส่งผลต่อการสืบทอดวัฒนธรรมของชาติต่อไป

...กรุณาหาทางปรับปรุงเสียสักที พอให้ศิลปินของเรามีทางล้มตาอ้าปาก หายใจยาวออกไปได้ ก็พอมีหวังที่จะดำรงอาชีพนี้อยู่ได้... หากรัฐบาลมุ่งหวังที่จะบำรุงรักษานาฏดุริยางคศิลป์ไว้ให้เป็นสมบัติอันถาวรของชาติแล้ว ก็ควรได้โปรดริบเร่งปรับปรุงโดยด่วน มิฉะนั้นเกรงว่าจะเป็นการสายเกินไป ไม่ทันแก่เวลาแห่งความเสื่อมโทรมจนถึงอาจสูญไปเสียเลยก็ได้ (เรื่องเดิม)

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตในส่วนการปรับปรุงสถานภาพของศิลปินได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ศิลปินได้เลื่อนระดับเป็นชั้นตรี โท เอก เป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยมีมาก่อน เช่น นายมิ ทรัพย์เย็น ศิลปินนักดนตรีไทยรับราชการในตำแหน่งศิลปิน ในปี 2481-2484 ได้รับเงินเดือน 35 บาท ในปี 2484-2486 เป็นศิลปินจัตวา ได้รับเงินเดือน 40 บาท และ 42 บาท ปี 2489 เป็นศิลปินจัตวา 50 บาท และปี 2490 เป็นศิลปินตรี เงินเดือน 80 บาท (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายมิ ทรัพย์เย็น, 2525:59) นายชนิด อยู่โพธิ์ หัวหน้ากองการสังคีตในขณะนั้นกล่าวถึง สถานภาพที่ดีขึ้นของข้าราชการศิลปิน ซึ่งเป็นผลจากการโครงการปรับปรุงละครและสังคีต ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลว่า

..."โครงการสังคีต" ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา เป็นเหตุให้กรมศิลปากรได้มีโอกาสปรับปรุงนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ของไทย และผดุงส่งเสริมฐานะของศิลปินทางนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ในด้านศิลปะของไทยเป็นส่วนใหญ่ นับเป็นประวัติศาสตร์พิเศษของกรมศิลปากร ซึ่งเกือบจะกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ตั้งกรมมาไม่เคยมีครั้งใดที่ข้าราชการศิลปินของกรมศิลปากร จะได้รับการเลื่อนขั้นเลื่อนอัตราเงินเดือนและเลื่อนชั้น ของข้าราชการศิลปินได้เป็นพิเศษเหมือนคราวที่กล่าวนี้ เพราะมีข้าราชการ

ศิลปินชั้นจัตวาอันดับหนึ่ง แต่มีฝีมือและการงานดี ได้เลื่อนขึ้นเป็นชั้นตรีกันหลายคน และที่ได้เลื่อนชั้นเลื่อนอันดับสูงๆขึ้น ก็มีอีกมากหน้าหลายตา (งานสังคีตศิลป์, 2494:54)

กล่าวได้ว่าโครงการปรับปรุงการละครและสังคีตในการผดุงฐานะศิลปิน ประสบความสำเร็จในการส่งเสริมฐานะของศิลปิน เพราะนอกจากจะทำให้ผู้รับราชการเป็นศิลปินมีสถานภาพดีขึ้นแล้ว ยังทำให้มีกำลังใจในการปฏิบัติงาน อันเป็นวิถีทางหนึ่งในการสืบทอดวัฒนธรรมประจำชาติ นายธนิต อยู่โพธิ์ หัวหน้ากองการสังคีต กล่าวถึง การขวนขวายที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมของศิลปิน เพื่อความก้าวหน้าในชีวิตการทำงานภายหลังจากดำเนินการปรับปรุงฐานะของศิลปินว่า “ ภายหลังจากการปรับปรุงส่งเสริมฐานะของศิลปินในกรมศิลปากรเมื่อคราวนั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นข้าราชการศิลปินในกรมศิลปากรหลายคน ต่างจะมักขมื่นศึกษาหาความรู้ใส่ตัวเองเพิ่มเติม” (เรื่องเดิม)

การที่กรมศิลปากรส่งเสริมสถานภาพข้าราชการศิลปิน จึงเป็นแรงจูงใจ ให้ผู้มีฝีมือความสามารถสมัครเข้ารับราชการ ประกอบกับกองการสังคีตเป็นหน่วยงานที่ได้รับการสนับสนุนให้เป็นศูนย์รวมของศิลปินผู้มีความสามารถของราชสำนักมาแต่เดิม ศิลปินในกองการสังคีตขณะนั้น จึงประกอบด้วย ผู้มีความสามารถ ที่รับราชการมาแต่เดิม และศิลปินที่มีความสามารถรุ่นใหม่ ๆ การสืบทอดแบบแผนการแสดงของราชสำนัก จึงมีการสืบทอด กองการสังคีต กรมศิลปากร ในขณะนั้นจึงประกอบด้วย ศิลปินผู้มีชื่อเสียงทั้งในรุ่นอาวุโส และรุ่นใหม่ ๆ เช่น นายมนตรี ตราโมท ผู้ที่มีความสามารถด้านการบรรเลงระนาดทุ้มและการประพันธ์เพลง ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นปรมาจารย์ท่านหนึ่งเข้ารับราชการในกรมปีพาทย์หลวง มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 นายเหน็บว ดุริยพันธุ์ นักร้องผู้มีน้ำเสียงและความสามารถเป็นเยี่ยม เข้ารับราชการในกองปีพาทย์และ โจนหลวง สมัยรัชกาลที่ 7 นายประสิทธิ์ ถาวร ศิลปินแห่งชาติ รับราชการในกองการสังคีตเมื่อปี 2493 เป็นต้น

การมีศิลปินผู้มีฝีมือความสามารถดังกล่าว เป็นผลดีต่อผลการปฏิบัติงานของกรมศิลปากร ขณะเดียวกันชื่อเสียงของกรมศิลปากร ทำให้ข้าราชการศิลปินได้รับการยอมรับมากกว่าผู้ประกอบอาชีพศิลปิน โดยทั่วไป

1.2) การส่งเสริมให้ศิลปินได้รับการศึกษา ราชสำนักรัชกาลที่ 6ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมศิลปินให้ได้รับการศึกษาวิชาสามัญควบคู่กับวิชาศิลปะ เช่นการตั้ง โรงเรียนพรานหลวง เพื่อให้ศิลปินรุ่นเยาว์ในราชสำนักได้มีโอกาสศึกษาวิชาสามัญ ควบคู่กับการฝึกทักษะปฏิบัติ อย่างไรก็ตามศิลปินส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิชาสามัญ เพราะภายหลังจากการโอนข้าราชการศิลปินจากกรมมหรสพมาสังกัดกรมศิลปากร ปัญหาข้าราชการศิลปินไม่มีความรู้

วิชาสามัญอีกทั้งบางคนยังเขียนหนังสือไม่เป็น กลายเป็นปัญหาสำคัญในการยกระดับฐานะของศิลปิน

เนื่องจากดนตรีและนาฏศิลป์เป็นวิชาที่มุ่งศึกษาทักษะปฏิบัติ ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความสามารถ ก็คือผู้ที่มีความชำนาญเชี่ยวชาญ ซึ่งต้องผ่านการฝึกฝนทางทักษะอย่างจริงจัง การประกอบอาชีพศิลปินจึงไม่จำเป็นที่จะต้องศึกษาวิชาสามัญ

เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป การศึกษามีส่วนสำคัญในการยกระดับความสามารถของคนในสังคม อาชีพศิลปินซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมแต่เดิม กลายเป็นอาชีพที่ตกต่ำยิ่งขึ้นในทัศนคติของคนทั่วไป พระยาอนุমানราชชน อธิบดีกรมศิลปากร กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

...ศิลปะการละครและดนตรี แต่ก่อนนี้ดูเหมือนจะถือกันว่าเป่นอาชีพรื่องๆ ราวๆ ไม่มีเกียรติยศอะไร.....แม้ในกาลต่อมาถึงสมัยปัจจุบันสิ่งแวดล้อมและความเพนไปเปลี่ยนจากเก่ามาเปนใหม่แล้วก็ดี ประกอบทั้งวิหะฐานะของศิลปินก็ไม่ก้าวหน้าไปตามกาลสมัย ความรู้สึกเดิมที่เห็นว่าการรื่องเป่นอาชีพต่ำ้อยยังเหลือสืบมาบ้างไม่หมดไปได้ง่าย [(2) ศธ.2/25]

เนื่องจากระดับการศึกษามีส่วนสำคัญต่อการดำรงสถานภาพในสังคม การส่งเสริมให้ศิลปินมีการศึกษาวิชาสามัญในระดับสูง ๆ จึงมีความจำเป็น เช่นเดียวกับที่จะต้องหุ้มเทศึกษาวิชาทักษะปฏิบัติ โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตจึงส่งเสริมให้ศิลปินได้ศึกษาทั้ง วิชาทักษะปฏิบัติ และวิชาสามัญ

ก. การส่งเสริมให้ศิลปินรุ่นใหม่พัฒนาทักษะ ปัญหาสถานภาพของข้าราชการกองการสังคีต กรมศิลปากร เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่การโอนข้าราชการจากกรมมหรสพ มาสังกัดกรมศิลปากร และเป็นปัญหาที่ผู้บริหารของกรมศิลปากรตระหนักถึงตลอดมา แต่ก็ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง ส่งผลต่อความตั้งใจในการปฏิบัติงานราชการ และขาดความพยายามในการพัฒนาความรู้ความสามารถดังมีผู้กล่าวถึงความสามารถของศิลปินดนตรีไทยในกรมศิลปากรว่าไม่อาจเทียบได้กับศิลปินเมื่อครั้งอยู่ในระบบอุปถัมภ์ว่า

...บุคคลหลายท่านต่างพากันวิตกห่วงใยถึงอนาคตของดนตรีไทยเป็นอันมาก จริงอยู่ดนตรีไทยของเราเวลานี้ แม้จะยังมีผู้เล่นผู้บรรเลงได้อยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็รู้สึกว่าจะชักจะมีวงแคบทั้งโอกาสและบทเพลง ไม่สู้มีเวลาปรับปรุงให้เข้มแข็งและดีขึ้น แม้แต่จะให้

เทียบเท่ากับที่เคยมีตีมาแต่ก่อน ก็เกือบจะเป็นของเกินวิสัยของนักดนตรีไทยรุ่นใหม่
ในสมัยนี้อยู่แล้ว(งานสังคีตศิลป์,2494 :42 - 43)

เนื่องจากการสืบทอดงานด้านวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ ขึ้นอยู่กับทักษะความสามารถของศิลปินโดยตรง ทางราชการจึงให้ความสำคัญในการรวบรวมผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางทักษะปฏิบัติมาประจำอยู่กรมศิลปากร เพื่อเป็นต้นแบบในการถ่ายทอดความรู้สู่ศิลปินรุ่นใหม่ ถึงแม้ว่ากรมศิลปากรเป็นแหล่งรวมศิลปินผู้มีความสามารถจากราชสำนักมาแต่เดิม แต่ปัญหาสถานภาพของศิลปิน ที่เกิดขึ้นเมื่อโอนย้ายมาสังกัดกรมศิลปากร ทำให้ศิลปินขาดแรงจูงใจที่จะพัฒนาฝีมือความสามารถ พัฒนาการของศิลปะจึงขาดความต่อเนื่อง ขณะที่ศิลปินชั้นครูผู้มีความสามารถก็สูงอายุ การสืบทอดศิลปะสู่ศิลปินรุ่นใหม่ย่อมประสบปัญหา พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและแนวทางแก้ไขว่า

...เนื่องด้วยเวลานี้ศิลปะของไทยเราเสื่อมโทรมลงอย่างมากมาย จนอาจกล่าวได้ว่าเกือบจะไม่มีเหลือ โดยจะเพาะของกรมศิลปากรเอง เนื่องจากขาดศิลปิน แม้จะจัดวงปี่พาทย์วงมโหรี และโขน โดยใช้ศิลปินที่มีฝีมือดีจริงๆ ก็ทำให้ครบวงครบชุดไม่ได้ จึงขอเสนอแก้ไขศิลปินที่มีอยู่ในกรมศิลปากรให้ดีขึ้นและหาทางชักจูงรวบรวมศิลปินผู้ทรงภูมิที่กระจัดกระจายอยู่เข้ามาใช้ฝึกหัดและถ่ายทอดวิชาให้แก่นักเรียน...ความจริงศิลปินชั้นครู ๆ ที่สามารถจริงๆ ในศิลปะทางดนตรีและการฟ้อนรำของเราในเวลานี้ก็มีอายุ 60 กว่าปีแล้วทั้งนั้น ถ้าหมดตัวท่านเหล่านี้ไปแล้ว ศิลปะทางละครและดนตรีของไทยเราก็นับวันแต่ละจะสูญไป ถ้าเราปรับปรุงเสียแต่บัดนี้แล้วชักจูงท่านผู้ทรงภูมิเหล่านั้นมาให้อบรมศิลปินที่มีอยู่แล้ว ก็เท่ากับมาต่อเทียนที่กำลังจะดับอยู่แล้วให้คงอยู่ต่อไป [(2) ศร.2/25]

การรวบรวมศิลปินชั้นครู มาถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิลปินรุ่นใหม่ มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะวิชาการด้านดนตรีและนาฏศิลป์เป็นวิชาทักษะซึ่งมีแหล่งความรู้คือ ตัวศิลปินผู้สั่งสมความรู้จากประสบการณ์และการเรียนรู้จากศิลปินรุ่นก่อนๆ การศึกษาศาสตร์แขนงนี้จึงต้องได้รับการถ่ายทอดจากครูโดยตรง นับตั้งแต่การฝึกหัดขั้นพื้นฐานจนถึงเทคนิคการปฏิบัติขั้นสูง เช่น การฝึกหัดโขนตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน ต้องมีครูคอยแนะนำอย่างใกล้ชิดและแก้ไขปรับปรุง “ทำรำ” ให้ความใส่ใจดูแลรายละเอียดในการปฏิบัติทุกขั้นตอน เป็นระยะเวลายาวนานชนิด อยู่โพธิ์ บรรยายถึงความสำคัญของการฝึกหัด “ โขน” ในชั้นเบื้องต้นว่า

...นักเรียนศิลปินโชนก็หัดรำท่ารำที่เรียกว่า “แม่ท่า” ...ครูก็ต้องช่วย “ถีบเหลี่ยม” ให้ คือให้นักเรียนยื่นเอาหลังยื่นเข้ากับเสาหรือผนัง แล้วย่อตัวลงไปจนวงเข่าเป็นมุมฉากแล้วครูก็นั่งลงยกเท้า 2 ข้าง ขึ้นยันเข่า... อีกอย่างหนึ่งให้นักเรียนเอาขาเหยียดกางชี้ตรงออกไปทางซ้ายทางขวาทั้ง 2 ข้าง ให้ก้นนั่งราบกับพื้นถ้าไม่ถึงครูค่อยๆ ช่วยกดลงไปทีละน้อยๆ ให้ก้นถึงพื้นจนได้ แล้วครูก็นั่งลงเอา 2 เท้ายันเข่าให้เบะตรงออกไปเป็นเส้นขนาน คัดก้นอย่างนี้ทุกวันๆ ... บางเวลาก็หัดรำแม่ท่า แล้วก็เดินเสากันเสียที่ถ้าเห็นว่าเหลี่ยมดูยังไม่ดี ก็คัดเหลี่ยมกันไปใหม่ แล้วก็มาหัดรำแม่ท่ากันไปอีก กว่าจะผ่านขั้นตอนนี้ไปได้ ก็กินเวลาหลายเดือนทีเดียว (เอกชน, 1 พุทธศักราช:2490)

การหัดละครก็ต้องมีครูควบคุม และแนะนำอย่างใกล้ชิด ให้นักศิษย์ได้ถูกต้องตามแบบแผน นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบายถึงความสำคัญของการฝึกหัดละครว่า “เมื่อรำยังไม่ถูกหรือไม่งาม ครูผู้ใหญ่มักต้องออกรำท่าทำให้ดู แล้วผู้รับฝึกก็ต้องทำใหม่ ทำแล้วทำเล่ารำแล้วรำอีกดูๆ แล้วก็เกิดความรู้สึกขึ้นในใจเวลานั้นว่า อย่างว่าแต่คนหัดคนรำจะเบื่อหน่ายเหน็ดเหนื่อยเลยแม้แต่คนนั่งดูเฉยๆ ก็รำคาญ” (งานสังคีตศิลป์, 2494 : 2)

การฝึกหัดศิลปะด้านดนตรีและนาฏศิลป์จึงจำเป็นต้องมีครูผู้มีความสามารถ จนกล่าวกันว่าศิลปินจะมีความสามารถเพียงใด นอกจากความสามารถเฉพาะตัวแล้ว การได้มีโอกาสฝึกหัดกับครูผู้มีความสามารถ ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยเสริมสร้างให้ศิลปินมีความสามารถจนเป็นที่เข้าใจกันว่าศิลปินที่มีความสามารถต้องเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับครู “... ศิลปินที่แสดงเป็นตัวดีๆ โดยมากจึงมักจะเป็นลูกครูหลานครู หรือเป็นญาติวงศ์พงศ์พันธุ์แถวบ้านย่านใกล้กับครูอาจารย์เพราะมีโอกาสได้กวาดขันเถียวจับจับให้เดินเค้นให้รำกันอยู่เนืองๆ มิฉะนั้นก็ต้องเป็นศิษย์ที่ครูรักใคร่ ไปฝากเนื้อฝากตัวอยู่กับครูอาจารย์อย่างใกล้ชิด” (เอกชน, 1 พุทธศักราช:2490)

การถ่ายทอดวิชาศิลปะซึ่งต้องอาศัยศิลปินที่เป็นต้นแบบเช่นนี้ ทำให้โครงการในการรวบรวมศิลปินชั้นครู มาถ่ายทอดความรู้ให้กับเหล่าศิลปินของกรมศิลปากร ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดี เช่น การเชิญครูละคร และนักดนตรีซึ่งเกษียณอายุราชการ หรือเป็นศิลปินภายนอกที่มีชื่อเสียง เข้ามาเป็นครูฝึกสอน เช่น ครูผัน โมรากุล (ครูละคร) หม่อมแก้ว สนิทวงศ์เสนี (ครูละคร) พระประณีตวรศัพท์ หลวงบำรุง จิตรเจริญ (ครูดนตรี) มาร่วมถ่ายทอดความรู้ให้กับกรมศิลปากร

อย่างไรก็ตามแม้กรมศิลปากรจะเชิญศิลปินจากภายนอก แต่ศิลปินเหล่านั้นล้วนเป็นศิลปินของราชสำนัก หรือได้รับการถ่ายทอดจากศิลปินของราชสำนักแต่เดิม เช่น หม่อมแก้ว สนิทวงศ์เสนี เป็นละครวังสวนกุหลาบ เรียนรู้วิชาการละครจากครูผู้ซึ่งยึดถือแนวทางการฝึกละครหลวง ครึ่งรัชกาลที่ 2 เป็นแม่แบบ (ประเมษฐ์ บุญยะชัย, 2543:44) เช่นเดียวกับครูผัน โมรากุล เป็น

ครุละครของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากครุละครหลวง ซึ่งสืบทอดจากละครหลวงครั้งรัชกาลที่ 2 ซึ่งถือเป็นแม่แบบของละครราชสำนัก และละครของเจ้านาย เหตุที่ศิลปินระดับครูของกองการสังคีต กรมศิลปากร ล้วนเป็นศิลปินจากกรมมหรสพของราชสำนัก และศิลปินที่สืบทอดแบบแผนการแสดงของราชสำนัก แบบแผนการแสดงของศิลปินรุ่นใหม่ จึงยึดแบบแผนของราชสำนัก บทบาทของกรมศิลปากรที่โดดเด่นในทศวรรษนี้ ทำให้แบบแผนของราชสำนักแพร่หลาย กลายเป็นมาตรฐานการแสดงของชาติสืบต่อมา

การส่งเสริมให้กรมศิลปากรเป็นศูนย์กลางในการสืบทอดงานวัฒนธรรมความบันเทิงประจำชาติ นอกจากประกอบด้วยครูผู้มีความสามารถแล้ว จำเป็นจะต้องมีศิลปินสืบทอดและเรียนรู้ศาสตร์แขนงนี้ต่อไป การสนับสนุนให้นักเรียนวิชาดนตรี และนาฏศิลป์ผู้มีความสามารถได้รับราชการต่อในกรมศิลปากร จึงเป็นวิธีทางหนึ่งในการสืบทอดศิลปะแขนงนี้ โครงการศิลปินสำรอง ซึ่งตั้งขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงคงได้รับการสนับสนุนในทศวรรษนี้

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มอบเงินจำนวน 1 แสนบาท ให้แก่กรมศิลปากร เพื่อใช้จ่ายในการบำรุงวัฒนธรรมด้านศิลปกรรม ชื่อว่า “เงินทุนพิบูลสงคราม บำรุงวัฒนธรรมเกี่ยวกับละคร คอนเสิร์ต การวรรณคดี และโบราณคดี” (ศธ 0701.2.2/119) เงินทุนส่วนหนึ่งต่อมาได้นำมาใช้เป็นทุนสำหรับนักเรียนด้านดนตรีและนาฏศิลป์ไทยในโครงการ “ศิลปินสำรอง” เพื่อเป็นทุนอุดหนุนให้นักเรียนที่มีความสนใจศิลปะด้านดนตรีและนาฏศิลป์ไทยเข้าศึกษาตั้งแต่เยาว์วัย โดยฝึกหัดจากศิลปินผู้มีความสามารถของกรมศิลปากร เพื่อจะได้เป็นศิลปินที่มีฝีมือความสามารถต่อไป โดยคัดเลือกเด็ก ๆ ที่มีความสนใจทั้งผู้ที่เคยมีพื้นฐานด้านทักษะมาก่อนและผู้ที่ไม่มีพื้นฐาน เข้าเป็นศิลปินสำรองในกองการสังคีต มีเบี้ยเลี้ยงให้เดือนละ 10 บาท (ศธ. 0701.2/50) โครงการดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมศิลปินรุ่นใหม่ให้เป็นผู้ที่มีฝีมือความสามารถ เช่น นายสมพงษ์ นุชวิจารณ์ ไม่มีพื้นฐานดนตรีไทยแต่สนใจดนตรีไทย จึงสมัครเข้าเป็นศิลปินสำรองในปี 2488 ขณะอายุได้ 14 ปี (เรื่องเดิม) เมื่อได้รับการฝึกฝนจากครูดนตรีไทยผู้มีความสามารถในแผนกดุริยางค์ไทย ทำให้นายสมพงษ์ นุชวิจารณ์ เป็นคนเครื่องหนังที่มีฝีมือความสามารถต่อมา

ในช่วงทศวรรษ 2490 เงื่อนไขของโครงการเปลี่ยนแปลงไปตามความจำเป็นของกรมศิลปากร จำนวนผู้เข้าศึกษาในโรงเรียนนาฏศิลป์มีจำนวนมากขึ้น เพราะการปรับปรุงฐานะของศิลปินเป็นเหตุจูงใจให้ศิลปินรุ่นใหม่อยากเข้ารับราชการ ศิลปินสำรองในระยะหลังจึงรับเฉพาะนักเรียนผู้มีความสามารถ ผู้ที่ได้รับการบรรจุเป็นศิลปินสำรองในระยะหลัง จะต้องสมัครสอบคัดเลือก โดยมีเบี้ยเลี้ยงให้ตามระดับความสามารถที่เลือกสอบ คือ 4 บาท 8 บาท และ 10 บาท ช่วยปฏิบัติราชการจนกว่าจบการศึกษา เพื่อบรรจุเป็นข้าราชการของกรมศิลปากร เงื่อนไขของ

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว สะท้อนถึงการมีผู้สนใจเข้าศึกษา ในโรงเรียนนาฏศิลป์และมุ่งประกอบอาชีพรับราชการเป็นศิลปินมีจำนวนมากขึ้น อันเป็นความสำเร็จของโครงการนอกจากนี้การที่กรมศิลปากรมีเวทีการแสดงให้แก่นักเรียนออกแสดง ย่อมเสริมสร้างประสบการณ์แก่ศิลปิน นรนิติ วิชเวช (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2547) ศิลปินสำรองในขณะ นั้น กล่าวถึงประสบการณ์ที่ได้จากการเป็นนักเรียนในโครงการศิลปินสำรองว่า “ศิลปินสำรองมี งานมากกว่านักเรียนทั่วไป โดยเฉพาะการแสดงละครให้โรงเรียน การมีโอกาสฝึกหัดและ ออกแสดงบ่อยครั้งร่วมกับศิลปินรุ่นครู ทำให้เกิดความชำนาญ”

ศิลปินสำรองมีโอกาสแสดงความสามารถต่อสาธารณชนบ่อยครั้ง ย่อมเสริมสร้าง ประสบการณ์ในการนำวิชาความรู้และการฝึกฝนไปปฏิบัติในสถานการณ์ที่แตกต่างจากการฝึกฝน ทั่วไป และเป็นโอกาสสร้างชื่อเสียงต่อสาธารณชน โครงการศิลปินสำรองจึงเป็นโครงการส่งเสริม ศิลปินรุ่นใหม่ให้เป็นผู้ที่มีฝีมือความสามารถทำให้แบบแผนวิชาชีพได้รับการถ่ายทอดสืบมาใน กรมศิลปากร ดังปรากฏว่าศิลปินซึ่งมีฝีมือความสามารถหลายคน เคยเป็นศิลปินสำรองมาก่อน เช่น นายศิลป์ ตรีโมท นายจิรัส อาจณรงค์ ศิลปินดนตรีไทย นางสุวรรณี ชลาณุเคราะห์ ศิลปิน ละคร เป็นต้น

การส่งเสริมให้ศิลปินรุ่นใหม่พัฒนาทักษะโดยรวมรวมครูผู้มีความสามารถมาประจำที่ กรมศิลปากร และมีโครงการศิลปินสำรองรองรับ มีส่วนสำคัญทำให้การดำเนินงานสืบทอดแบบ แผนวัฒนธรรมของ กรมศิลปากร ประสบความสำเร็จ

ข. การส่งเสริมให้ศิลปินศึกษาวิชาสามัญ การส่งเสริมสถานภาพของศิลปิน โดยส่งเสริม ศิลปินให้มีการศึกษาเป็นนโยบายในการยกระดับสถานภาพของศิลปิน ที่ได้ดำเนินการอย่างจริงจัง มาตั้งแต่สมัยหลวงวิจิตรวาทการ เป็นอธิบดีกรมศิลปากร การตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ ก็ด้วยจุด ประสงค์เพื่อให้เป็นที่ศึกษาวิชาดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์ เป็นเครื่องเชิดชูวัฒนธรรมของชาติ และ ช่วยเหลือศิลปินมีฐานะเป็นที่นิยมนกย่องเช่นในนานาประเทศ และเมื่อสำเร็จการศึกษาไปประกอบ อาชีพ ก็ จะเป็นศิลปินที่ดี ความมุ่งหมายในการจัดตั้ง ได้ระบุชัดเจนว่าให้เป็นโรงเรียนผลิตศิลปิน (ศ ธ.0701.31/2)

โรงเรียนนาฏศิลป์* ตั้งขึ้นในปี 2478 เป็นโรงเรียนสหศึกษาและเป็นสถานศึกษาเพียง แห่งเดียวของทางราชการที่ให้การศึกษาด้านนาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ ขึ้นอยู่กับกรมศิลปากร

*โรงเรียนเมื่อแรกตั้ง ชื่อว่า โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียน ศิลปากร โรงเรียนสังคีตศิลป์ โรงเรียนนาฏศิลป์ ปัจจุบันใช้ชื่อว่าสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

สำนักนายกรัฐมนตรี เนื่องจากโรงเรียนนาฏศิลป์ตั้งขึ้นด้วยจุดประสงค์ให้เป็นสถานศึกษาเพื่อ สืบทอดแบบแผนนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ของชาติ หลักสูตรการสอนจึงให้ความสำคัญกับการ สืบทอดแบบแผนงานศิลปกรรมของราชสำนัก รายงานของโรงเรียนกล่าวถึงลักษณะการเรียน การสอนที่เป็นแบบแผนของราชสำนักมาแต่แรกเริ่มว่า

...กรมศิลปากรได้รับโอนครูอาจารย์และศิลปินทางนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ ประจำ ราชสำนักพร้อมทั้งเครื่องดนตรีและเครื่องโขน ละคอนของพระมหากษัตริย์มาอยู่ใน อารักขาด้วย...หลักการนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ของโรงเรียนนี้ จึงเป็นศิลปะแบบ ฉะบับ เช่น คนตรีไทย โขน ระบำ และละคอนรำ เป็นต้น ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงปรับปรุง แก้ไขและโปรดให้รักษาไว้เป็นแบบฉบับแห่งศิลปอันประณีตงดงามประจำราช สำนัก สืบต่อกันมาหลายยุค ตลอดเวลาหลายร้อยปี(ศธ. 01701.37/10)

การจัดการเรียนการสอนซึ่งเน้นการสืบทอดแบบแผนศิลปะของราชสำนัก จึงสอดคล้อง กับโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ในการผลิตศิลปินเพื่อสืบทอดแบบแผนศิลปะของ ราชสำนักเป็นแบบแผนศิลปะของชาติ อย่างไรก็ตามหลักสูตรการสอนให้ความสำคัญกับการสอน วิชาสามัญตามหลักสูตรประมวลการสอนของกระทรวงศึกษาธิการเพื่อให้ศิลปินมีความรู้ วิชาสามัญ มีความคิดกว้างไกล เป็นที่ยอมรับยกย่องของสังคม ทำให้การเรียนการสอนของ โรงเรียนในระยะแรกๆไม่สามารถถ่ายทอดวิชาเฉพาะได้มากเท่าที่ควรจะเป็น และให้ความสำคัญ กับการศึกษาวิชาสามัญมากกว่าการศึกษาวิชาศิลปะ ด้วยเกรงว่าจะไม่มีผู้มาสมัครเรียน เพราะ ทัศนคติของคนในสังคมทั่วไปไม่ยอมรับยกย่องศิลปิน ดังการจัดการเรียนการสอนแต่ละวัน จะ เรียนวิชาสามัญ 4 ชั่วโมง และเรียนวิชาปฏิบัติเพียง 2 ชั่วโมง (ที่ระลึกการเปิดโรงเรียน ศิลปากร...,2481 :3)

สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและปรับปรุงวัฒนธรรม ความบันเทิง หลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนนาฏศิลป์จึงเน้นการศึกษาวิชาเฉพาะและขยายระดับ การศึกษาของโรงเรียนให้สูงขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความสามารถของศิลปิน และยกระดับ สถานะของศิลปินให้เป็นผู้ที่มีการศึกษาในระดับสูง อย่างไรก็ตาม ปัญหาการขาดแคลน งบประมาณและการจัดระบบการบริหารงานในกรมศิลปากรทำให้โรงเรียนสังคีตศิลป์ ถูกโอนเข้า เป็นส่วนหนึ่งของแผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร การบริหารโรงเรียนอยู่ภายใต้การ ควบคุมของแผนกนาฏศิลป์ ซึ่งมีภาระทั้งการฝึกซ้อมศิลปินโขนละคร และงานด้านการศึกษา ประกอบกับภาวะสงครามทำให้โรงเรียนต้องปิดการสอนเป็นเวลานาน การศึกษาในโรงเรียน

สังคีตศิลป์จึงไม่เจริญก้าวหน้าตามที่ควรจะเป็น การดำเนินงานของโรงเรียนจึงไม่เป็นตามเป้าหมายแต่แผนงานต่าง ๆ ได้รับการสานต่ออีกครั้งในโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต

โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตให้ความสำคัญกับการบริหารงานของโรงเรียนให้มีเอกภาพมากขึ้น ตามวัตถุประสงค์ให้ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแห่งนี้ เป็นศิลปินที่มีสถานะเป็นที่นิยมนกย่องเช่น ศิลปินที่ดีในนานาประเทศ จึงส่งเสริมให้โรงเรียนขยายระดับการศึกษาให้สูงขึ้น เพื่อยกระดับฐานะศิลปินของกรมศิลปากรให้มีการศึกษาในระดับสูง อีกทั้งผู้ที่ไม่ได้เข้ารับราชการแต่ออกไปประกอบอาชีพส่วนตัว ก็จะได้มีความคิดกว้างไกล สามารถนำความรู้ที่ได้ศึกษาไปประยุกต์ใช้ได้ โดยเสนอให้ปรับปรุงลักษณะงานและขยายหลักสูตรการศึกษา [(2)ศธ2/25]

ในปี 2494 กรมศิลปากรได้ปรับปรุงระบบงานโดยให้แยกโรงเรียนสังคีตศิลป์จากแผนกนาฏศิลป์ มีฐานะเป็นแผนกหนึ่งในจำนวน 4 แผนก ของกองการสังคีต แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนนาฏศิลป์” ทำหน้าที่ด้านการศึกษาโดยตรง คือ ฝึกสอนและให้ความรู้ทางวิชาสามัญและศิลปศึกษา ไม่มีหน้าที่ต้องควบคุมและฝึกซ้อมศิลปินโขนละครเช่นที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม เพราะกรมศิลปากรมีความพร้อมในด้านงบประมาณและการบริหาร และปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนใหม่ เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ทั้งวิชาสามัญและความสามารถทางศิลปะ หลักสูตรการสอนจึงให้ความสำคัญทั้งวิชาสามัญและวิชาศิลปะ จัดการศึกษาเป็น 2 แผนกคือ แผนกสามัญ และแผนกศิลปศึกษา ดำเนินการสอนควบคู่กันไป

โรงเรียนมีการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ แต่เพิ่มการศึกษาวิชาศิลปะ โดยมีชั่วโมงเรียนเท่ากับวิชาสามัญรวมกันทั้งหมด ขณะเดียวกันก็ขยายหลักสูตรการศึกษาในระดับสูงเทียบเท่ากับระดับอุดมศึกษา โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาวิชาศิลปะชั้นสูง หลักสูตรการศึกษาจำแนกเป็น 3 ระดับ คือ

หลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นต้นรับผู้จบชั้นประถมปีที่ 4 จากโรงเรียนทั่วไป แต่อายุไม่เกิน 13 ปี เพื่อให้เหมาะสมกับการฝึกฝนนักเรียนตามหลักวิชาการเรียนศิลปะที่มีอายุยังไม่มาก ศึกษาวิชาสามัญตามหลักสูตรอย่างมัธยมศึกษา จัดให้มีชั่วโมงเรียนศิลปินศึกษาตามหลักสูตรที่กำหนดไว้

หลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นกลาง เทียบเท่ากับชั้นเตรียมอุดมศึกษา กำหนดเวลา 2 ปี รับสมัครเฉพาะผู้ที่สำเร็จหลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นต้นของโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนที่จบการศึกษาในระดับนาฏศิลป์ชั้นต้น เข้าศึกษาต่อจากสาขาศิลปะที่ได้เลือกเรียนมาแล้ว และได้ศึกษาวิชาศิลปะรวมทั้งภาษาและวรรณคดีทั้งของไทยและต่างประเทศในระดับสูงขึ้น

หลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นสูง เปิดสอนครั้งแรกในปี 2493 มีระดับการศึกษาเทียบเท่ากับชั้นอุดมศึกษา กำหนดเวลาเรียน 3 ปี รับเฉพาะผู้ที่สำเร็จจากหลักสูตรนาฏศิลป์ชั้นกลางของโรงเรียนนาฏศิลป์ หลักสูตรการศึกษาให้ความสำคัญทั้งการศึกษาวิชาสามัญทางภาษาและวรรณคดี

ในระดับสูงขึ้นไป และศึกษาศิลปะชั้นสูงเพื่อให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับนี้มีความรู้กว้างไกล และเชี่ยวชาญในสาขาวิชาศิลปะซึ่งเลือกเรียน

โครงการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาทั้ง 3 ระดับ จึงเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสถานภาพทางการศึกษาของผู้ที่จะสำเร็จเป็นศิลปินต่อไปในอนาคตและสืบทอดวิชาการทางศิลปะอย่างเป็นระบบ

การปรับปรุงหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 ทำให้โรงเรียนนาฏศิลป์ได้รับความสนใจ มีผู้สมัครเข้าเรียนในโรงเรียนจำนวนมาก ผู้สนใจศึกษาวิชาชีพศิลปินต่างมุ่งเข้าศึกษา ที่โรงเรียนนาฏศิลป์ เพราะมีโอกาสได้ศึกษากับผู้เชี่ยวชาญ และสร้างชื่อเสียงในขณะที่ศึกษา ปู่ทางสู่ศิลปินอาชีพที่มีชื่อเสียง รวมถึงมีโอกาสรับราชการเป็นศิลปินข้าราชการ หรือเลือกประกอบอาชีพอื่นๆ นรนิติ วิชเวช อดีตอาจารย์สอนนาฏศิลป์ เล่าถึงสาเหตุ ที่บิดาให้ศึกษาต่อที่โรงเรียนนาฏศิลป์ว่า เพราะเป็นศูนย์รวมครูผู้มีความสามารถ “เป็นครอบครัวศิลปิน คุณพ่อรับราชการเป็นศิลปินที่กรมศิลปากร และเห็นว่าโรงเรียนนาฏศิลป์เป็นแหล่งรวมครูเก่งๆจำนวนมาก จึงให้เข้าเรียนนาฏศิลป์ที่โรงเรียนนี้”(สัมภาษณ์,15 ตุลาคม2547) ศิลปิน ตรีโมท เล่าว่าบิดา คือ นายมนตรี ตรีโมท นักดนตรีในกองการสังคีต สนับสนุนให้เข้าเรียนที่โรงเรียนนาฏศิลป์ ด้วยเหตุผลว่าโรงเรียนนาฏศิลป์ เป็นสถาบันการศึกษาวิชาดนตรีไทยที่มีครูผู้มีความสามารถ มีโอกาสรับราชการเป็นศิลปินของกรมศิลปากรอีกด้วย (สัมภาษณ์,23 กันยายน 2542)

ความสำเร็จจากการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนเห็นได้จากรายงานผลผู้สำเร็จการศึกษา จากโรงเรียนนาฏศิลป์ว่า นักเรียนที่สำเร็จการศึกษานาฏศิลป์ ชั้นต้นและชั้นกลาง จากสถานศึกษาแห่งนี้ ได้ออกไปประกอบอาชีพทางศิลปิน ทำงานในองค์กรต่างๆ หรือเข้ารับราชการเป็นครู แต่ยังไม่มียี่ปริมาณเพียงพอแก่จำนวนที่ต้องการ (ศธ.0701.37/10)

ดังนั้นโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ในส่วนการส่งเสริมคุณฐานะและความสามารถของศิลปิน ทำให้กรมศิลปากรมีความพร้อมกลายเป็นศูนย์กลางในการสืบทอดแบบแผนดนตรีและนาฏศิลป์ของราชสำนัก ให้กลายเป็นแบบแผนวัฒนธรรมประจำชาติ

2) การปรับปรุงตัดแปลงนาฏศิลป์และดนตรี แนวคิดตัดแปลงปรับปรุงดนตรีและนาฏศิลป์ซึ่งเป็นศิลปะแบบฉบับ ให้มีพัฒนาการสอดคล้องกับรสนิยมของคนสังคม เป็นแนวคิดที่มีมานานและพัฒนาปรับปรุงมาตามลำดับ เช่น พัฒนาการของละครรำ เป็นละครดึกดำบรรพ์ หรือพัฒนาการของวงปี่พาทย์พิธี เป็น วงปี่พาทย์สภา วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ เป็นต้น ทั้งนี้นับตั้งแต่สังคมไทยรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก การปรับปรุงตัดแปลงงานศิลปการแสดงล้วนมีอิทธิพลวัฒนธรรมการแสดงของตะวันตก มาผสมผสาน จนวัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลต่อรสนิยมของคนในสังคมมากขึ้นทุกที โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ให้ความสำคัญกับการปรับปรุง

การแสดงให้เหมาะกับยุคสมัย แต่ยังไม่ทิ้งแบบแผนเดิม พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ทรงอธิบายถึง
แนวทางการปรับปรุงวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมให้ทันสมัย โดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญมาช่วย
ปรับปรุงว่า

... ศิลปะประจำชาติและเป็นศิลปะชั้นสูงที่จะต้องพยายามรักษาไว้ก็ตาม แต่อีกทางหนึ่ง
ในคราวเดียวกันก็ต้องหาวิธีคิดจัดคัดแปลงให้ก้าวหน้าและทันสมัยอยู่เสมอ เพราะเป็น
ธรรมดาไม่ว่าของสิ่งใด ถ้าหยุดอยู่กับที่ไม่มีก้าวหน้า ก็ถอยหลังก็ต้องเสื่อมทรามไป
ศิลปะทางละครและดนตรีของไทย แม้จะเป็นศิลปะชั้นสูง แต่ถ้าคนเราดูและฟังบ่อยๆ
ไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไข ปล่อยให้ซ้ๆ ดิดๆ กันไปหลายครั้งหลายคราวเข้าก็เบื่อได้ ...
การแก้ไขคัดแปลงให้ดีขึ้นนี้ ความจริงเป็นของยากอย่างยิ่ง ผู้ปรับปรุงแก้ไขจะต้อง
มีความรู้เชี่ยวชาญศิลปะจริงๆ ต้องเป็นผู้ที่รักศิลปะและเห็นแก่ศิลปะมากกว่าเห็นอย่าง
อื่น แต่ก็จำเป็นต้องคัดแปลงแก้ไขมิฉะนั้นก็ไม่ก้าวหน้า และการไม่ก้าวหน้าก็คือเครื่อง
หมายแห่งการสิ้นชีวิตของศิลปะของเรา [(2)ศธ 2/25]

แนวคิดที่ว่า การปรับปรุงจะต้องให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม
แต่พัฒนาการจากของเดิมโดยไม่ทิ้งลักษณะเดิม เห็นได้จากจอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี
มีคำสั่งให้กรมศิลปากร จัดวงดนตรีสากลแต่บรรเลงเพลงไทย ไปแสดงที่โรงละครเฉลิมไทย [(2)
ศธ 2/25] อย่างไรก็ตามทัศนคติของศิลปินที่คงยึดติดอยู่กับขนบการบรรเลงที่เป็นแบบแผนการ
ปฏิบัติมาแต่เดิม ทำให้แนวทางการสร้างสรรค์ศิลปะมีพัฒนาการจากแบบแผนเดิม ดังจุดประสงค์
ในการบันทึกโน้ตเพลงไทย เพื่อเป็นมาตรฐานในการผลิตเพลงไทยแนวใหม่ว่า

...เมื่อเรามีโน้ตเพลงของเราพิมพ์ไว้เป็นมาตรฐานแล้ว ในภายหน้าอาจเกิดเพลงไทย
ใหม่ๆ จากมาตรฐานของเพลงไทยเดิมที่จัดพิมพ์ขึ้นไว้นั้นอีกเป็นอนุกรมประการ แม้บท
เพลงที่จะเกิดใหม่ในขั้นแรกๆ จะไม่เข้าสู่มาตรฐานที่คิติก แต่รสนิยมของเพลงที่เกิด
จากมาตรฐานดังกล่าวนี้ก็ย่อมจะแสดงถึงชีวิตจิตใจของคนไทยและความเป็นไปอย่าง
ไทย ซึ่งในระยะเดียวกันอาจมีผู้อาศัยมาตรฐานจากโน้ตเพลงนั้นแล้วประพันธ์เพลงไทย
ชั้นเยี่ยมขึ้นใหม่ ประกอบด้วยรสนิยมอันพึงเพราะและซาบซึ้งไว้เป็นสมบัติอันมีค่าสืบ
ไปอีกหลายบทหลายเพลงก็ได้ (งานสังคีตศิลป์, 2494 :51)

การปรับปรุงนาฏศิลป์และดนตรีตามแนวทางของกรมศิลปากรจึงมุ่งปรับปรุงองค์ประกอบของการแสดงให้น่าสนใจมากขึ้น แต่ไม่ส่งผลกระทบต่อแบบแผนการแสดงที่มีมาแต่เดิม เช่น การรายงานการสร้างสรรค์ผลงานใหม่ของแผนกดุริยางค์ไทยในช่วงปี 2491-2493 คือ การประพันธ์เพลงใหม่ ได้แก่ เพลงขับไม้บันเตาะวสามชั้น” (ทางโหมโรง) ในปี 2491 ประพันธ์เพลง “เริงอรุณ” เพื่อใช้ประกอบการแสดงละครของกรมศิลปากรในปี 2492 และประพันธ์เพลง “แดนป่า” ใช้ประกอบการแสดงละครของกรมศิลปากรในปี 2493

การปรับปรุงละครลำเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ แสดงถึงแนวทางการปรับปรุงที่เน้นการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วสนุกสนาน ตั้งแต่การปรับปรุงบท และการดำเนินเรื่องในการแสดงแต่ยังคงแบบแผนศิลปะแบบดั้งเดิม ว่า

...ถวายให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล กับหม่อมเจ้าหญิงพัฒนาฯ ดิศกุล ทรงนำไปปรับกับบทเสภา แล้วทรงปรุงบทขึ้นใหม่ ... ประชุมปรึกษาปรับปรุงบทและบรรจุเพลงกันอีกที่บ้านหม่อมแก้ว สนิทวงศ์เสนี ราว 2-3 ครั้ง ในการปรับและปรุงบททุกครั้ง เราต้องประสบกับปัญหาสำคัญที่ต้องได้เถียงกันเป็นอย่างมากอยู่ 2 ประการ คือ เราจะย่อตามความรวดเร็วในสมัยปัจจุบัน จนต้องยอมบริจาคศิลปะแบบฉบับอันดีงามของเรา หรือเราจะรักษาศิลปะอันดีงามของเราไว้โดยไม่ยอมให้เป็นไปตามความรวดเร็วของสมัย... แต่ความเร็วของสมัย ก็คงครอบงำน้ำใจเราอยู่ไม่น้อย เราจึงตกลงกันว่า ตอนใดเป็นศิลปะแบบฉบับอันดีของเดิมที่ประชาชนในปัจจุบันควรจะได้ชมได้ฟัง จะพยายามให้คงอยู่เป็นแต่ถ้าเห็นว่ารสอ่อนนัก ก็จะปรุงเรื่องตอนนั้นให้เกิดรสนิยม แม้ศิลปะจะเปลี่ยนรสไปบ้างก็มีให้เสียความหมายเดิม แต่ตอนใดเป็นแต่เพียงดำเนินเรื่องราว ก็รวบรัดให้เรื่องดำเนินไปโดยรวดเร็วมิให้ชักช้าจนเกิดการเบื่อหน่าย (งานสังคีตศิลป์, 2494 : 17.18)

การให้ความสำคัญกับการปรับปรุงประเด็นปลีกย่อยของการแสดง เพื่อให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วขึ้น แต่ยังคงแบบแผนเดิมเห็นได้จากแนวคิดในการปรับปรุงบทละครพระราชานิพนธ์เรื่องพระร่วงว่า

...บรรจุทำนองเพลงขับร้องต่างไปจากที่ทรงไว้แต่เดิมบ้าง ส่วนตอนใดที่เห็นกันว่าการดำเนินเรื่องจะชักช้า ก็ตัดการแสดงไปบ้างในบางตอน กับได้นำบทหรือบางตอนในพระราชานิพนธ์บทละครตอนพุดคำกลอนบ้าง บทละครร้องบ้าง มาแสดงแทรกเป็น

บางแห่ง ด้วยคิดเห็นกันว่า เพื่อให้การแสดงในฉากนั้น ๆ ออกกรสขึ้นบ้าง ด้วยเหตุนี้การแสดงบนเวทีในโรงละครศิลปากรจึงย่อมมีส่วนปลีกย่อยแตกต่างไปจากที่เคยทรงไว้แต่เดิมบ้าง แต่ก็มิได้เปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมในสาระสำคัญของเรื่องแต่ประการใด ... และด้วยมุ่งหมายดำเนินตามรอยพระยุคลบาทในอันที่จะผดุงรักษานาฏศิลป์ไทยของเดิมไว้ เพื่อเป็นแบบแผนอันมีมาตรฐานสืบไป (งานสังคีตศิลป์, 2494 : 68)

นอกจากนี้กรมศิลปากรยังประพันธ์บทละครใหม่ เรียบเรียง หรือ ประพันธ์เพลงประกอบการแสดงใหม่ เพื่อสร้างความแปลกใหม่น่าสนใจ เช่น การประพันธ์บทละครพันทางใหม่ เรื่อง “พญาผานอง” เพลงประกอบละครบางส่วนเป็นเพลงที่เรียบเรียงใหม่ เช่น “ลาวรำดาบ” พร้อมทั้งคิดทำรำใหม่ประกอบเพลงด้วย (สิริชัยชาญ ฟักจำรูญ, สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2548)

กรมศิลปากรพยายามปรับปรุงการแสดงให้น่าสนใจ แต่โดยเหตุที่กรมศิลปากรมุ่งสืบทอดแบบแผนศิลปะ จึงส่งผลให้การปรับปรุงนั้นๆคงอยู่ในกรอบโครงสร้างเดิม เช่นการคิดประดิษฐ์ทำรำใหม่ จากทำรำมาตรฐานโบราณ (สุวรรณี ชลานุเคราะห์, สัมภาษณ์ 17 มกราคม 2548) เพิ่มความน่าสนใจให้การแสดง เช่น การแทรกกระบำสวยงาม ดัดแปลงใหม่หลายชุด และใช้เทคนิควิธีในการจัดเวที ในละครเรื่องอิเหนา

...ปรับปรุงให้เป็นตอนที่มีศิลปทางดนตรีขับร้องและฟ้อนรำเป็นเยี่ยมขึ้นอีก โดยแทรกกระบำนกเขา ซึ่งได้แต่งบทเพลงและประดิษฐ์ทำระบำรำฟ้อนขึ้นใหม่ประกอบเข้าไว้ด้วย... ทั้งในตอนนี้ยังจัดให้มีระบำวีระชัยชุดใหม่ ซึ่งได้รับการดัดแปลงและปรับปรุงให้มีท่าทางงดงาม ผิดแผกแตกต่างกับระบำชุดวีระชัยที่ท่านเคยดูเคยชมมาแล้วในเรื่องขุนช้างขุนแผน ... กำหนดจะมีทั้งชุดหญิง ชุดชาย และชุดไทย ชุดแขก รวมเป็น 4 ชุด ผลัดเปลี่ยนเวียนกันไป ในด้านฉากและเวทีเล่าก็ได้พยายามปรับปรุงใหม่ จัดทำเวทีให้หมุนได้ เพื่อให้เหมาะสมกับจังหวะการแสดงของตัวละครอน ทั้งนี้เป็นเพียงขั้นเตรียม นับว่าเป็นการทุ่มเทลงทุนลงนามากมายเอาการอยู่ (เรื่องเดิม:94-95)

การปรับปรุงศิลปะการแสดงที่คงแบบแผนเดิม นอกจากเป็นการสืบทอดแบบแผนแล้ว วัฒนาการของวัฒนธรรมอันสัมพันธ์กับงานประเพณีพิธีกรรมความเชื่อมาแต่เดิม ยังส่งผลต่อการยึดถือแบบแผนการปฏิบัติด้วย เช่น ความเชื่อที่ว่าการแสดงเรื่องพระลอตอนจบ ตัวละครสำคัญเสียชีวิตทั้งหมดเป็นอัปมงคลทำให้การแสดงภายหลังจะไม่แสดงในตอนนี้

...บทละครเรื่องพระลอปัจจุบันนี้จะไม่มีความใดกล้าที่แสดงตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องได้ หมายถึงการแสดงที่จบลงด้วยการตายของตัวละครทั้ง 7 รวมทั้งพระลอ พระเพื่อน และ พระแพง ...เกิดจากความกลัวที่ว่า บทละครเรื่องนี้ได้เคยแสดงความขลังออกมาให้เป็น ที่ประจักษ์แล้วแก่ละครหลายคณะที่ต้องพิบัติภายหลังที่แสดงละครเรื่องจบลง ผู้แสดง เกิดเจ็บป่วยก็มี แดกแยกกันก็มีและจนกระทั่งที่สุดถึงเลิกกิจการไปเลยก็มี เช่น ละคร 2-3 คณะของผู้ที่บรรดาศักดิ์ในสมัยก่อน (สยามสมัยรายสัปดาห์ ,25 ธันวาคม 2493)

หรือการแสดงเป็นยักษ์พิลาบจะหาผู้แสดงยาก เพราะครูจะถ่ายทอดให้เฉพาะศิลปินผู้มีความสามารถเท่านั้น ด้วยเหตุผลที่เกี่ยวกับความเชื่อ นายรงภักดี (เจียน จารุธรรม) เล่าถึงความเชื่อเกี่ยวกับความกลัวของพระพิลาบทำให้ศิลปินของกรมศิลป์ากร ไม่กี่คนที่กล้าแสดงเป็นพระพิลาบ ว่า "... เขาวามันเป็นความลับที่จะต้องปกปิดแม้แต่ในกลุ่มศิลปินด้วยกันก็เปิดเผยอะไรไม่ได้ ผม พูดยอะไรไม่ได้จริงๆ คุณ มีคนๆ เดียวเท่านั้นที่พูดกันได้คือ คุณหญิงครู (คุณหญิงนฤพานุรักษ์) มัน ลึกลับมากต้องอาศัยทางวิปัสณา" (สยามสมัยรายสัปดาห์, 24 ธันวาคม 2493)

ความเชื่ออันเกี่ยวพันกับแบบแผนการแสดง อีกทั้งมาตรฐานการแสดงอันมีที่มาจาก ราชสำนัก เป็นแบบแผนที่ยากต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง การปรับปรุงนาฏศิลป์และดนตรี ของ กรมศิลป์ากรจึงคงอยู่ในกรอบแบบแผนที่มีมาแต่เดิม

3) การเผยแพร่ผลงานของกองการสังคีตต่อสาธารณชน การจัดแสดงผลงานต่อ สาธารณชนเป็นส่วนหนึ่งของโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต ในขั้นตอนสร้างสรรค์และ เผยแพร่ผลงานของกรมศิลป์ากร เพื่อให้ผลงานของกรมศิลป์ากรเป็นที่รู้จักแพร่หลาย กล่าวได้ว่า การเผยแพร่ ผลงานต่อสาธารณชนทั้ง จัดพิมพ์ตำรา จัดแสดงผลงาน รวมทั้งสูจิบัตรประกอบการ แสดงล้วนช่วยประชาสัมพันธ์ศักยภาพของกรมศิลป์ากร ชื่อเสียงจากการรับรู้ของสาธารณชน อย่างกว้างขวาง ส่งผลต่อการกำหนดแบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ

3.1) การจัดพิมพ์ตำรา การจัดพิมพ์ตำราเพื่อเผยแพร่แบบแผนการแสดงสู่สาธารณชน ทำให้แบบแผนการแสดงของกรมศิลป์ากรแพร่หลาย และกลายเป็นแบบแผนที่เป็นมาตรฐาน โครงการปรับปรุงการละครและสังคีต มีแผนงานให้จัดสร้างตำราและถ่ายทำเทปภาพยนตร์เกี่ยวกับ ดนตรีและนาฏศิลป์เพื่อจบบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ใช้เป็นตำราการแสดงสืบต่อไปว่า

...การจัดสร้างตำรานี้ นอกจากจัดเรียบเรียงขึ้นเป็นหนังสือเล่มๆ เช่น ตำราฟ้อนรำ ซึ่งสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ได้ทรงเรียบเรียงไว้แล้ว จะต้องจัดทำโดยวิธี

อัดเสียงเพลงดนตรีและเพลงขับร้องลงแผ่นเสียงไว้และจัดถ่ายทำรำนานาฏศิลป์ไทย และทำบรรเลงดุริยางค์ไทยทำเป็นภาพยนตร์ขึ้นไว้เป็นตำราเพื่อเก็บรักษาทำรำ ทำบรรเลงและบทร้องไว้เป็นหลักฐาน มิให้ทำรำและบทร้องที่ดีๆ แต่ฝึกหัดยากต้องเสื่อมสูญไปเสีย เท่ากับจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เมื่อต่อไปหมกตัวผู้รู้ ก็ยังจะมีหลักฐานเหลือไว้ให้พิจารณาได้ไม่สูญหายไปเสียทีเดียว [(2)ศธ 2/25]

ช่วงต้นทศวรรษ 2490 กรมศิลปากรมีแนวคิดในการจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทย เพราะต้นฉบับที่บันทึกไว้เขียนด้วยเส้นดินสอดำบนกระดาษอัดสำเนาและเลือนได้ง่ายการจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทย เป็นความพยายามส่วนหนึ่งของกรมศิลปากรในการรักษาและสืบทอดเพลงไทยที่มีมาแต่เดิมให้เป็นแบบแผนการบรรเลงดนตรีของชาติ โดยนำงานบันทึกเพลงไทยเป็นโน้ตสากล ซึ่งกรมศิลปากรมีอยู่มาจัดพิมพ์

การบันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากลครั้งแรกมีขึ้นในปี พ.ศ. 2473 โดยราชบัณฑิตยสภา ด้วยเหตุผลที่ว่ามีความจำเป็นในการบันทึกเพลงไม่ให้สูญหาย เนื่องจากในขณะนั้นเพลงไทยสูญหายไปมาก เพราะการถ่ายทอดเพลงแต่เดิมจะอาศัยความจำ อีกทั้งการที่ผู้ได้เพลงมาก หรือได้เพลงสำคัญ จะได้รับการยกย่องทำให้เกิดการหวงเพลง เพลงจำนวนมากจะถ่ายทอดกันเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะสำนัก โอกาสที่เพลงจะสูญไปหรือขาดหายไปจึงเป็นไปได้มาก เช่นที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาขณะนั้น ทรงชี้ถึงความจำเป็นในการบันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากลว่า “เพลงปี่พาทย์มโหรีของไทยฝึกหัดและรักษากันมาแต่ด้วยความทรงจำ เป็นเหตุให้เพลงปี่พาทย์มโหรีของเก่าสูญไป มีเหลืออยู่แต่ชื่อเป็นอันมากน่าเสียดายอยู่ ... อาจจะแก้ไขในปัจจุบันด้วยวิธีจดเพลงลงโน้ตรักษาไว้” (พระเจนดุริยางค์, 2533 : 34)

การบันทึกโน้ตเพลงไทยในครั้งนั้นไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ต่อมาหลังจากทางราชการได้โอนงานดุริยางค์ไทยมาขึ้นกับกรมศิลปากรแล้ว ได้ตั้ง “คณะกรรมการตรวจสอบเพลงไทยบันทึกเป็นโน้ตสากล” เพื่อสานต่อการตรวจสอบและบันทึกเพลงไทยอีกครั้งในปี 2479 ซึ่งการบันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากลทั้ง 2 ครั้ง มีจำนวนทั้งสิ้น 475 เพลง (งานสังคีตศิลป์, 2494: 48)

การบันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากลทั้ง 2 ครั้ง มีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้กรมศิลปากรได้รับการยกย่องให้เป็นคลังความรู้ทางวิชาการดนตรีไทย เพลงที่ถูกบันทึกไว้ได้รับการยอมรับให้เป็นแบบแผนมาตรฐานที่ถูกต้องของเพลงไทย เพราะผู้บอกเพลงล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ทรงภูมิรู้และเป็นพหูสูตรทางดนตรีไทย ดังการบันทึกเพลงไทยในปี 2473 ผู้บอกเพลงคือ ครูดนตรีไทยในกรมมหรสพ และครูดนตรีไทยที่มีชื่อเสียง อีกทั้งผู้จดบันทึกล้วนเป็นผู้ที่มีความรู้ด้าน

เขียนโน้ตสากลในความควบคุมของพระเจนดุริยางค์ และยังมีนักดนตรีสากลกลุ่มที่มีความรู้อ่านโน้ตแล้วสามารถบรรเลงเพลงไปตามโน้ตที่บันทึกไว้อีกกลุ่มหนึ่ง เพื่อบรรเลงให้คณะกรรมการตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง ซึ่งกลุ่มคณะกรรมการตรวจสอบล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในระดับเจ้าสำนัก หรือปรมาจารย์ของคนตรีไทย ได้แก่ พระยาเสนาะดุริยางค์(แจ่ม สุนทรวาที) จางวางทั่ว พาทยโกศล และหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เพลงทุกเพลงจะผ่านการตรวจสอบ หากสงสัยว่าเพลงใดไม่ถูกต้อง ก็จะนำมาพิจารณาถกเถียงกันจนเป็นที่ตกลงยอมรับเพื่อนำไปแก้ไขให้ถูกต้องตามมติของคณะกรรมการ การบันทึกและตรวจสอบแก้ไขอย่างละเอียดตามขั้นตอนดังกล่าว เป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่ในการรวบรวมผลงานเพลงไทยถึงกับมีผู้กล่าวว่าเป็นการ “สังคายนาพระคัมภีร์แห่งดุริยางค์ไทย” (เรื่องเดิม :48) ส่วนการบันทึกเพลงไทยครั้งที่ 2 ในปี 2479 ผู้บอกเพลงคือ นักดนตรีของกรมศิลปากรที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในขณะนั้น เช่น พระเพลงไพเราะ หลวงศรีวาที เป็นต้น เพลงที่ได้รับการบันทึกเป็นโน้ตสากลทั้ง 2 ครั้งได้รับการยอมรับในความถูกต้องให้เป็นแบบฉบับของชาติ ส่งผลต่อชื่อเสียงและการยอมรับถึงการเป็นคลังความรู้ด้านดนตรีไทยของแผนกดุริยางค์ไทย กรมศิลปากร เตือน พาทยกุล ศิลปินแห่งชาติ (สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2535) แสดงทัศนะถึงกรมศิลปากรว่า “เป็นแหล่งที่เก็บทรัพย์สินสมบัติทางดนตรีไว้ เป็นต้นตระกูลที่รวมเพลงดี ๆ ไว้เรียนต่อไป เพลงถูกต้องหลักฐานแน่นอนหนา” อย่างไรก็ตาม การบันทึกโน้ตเพลงไทยทั้ง 2 ครั้ง มิได้ตีพิมพ์เผยแพร่ คงเก็บรักษาไว้ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร

กรมศิลปากรขออนุมัติงบประมาณจำนวน 100,000 บาท สำหรับจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทยเป็นครั้งแรกในปี 2493 เพื่อตีพิมพ์เพลงหลักที่ใช้บรรเลงในงานพิธีทั่วไป เช่น โหมโรงเย็น เพลงเรื่องทำขวัญ เป็นต้น ส่วนเพลงอื่น ๆ มีโครงการจัดพิมพ์ต่อไปเมื่อมีงบประมาณ นอกจากนี้ยังขออนุมัติจัดพิมพ์ “ตำราตะโพน” ซึ่งขุนสำเนียงชั้นเชิง(มล โกมลรัตน์) นักดนตรีไทย ได้เรียบเรียงและมอบให้แก่ทางราชการตั้งแต่ปี 2486 เพื่อจุดประสงค์ใช้เป็นหลักฐานที่เป็นแบบฉบับ ดังความว่า “...ตีพิมพ์ไว้เป็นแบบฉบับ เพื่อป้องกันความเลอะเลือนเสื่อมสูญและเพื่อเป็นหลักฐานในการสอบสวนค้นคว้าสืบไป”(ศธ.0707.40/41)

การจัดพิมพ์ตำราในช่วงต้นทศวรรษ 2490 เป็นโครงการการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานของกรมศิลปากร แต่เนื่องจากรัฐบาลไม่ได้อนุมัติงบประมาณตามปีงบประมาณที่กรมศิลปากรตั้งไว้ การจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทยจึงเลื่อนไปตีพิมพ์เผยแพร่ในปี 2496 ขณะที่การถ่ายทำตำราหรือทำบรรเลงดนตรีก็ไม่ปรากฏการดำเนินงานเช่นกัน แม้ว่าการจัดพิมพ์ตำรายังไม่สามารถทำได้ในช่วงนี้ แต่กรมศิลปากรก็ได้เสนอความรู้เกี่ยวกับดนตรีและนาฏศิลป์ไทยเป็นสูจิบัตรประกอบการแสดง

ของกรมศิลปากร รวมทั้ง รวบรวมความรู้เกี่ยวกับนาฏศิลป์และดนตรีตีพิมพ์เผยแพร่ร่วมกับการรวบรวมผลการดำเนินงานของกองการสังคีต ในหนังสือ “งานสังคีตศิลป์ 2492-2494” ในปี 2494

“งานสังคีตศิลป์ 2492-2494” เป็นหนังสือรวบรวมผลงาน ของกองการสังคีต กรมศิลปากรในช่วงปี 2492-2494 ซึ่งเป็นผลการดำเนินงานภายหลังโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต โดยเสนอถึงปัญหาอุปสรรคและความสำเร็จในการเผยแพร่ดนตรีและนาฏศิลป์สู่ประชาชน รวมทั้งรวบรวมความรู้เกี่ยวกับดนตรีและนาฏศิลป์ ในแง่ประวัติความเป็นมา รูปแบบของงานศิลปะ และวิธีการเข้าถึงศิลปะ เช่นเดียวกับสูจิบัตรประกอบการแสดงละครและรายการดนตรีสำหรับประชาชน นำเสนอความเป็นมาของบทละครหรือเพลงและลักษณะของการแสดง รวมทั้งรายชื่อศิลปิน เช่น การแสดงดนตรีสำหรับประชาชน ครั้งที่ 2 ในปี 2492 จัดบรรเลง “มะโหรีเครื่องใหญ่” มีสูจิบัตรอธิบายความเป็นมาและเนื้อเพลงของเพลงที่บรรเลง ได้แก่ โหมโรงเพลงนางกราย เพลงแขกมอญเถา เพลงนกเขาชะแมร์เถา เพลงต่อขรูปลูกเถา และเพลงปลาทองเถา เป็นต้น (สูจิบัตรฯ, 2492)

การตีพิมพ์หนังสือและสูจิบัตรประกอบการแสดงดังกล่าว นอกจากจะทำให้ผู้ชมเข้าใจการแสดงแล้วยังแสดงถึงศักยภาพของกรมศิลปากรที่เป็นแหล่งความรู้ด้านวัฒนธรรมด้านความบันเทิง

3.2) การจัดแสดงผลงาน บทบาทและหน้าที่ของกองการสังคีต กรมศิลปากรต่อสาธารณชนแต่เดิมคือหน้าที่ในการปฏิบัติงานให้กับราชสำนัก หน่วยงานราชการ เอกชนที่ขอความร่วมมือผ่านระบบราชการ รวมทั้งให้ความร่วมมือกับโรงเรียนนาฏศิลป์ ในการจัดแสดงละครประวัติศาสตร์เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาล การจัดแสดงมหรสพของทางราชการแต่เดิมมีเพียงการเฉลิมฉลองในงานพระราชพิธีของราชสำนักหรือการเฉลิมฉลองในเทศกาลสำคัญ เช่น งานรัฐธรรมนุญ ส่วนการให้ความบันเทิงต่อสาธารณชนทั้งการจัดแสดงนาฏศิลป์หรือดนตรีมิใช่กิจกรรมของกองการสังคีตมาก่อน

การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรสนิยมด้านความบันเทิงของคนในสังคม จนทำให้ประชาชนและชาวต่างประเทศหาชมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมยาก กรมศิลปากรจึงจัดการแสดงที่เป็นศิลปะแบบแผนเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมการแสดงของชาติ ดังชี้แจงเหตุผลในการจัดการแสดงศิลปะแบบฉบับในปี 2490ว่า

...ด้วยในระยะเวลาภายหลังสงครามนี้ ปรากฏว่ามีนักท่องเที่ยวและนักธุรกิจชาวต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และส่วนมากได้แสดงความจำนงขอชมการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทยกรมศิลปากร ก็ได้พยายามจัดให้ชมเท่าที่โอกาส

จะอำนวยความสะดวกได้ บางรายไม่สามารถจัดให้ชม...บางคนอยากดูถึงขนาด ก็ไปจ้างละคร
เร่แสดงให้ดูแล้วก็ถ่ายรูปไปเผยแพร่ว่าเป็นละครไทย... แทนที่จะเป็นเกียรติกลับเป็น
อับมงคลแก่ชาติไปด้วยเหตุนี้กรมศิลปากรจึงเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องดำเนินการเรื่อง
นี้ เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติ(ศธ 0701.40/25)

การให้ความสำคัญกับการรักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติดังกล่าวทำให้กรมศิลปา
กรจัดการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีต่อสาธารณชน โดยจัดแสดงนาฏศิลป์ไทย เก็บเงินค่าผ่านประตู
ณ โรงละครกรมศิลปากร และจัดแสดงดนตรีไทยและดนตรีสากลในรายการ“ดนตรีเพื่อประชาชน”
ณ สังกัดศาลา *

“ดนตรีเพื่อประชาชน” เริ่มขึ้นในปี 2490 มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมและ
แสดงถึงความเจริญงอกงามทางศิลปกรรมของชาติ เนื่องจากกรมศิลปากรมีหน้าที่ในการรักษาและ
สืบทอดศิลปะชั้นสูงทั้งในส่วนดนตรีไทยและดนตรีสากล การจัดบรรเลงจึงมีทั้งดนตรีไทย และ
ดนตรีสากลซึ่งเป็นศิลปะแบบฉบับการจัดการแสดงดังกล่าวประสบความสำเร็จอย่างยิ่งมีประชาชน
เข้าฟังเป็นจำนวนมาก หัวหน้ากองการสังคีตกล่าวถึงจำนวนผู้สนใจว่า “การที่กรมศิลปากรจัดให้มี
ดนตรีสำหรับประชาชนขึ้น ณ สังกัดศาลา จึงมีประชาชนผู้รู้ความหมายดังกล่าวนี้ นิยมพากันมาฟัง
แต่ปีแรกที่เริ่มจัดให้มีขึ้น แม้ในปีต่อมาทางกรมศิลปากรจำเป็นต้องเก็บค่าเข้าฟังเพื่อช่วยค่าใช้จ่าย
บ้างก็ยินดีเสียสละด้วยความเต็มใจ” (เรื่องเดิม : 40)

เนื่องจากกรมศิลปากรมีวัตถุประสงค์ให้ประชาชนมีโอกาสได้ชมศิลปะชั้นสูงของ
ต่างประเทศ การบรรเลงดนตรีสากลจึงจัดบรรเลงเฉพาะวงดุริยางค์สากลของกรมศิลปากร ส่วน
การบรรเลงดนตรีไทยจัดบรรเลงเฉพาะดนตรีแบบฉบับ (Thai Classical) มีทั้งวงดนตรีของแผนก
ดุริยางค์ไทย กรมศิลปากร และวงดนตรีที่กรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่ามีความมาตรฐาน หัวหน้ากองการ
สังคีตกล่าวถึงวงดนตรีที่กรมศิลปากรเลือกสรรมาบรรเลงเป็นวงที่กรมศิลปากรเห็นว่าได้มาตรฐาน
ว่า “วงดนตรีที่ปรับเครื่องปรับวงเป็นอย่างดีที่จะหาได้ในสมัยนี้” (เรื่องเดิม:39) วงดนตรีที่ได้รับ

*กระแสความสนใจศิลปะพื้นบ้าน ทำให้กรมศิลปากรให้ความสำคัญศิลปะพื้นบ้านมาก
ขึ้น ประมาณปี 2494 กรมศิลปากรจัดให้มีการแสดงพื้นบ้านในรายการ “ดนตรีเพื่อประชาชน” ณ
สังกัดศาลา แต่คงเป็นเพียงการเพิ่มสีสันและความหลากหลายให้กับรายการงานแสดง อีกทั้งยังเป็น
การแสดงที่กรมศิลปากรนำมาปรุงแต่งแล้ว

การเลือกสรรให้มาบรรเลงจึงเป็นวงดนตรีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไป และ “ทาง” ในการบรรเลงจะเป็นแบบแผนของสำนักดนตรีสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นที่ยอมรับ เช่น การบรรเลงปี่พาทย์ไม้แข็งของคณะบางกอกแหลม ในความควบคุมของหลวงประดิษฐไพเราะ การบรรเลงวงเครื่องสายไทยของครูสภา ในความควบคุมของนายถนอม นาควัชระ การบรรเลงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ของคณะศิษย์ศรทอง ในความควบคุมของดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ฯลฯ การจัดบรรเลงดังกล่าวนอกจากจะเป็นการให้ความบันเทิงแก่ประชาชน เพื่อรักษาและเผยแพร่ดนตรีไทยของกรมศิลปากรแล้ว ยังมีส่วนสำคัญต่อบทบาทในการกำหนดมาตรฐานของวงดนตรีไทยตามมาตรฐานของกรมศิลปากร ในลักษณะการเลือกสรรวงดนตรี และทำให้ประชาชนยอมรับถึงการเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทในการรักษามรดกวัฒนธรรมดนตรีไทยของชาติ

การจัดแสดงนาฏศิลป์ ณ โรงละครของกรมศิลปากร จำกัดอยู่เฉพาะนาฏศิลป์ชนบทดั้งเดิม ด้านโขน และละครรำและเลือกบทละครที่เคยได้รับความนิยมในอดีตมาจัดแสดง เช่น อิเหนา พระลอ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน ฯลฯ จัดแสดงเพียงปีละ 2-3 เรื่อง เช่น ปี 2491-2492 แสดงเรื่อง ตันเรื่องรามเกียรติ์ พระลอ และ ไกรทอง ปี 2492-2493 แสดงเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ และ พระร่วง ปี 2493-2494 แสดงเรื่อง อิเหนา ตอนประสันตาค่อนก และ สุวรรณหงส์ อย่างไรก็ตามแม้จะจัดแสดงปีละ 2-3 เรื่องแต่แสดงเรื่องหลายครั้ง ทำให้ผู้แสดงได้มีโอกาสฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ เช่น ปี 2493-2494 จัดแสดงเรื่อง อิเหนา 86 ครั้ง สุวรรณหงส์ 71 ครั้ง เป็นต้น (งานสังคีตศิลป์, 2494:158)

การจัดแสดงดนตรีและนาฏศิลป์ นอกจากเป็นการเผยแพร่ผลงานของกรมศิลปากรแล้ว ยังทำให้ศิลปินมีโอกาสแสดงฝีมือความสามารถ เป็นหนทางในการสร้างชื่อเสียงเกียรติยศ ศิลปินของกรมศิลปากร จึงมีความโดดเด่นกว่าศิลปินทั่วไปเช่น สุวรรณี ชลานุเคราะห์ เป็นศิลปินที่มีฝีมือความสามารถ จึงได้รับคัดเลือกแสดงเป็นตัวพระในละครของกรมศิลปากรแทบทุกเรื่อง ทำให้ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในกลุ่มศิลปิน และประชาชน หรือ นรวีดิ วิชเวช ศิลปินสำรองในขณะนั้นมีความสามารถ ได้ออกแสดงเป็นประจำจนมีชื่อเสียงมีผู้ติดตามการแสดงจำนวนมาก เป็นต้น

กรมศิลปากรขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นๆของรัฐ ช่วยการประชาสัมพันธ์การจัดแสดงผลงานต่อสาธารณชน ทำให้การจัดแสดงผลงานเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง หัวหน้ากองการสังคีต กล่าวถึงวิธีการประชาสัมพันธ์ ตามสื่อต่างๆ เช่นวิทยุว่า “เพื่อให้ประชาชนสนใจในงานของกรมศิลปากร ขอให้ทุกกองส่งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกองของตนไปบรรยายวิทยุเดือนละครั้ง ทุกครั้งที่มีการบรรเลงควรมีคำอธิบายประกอบด้วย และให้จัดมโหรีไปส่งวิทยุกระจายเสียงเดือนละ 2 ครั้ง... กับให้เขียนบทความเรื่องการดนตรีการละคร ไปบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเดือน

หนึ่งอย่างละครึ่ง” (ศร 0701.9.1/10) หรือขอความร่วมมือหน่วยงานอื่นๆ ในการประชาสัมพันธ์ การแสดง เช่นหนังสือพิมพ์ให้ความร่วมมือขอรายการแสดงไปตีพิมพ์ เพื่อแจ้งแก่ผู้สนใจ (ศร. 0701.41/12) หรือขอความร่วมมือกระทรวงศึกษาธิการให้จัดนักเรียนชมการแสดงของกรม ศิลปากร เพื่อปลูกฝังให้รักศิลปะว่า

...ถ้าอนุชนของชาติได้มีโอกาสชมศิลปะดั้งเดิมของไทย ก็จะเป็นการอบรมปลูกฝังให้ รู้จักและรักศิลปะของชาติเป็นอุปนิสัยไปเสียตั้งแต่ยังเด็กๆ กรมศิลปากรจึงเริ่มเปิด การแสดงโขนและระบำโดยนักเรียนศิลปปินของกรมศิลปากรขึ้น ณ โรงละครอนศิลปากร และยินดีต้อนรับนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ ของกระทรวงศึกษาธิการให้เข้าดูชมได้ โดยขอให้นักเรียนของโรงเรียนนั้นๆ ร่วมกันเป็นหมู่คณะมาเข้าชมและขอให้ช่วย ค่าใช้จ่ายบ้างพอสมควร [(2)ศร 19/23]

การจัดแสดงผลงานของกรมศิลปากรต่อสาธารณชน พร้อมกับการประชาสัมพันธ์ทำให้ ผลงานของกรมศิลปากร เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง มีผู้เข้าชมเป็นจำนวนมาก บางปีการแสดงยึดเชื้อ ออกไป อันแสดงถึงความสำเร็จในการเผยแพร่ผลงานการแสดง เช่นกำหนดการแสดงในปี 2494- 2495 ยึดเชื้อจากการปิดแสดงตามปกติในเดือนเมษายน-พฤษภาคม มาเป็น เดือน มิถุนายน (สยาม สมัยราชสัปดาห, 7 กรกฎาคม 2495)

การเผยแพร่ผลงานของกรมศิลปากร ทำให้ชื่อเสียงของกรมศิลปากรเป็นที่ยอมรับ อีกทั้ง การเสื่อมความนิยมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมทำให้ผู้ประกอบการด้านนี้ลดน้อยลง กรม ศิลปากรจึงเป็นศูนย์กลางในการสืบทอดวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิม

กล่าวได้ว่า โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตในลักษณะต่างๆช่วยให้การดำเนินงาน ของกรมศิลปากรประสบความสำเร็จ แม้แผนการดำเนินงานหลายอย่างยังไม่ได้รับอนุมัติให้ดำเนิน งานในช่วงนี้ เช่น การตีพิมพ์ตำรา หรือ การของบประมาณในการซื้อและซ่อมแซมเครื่องดนตรี สากลไม่ได้รับอนุมัติตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ แต่บทบาทของกรมศิลปากรทั้งการปฏิบัติหน้าที่ให้แก่ ราชการ การเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติ การสร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการ ทำให้กรมศิลปากรเป็น ศูนย์กลางความรู้ด้านศิลปะแบบฉบับ ท่ามกลางค่านิยม วัฒนธรรมตะวันตกและการเสื่อมของ สำนักดนตรีและนาฏศิลป์ กรมศิลปากรจึงคงมีบทบาทที่โดดเด่นในการสืบทอดแบบแผนของ วัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิม อีกทั้งนโยบายการส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐบาลในช่วงหลัง ทศวรรษ 2490 ยิ่งทำให้กรมศิลปากรกลายเป็นหน่วยงานที่เป็นศูนย์กลางในการกำหนดมาตรฐาน แบบแผนวัฒนธรรมบันเทิงของชาติ

3.2 รัฐบาลกับการส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ พ.ศ.2495- 2500

รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่ปี 2495 เป็นต้นมาให้ความสำคัญกับการใช้นโยบายวัฒนธรรมสนับสนุนนโยบายการบริหารประเทศ โดยอธิบายความสำคัญของวัฒนธรรม เชื่อมโยงกับความเจริญและความมั่นคงของชาติ ตอบสนองนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อันเป็นนโยบายสำคัญในช่วงนี้ ในปี 2495 รัฐบาลตั้งกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อเป็นหน่วยงานรับผิดชอบการดำเนินงานทางวัฒนธรรมทั้งการสืบทอดและปรับปรุงวัฒนธรรมแต่เดิม ด้วยเหตุผลที่ว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นพื้นฐานสำคัญในการรักษาชาติ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมดั้งเดิมทำให้งองการสังคีต กรมศิลปากร ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับงานวัฒนธรรมด้านความบันเทิงของชาติได้รับการสนับสนุนอย่างมาก การสนับสนุนโครงการปรับปรุงการละครและสังคีตอีกทั้งการโอนกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมยิ่งทำให้การดำเนินงานของกรมศิลปากรมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากรจึงมีบทบาทโดดเด่นในการกำหนดมาตรฐานแบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ ทำให้วัฒนธรรมแบบเดิมกลายเป็นศิลปะเพื่อการอนุรักษ์ที่สืบทอดเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ แต่ขาดปฏิสัมพันธ์กับสังคม

กรมประชาสัมพันธ์ซึ่งทำหน้าที่เผยแพร่ประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐ มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงดนตรีไทยให้สอดคล้องกับนโยบายการปรับปรุงวัฒนธรรมของรัฐบาล คือ วงสังคีตสัมพันธ์ ของกรมประชาสัมพันธ์ เป็นวงดนตรีแบบใหม่ได้รับความนิยมแพร่หลาย ขณะที่รัฐบาลใช้ลิเกวิทยุ ละครปลุกใจ และเพลงปลุกใจ เป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์นโยบายชาตินิยมเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ลิเกวิทยุซึ่งได้รับความนิยมอยู่แต่เดิม เมื่อได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลจึงเป็นวัฒนธรรมความบันเทิงจารีตเดิมที่ได้รับความนิยม ขณะที่การจัดแสดงละครปลุกใจ แม้ไม่ประสบความสำเร็จเช่นในยุคแรก แต่คงได้รับความนิยม ส่วนเพลงปลุกใจได้รับการส่งเสริมจนเป็นเพลงไทยสากลที่แพร่หลายอีกประเภทหนึ่งในยุคนี้

ภายหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี 2495 จอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งพร้อมจัดตั้งคณะรัฐบาลเป็นคณะที่ 25 ในวันที่ 24 มีนาคม 2495 และอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนถึงวันที่ 16 กันยายน 2500

คณะรัฐบาลชุดใหม่ บริหารงานภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช 2495 ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้มีสภาเดียว คือ สภาผู้แทนราษฎร แต่ประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท จำนวนเท่ากัน คือ สภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 1 ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 2 ซึ่งมาจากการแต่งตั้ง รัฐธรรมนูญฉบับนี้เปิดโอกาสให้ข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ จึงเป็นโอกาสให้คณะรัฐประหารเข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

ประเภทที่ 2 ได้โดยไม่ต้องลาออกจากตำแหน่ง คณะรัฐประหารจึงสามารถเข้ามามีอำนาจเหนือคณะรัฐบาลได้และแม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่อำนาจในการควบคุมกองทัพอยู่ภายใต้จอมพลผิน ชุณหะวัณ และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขณะที่กองตำรวจอยู่ภายใต้อำนาจของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ซึ่งเป็นคณะรัฐประหาร

การสร้างความมั่นคงให้กับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นอกจากจะต้องอาศัยกลไกทางการเมืองในการรักษาอำนาจแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังให้ความสำคัญกับการส่งเสริมวัฒนธรรมเพื่อแสดงศักยภาพผู้นำที่สามารถนำประเทศสู่ความเจริญทัดเทียมกับประชาคมโลก ตามการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของนานาอารยประเทศ และใช้นโยบายต่างประเทศ สร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการใช้นโยบายวัฒนธรรมต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อันส่งผลต่อความมั่นคงในสถานะผู้นำ

ตั้งแต่ปี 2495-2500 รัฐบาลให้ความสำคัญกับการใช้นโยบายทางวัฒนธรรมสนับสนุนการบริหารประเทศ เพื่อแสดงถึงศักยภาพของรัฐบาลในการนำประเทศสู่ความเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศ ปรากฏในคำแถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินว่า “รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการวัฒนธรรม ทั้งในทางคติธรรม นิติธรรม วัตถุประสงค์ และสทธรรม ให้เป็นประเพณีประจำชาติ ยิ่งขึ้น” (ราชกิจจานุเบกษา, 22 เมษายน 2495) จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งถึงความสำคัญ of วัฒนธรรม ว่า เป็นสิ่งจำเป็นของมนุษยชาติ เห็นได้จากองค์การสหประชาชาติให้ความสำคัญกับการส่งเสริมวัฒนธรรม

...องค์การสหประชาชาติ จึงได้จัดตั้งองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (unesco) ขึ้นเป็นองค์การสาขาหนึ่ง ในองค์การสหประชาชาติ มีวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินงานส่งเสริมการศึกษา วิทยาศาสตร์ และ วัฒนธรรม เพื่อให้เกิดขึ้นความสุขแก่สังคมมนุษย์ทั่วโลก ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมก็เป็นของสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งแก่มนุษยชนเช่นเดียวกัน (วารสารวัฒนธรรม, 1 ธันวาคม 2496)

ม.ร.ว.เทวธิดาช ป.มาลากุล ประธานสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม อธิบายความจำเป็นในการส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงว่าสัมพันธ์กับการส่งเสริมวัฒนธรรมด้านศิลปะขององค์การสหประชาชาติ ในลักษณะวัฒนธรรมที่สร้างสุนทรียภาพแก่มนุษยชาติ และเป็นสื่อในการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศ

...ขณะนี้นานาชาติทั่วทั้งโลกยอมรับกันแล้วว่าศิลปะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้มนุษย์มีจิตใจบริสุทธิ์ จึงพยายามเร่งรัดที่จะให้สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม อันมีศิลปะเป็นหลักใหญ่

มั่นคงขึ้น เพื่อให้โลกบรรลุถึงซึ่งสันติสุข องค์การสหประชาชาติ ได้ประกาศสิทธิมนุษยชน และบ่งไว้ว่า มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในอันที่จะเข้าถึงซึ่งวัฒนธรรมและศิลปะได้ แก่การฟังดนตรีดีๆ ได้ดูละครและภาพยนตร์ดีๆ ได้ชมภาพเขียน ภาพปั้นที่วิจิตรงดงาม (วิทยุสารประจำวัน ,31 มีนาคม 2496)

ความสำคัญของวัฒนธรรมด้านศิลปะทำให้องค์การสหประชาชาติให้ความสำคัญกับการส่งเสริมวัฒนธรรมในลักษณะสื่อที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มีการจัดกิจกรรมด้าน วัฒนธรรมความบันเทิงร่วมกันระหว่างประเทศสมาชิก เช่น จัดฉายภาพยนตร์เกี่ยวกับความเป็นไป ของสมาชิกเพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศ หรือกรรมการสภาดนตรีสากลเดินทางมา ประเทศไทย เพื่อสนทนาคำถามเกี่ยวกับดนตรีไทย เป็นต้น (ทม. 4.1.1.19.3/2)

รัฐบาลอธิบายถึงสาเหตุสำคัญที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมว่า การส่งเสริมวัฒนธรรม ขององค์การสหประชาชาติ ทำให้เกิดกระแสการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประจำชาติของ ประเทศต่างๆ ในลักษณะปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความเจริญของชาติ และการสร้างสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างประเทศ พระยาจินดารักษ์ ผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ กล่าว ถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการแสดงถึงความเจริญของชาติ และช่วยสร้างสัมพันธ์ภาพกับ นานาชาติว่า

...โลกเราเวลานี้ เกือบจะพูดได้ว่า แคนนิตเดียว สัมพันธภาพในทางวัฒนธรรมระหว่าง ประเทศ กำลังคลี่คลายขยายตัวออกเป็นวิวัฒนาการสมัยใหม่ ต่างประเทศทุกประเทศ ต่างกำลังเร่งรัดส่งเสริมวัฒนธรรมของตน เราข่อมทราบกันคืออยู่แล้วว่า ความเจริญก้าวหน้า ของชาตินั้น วัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญยิ่ง ความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมข่อมเป็น ความเสื่อมของชาติและความงอกงามทางวัฒนธรรมก็เป็นความงอกงามของชาติด้วย (วารสารวัฒนธรรม, 1 มกราคม 2497)

ความสำคัญของวัฒนธรรมที่สื่อถึงภาพลักษณ์ของประเทศ และสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศ ทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการส่งเสริมวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ ดังการเสนอให้ จัดการประชุมทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศในประเทศไทย เพื่อแสดงถึงความเจริญและการเป็น ผู้นำทางวัฒนธรรมของประเทศ เช่น มติที่ประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้จัดการ ชุมนุมเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ในประเทศไทยในปี 2496 ด้วยเหตุผลเพื่อแสดง ถึงความเจริญทางวัฒนธรรมของประเทศ

...สมควรจัดให้มีการชุมนุมเกี่ยวกับวัฒนธรรมระหว่างประเทศ สำหรับประเทศทางภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ เพื่อให้เป็นเกียรติแก่ประเทศไทย จะได้ชื่อว่าประเทศไทยเป็นผู้นำในด้านวัฒนธรรมในภาควันออก และยังเป็น การแสดงว่าชาติไทยเป็นชาติเอกราช สมบูรณ์มาแต่ดึกดำบรรพ์ หากได้จัดการชุมนุมเกี่ยวกับวัฒนธรรมนี้สำเร็จ วัฒนธรรมไทยจะได้เป็นหลักฐานแพร่หลายไปในนานาประเทศ [(3) สร. 0201.55/63]

การส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมของประเทศต่างๆ ในลักษณะสื่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เห็นได้จากการจัดงานชุมนุมทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศต่างๆ และการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างประเทศ ซึ่งจัดขึ้นบ่อยครั้ง เช่น งานฉลอง Centenary of the Ramlila of Ramnagar ที่เมืองพาราณสีประเทศอินเดีย ในเดือนกันยายน - ตุลาคม 2500 ได้เชิญประเทศต่างๆ นำโขนมาแสดงเป็นการชุมนุมวัฒนธรรม (สร 0701.40/54)

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสื่อแสดงถึงสถานะของประเทศและแลกเปลี่ยนเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ รัฐบาลจึงให้ความสำคัญกับงานวัฒนธรรมโดยเฉพาะในส่วนวัฒนธรรมด้านดนตรีและการแสดง เช่นเมื่อครั้งที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นำคณะทูตสันถวไมตรีไทยไปเยือนพม่าในปี 2498 ได้นำคณะนักดนตรีและนาฏศิลป์ไทย ร่วมเดินทางไปเผยแพร่วัฒนธรรมด้วย ขณะเดียวกันประเทศพม่าก็ได้จัดการแสดงดนตรีและนาฏศิลป์ของพม่า ต้อนรับคณะทูตสันถวไมตรีไทย อันแสดงถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่า “ไม่มีใครกล้าโต้แย้งว่า ความผูกพันทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมได้ก่อให้เกิดความรู้สึกแห่งการเป็นพี่น้องระหว่างประเทศทั้งสองของเรา วัฒนธรรมของเราที่ได้รับสืบเนื่องมาก็เจริญขึ้นได้ด้วยได้รับการปรุงแต่งจากประเทศไทย และข้าพเจ้าเชื่อว่าร่องรอยของวัฒนธรรมต่าง ๆ ของพม่า ซึ่งคล้ายคลึงกับของไทย ก็ยังคงประจักษ์อยู่ ณ บัดนี้” (จอมพล ป. นำคณะทูต...ไปเยือนพม่า, 2498 : 37)

การใช้วัฒนธรรมความบันเทิงเป็นทูตในการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ ยังเห็นได้จากการจัดนาฏศิลป์ไทยไปแสดงให้ประชาชนชาวมลายูชม ในงานฉลองเอกราชของสหพันธรัฐมลายู ตามคำขอของรัฐบาลสหพันธรัฐมลายู เมื่อปี 2498 [(3) สร 0201.55/78] การจัดนาฏศิลป์ไทยไปแสดงที่ประเทศลาว และประเทศกัมพูชา เนื่องในโอกาสที่จอมพลป.พิบูลสงคราม เดินทางไปเยือนประเทศลาว และประเทศกัมพูชา [(3) สร.0201.55/77] เป็นต้น

นอกจากนี้รัฐได้ส่งเสริมการเผยแพร่วัฒนธรรมประจำชาติ ในลักษณะอื่นๆ เพื่อให้ต่างประเทศเข้าใจเกี่ยวกับความเจริญทางวัฒนธรรมของไทย เช่น การจัดทำหนังสือชุดวัฒนธรรมไทย

เป็นภาษาอังกฤษในปี 2497 จำหน่ายแก่ชาวต่างประเทศ เป็นการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประจำชาติ เพื่อแนะนำความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยกับชาวต่างประเทศ

...หนังสือทั้งหมดนี้พิมพ์ในอังกฤษ ทั้งนี้เพราะมีความมุ่งประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมไทย ต่อชาวต่างประเทศมากกว่าจะจงใจมุ่งหมายสำหรับผู้อ่านที่เป็นคนไทย ... หนังสือวัฒนธรรมไทยยุคใหม่ภาษาอังกฤษนี้ มีชื่อและผู้เขียนต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมของประเทศไทย โดยพระยาอนุমানราชชน
2. การสำรวจวัฒนธรรมไทย โดยพระยาอนุমানราชชน ...
8. คนตรีไทย โดยพระเจนดุริยางค์
9. พุทธปฏิมากรรมไทย โดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
10. โขน โดยกรมหมื่นพิทยลาภและนายชนิด อยู่โพธิ์
11. หนัง โดยกรมหมื่นพิทยลาภ ...

เป็นแต่เพียงความเรียงขนาดสั้นๆ เพื่อแนะนำหรือให้เพื่อผู้อ่านได้มีความรู้ทั่วๆ ไป อย่างละเอียดละน้อยในเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย

(สยามสมัยรายสัปดาห์, พฤศจิกายน 2497)

การจัดทำหนังสือเผยแพร่วัฒนธรรมของชาติเป็นภาษาอังกฤษในปี 2497 ย่อมแสดงถึงการที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประจำชาติในการดำรงสถานะในประชาคมโลก อันแสดงถึงศักยภาพของผู้นำในการนำประเทศสู่การยอมรับในประชาคมโลก อีกทั้งยังใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อการประชาสัมพันธ์นโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ อันเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลในช่วงนี้พร้อมกันไปด้วย

การบริหารประเทศของรัฐบาลตั้งแต่ปี 2495 ให้ความสำคัญกับนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ปรากฏในคำแถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2495 ว่า “รัฐบาลนี้จะส่งเสริมมิตรอันมั่นคงกับนานาประเทศ และปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศ เชิดชูอุดมคติของสหประชาชาติ และยึดมั่นอยู่ในฝ่ายเสรีประชาธิปไตยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ผู้รุกราน เพื่อความยุติธรรมสันติสุข” (ราชกิจจานุเบกษา, 22 เม.ย. 2495)

ช่วงต้นทศวรรษ 2490 อิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์แพร่หลายอย่างรวดเร็วในประชาคมโลก ทำให้การเมืองระดับโลกแบ่งออกเป็น 2 ค่าย ค่ายเสรีประชาธิปไตยมีอเมริกาเป็นผู้นำ และค่ายคอมมิวนิสต์มีรัสเซียเป็นผู้นำ ปัญหาสงครามอันเกิดจากการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น การปฏิวัติในประเทศจีน ในปีพ.ศ. 2492 หรือสงครามเกาหลีที่เกิดขึ้นในปี 2493 ทำให้สหรัฐอเมริกาให้ความสำคัญกับการสนับสนุนความมั่นคงทั้งด้านการทหารและด้านอื่น ๆ ให้กับประเทศเสรีประชาธิปไตยในภูมิภาคนี้ เช่น ประเทศไทย ฟิลิปปินส์ เวียดนามใต้ การที่สหรัฐอเมริกาให้

ความสำคัญกับการสนับสนุนความมั่นคงของประเทศเสรีเป็นเหตุสำคัญทำให้รัฐบาลไทยให้ความสำคัญกับนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์

นอกจากนี้การที่รัฐบาลดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ยังมีสาเหตุจากการดำเนินนโยบายทางการเมือง เพราะการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์สามารถใช้เป็นข้ออ้างในการสร้างความชอบธรรมปราบปรามฝ่ายตรงข้าม เช่น การอธิบายเหตุที่ใช้ความรุนแรงปราบปรามกบฏแมนฮัตตันว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์พัวพันกบฏแมนฮัตตัน หรือการทำรัฐประหารเงียบ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 ได้รับการอธิบายว่า สถานการณ์ของประเทศตกอยู่ในความคับขัน เพราะอิทธิพลลัทธิคอมมิวนิสต์แทรกซึมสู่ฝ่ายบริหารบ้านเมือง แม้รัฐบาลจะพยายามแก้ไขก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องคอมมิวนิสต์ได้ (ธงชัย พึ่งกันไทย, 2521 : 291)

รัฐบาลแสดงท่าทีเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา โดยแสดงจุดยืนต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เช่น ในปี 2492 เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีท่าทีว่าจะได้รับชัยชนะ จอมพล ป. พิบูลสงคราม แสดงจุดยืนของประเทศไทยว่า ยินดีที่จะให้อังกฤษและสหรัฐอเมริกาส่งทหารเข้ามาในประเทศไทย หากถูกคอมมิวนิสต์รุกราน (อ้างถึงใน สุชาชัย ยัมประเสริฐ, 2534: 262) ให้การรับรองรัฐบาลเป่าไต้ในเวียดนามใต้เป็นประเทศแรกในเอเชีย ด้วยเหตุผลที่ว่าความสงบเรียบร้อยของเอเชียกำลังได้รับภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ รวมทั้งให้ความร่วมมือกับสหประชาชาติส่งทหารไปรบในเกาหลี ด้วยเหตุผลเพื่อต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์

การแสดงจุดยืนในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลดังกล่าว ทำให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุนผ่านความตกลงร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจและวิชาการ และความตกลงให้ความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกาในปี 2493 สหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือในระดับรัฐบาลต่อรัฐบาล ภายใต้ความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจเทคนิค และความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหาร โดยจัดสรรอาวุธและบริภัณฑ์นานาชนิดมอบให้แก่กองทัพไทย จัดนายทหารซึ่งมีความรู้ความชำนาญในทางเทคนิคอย่างสูงมาทำการฝึกสอน และอบรมให้นายทหารและเจ้าหน้าที่ในกองทัพไทยได้รู้จักใช้อาวุธสมัยใหม่ (ข่าวประชาสัมพันธ์, กันยายน 2495) ความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาส่งผลต่อการดำเนินนโยบายของรัฐบาลเพื่อตอบสนองความช่วยเหลือของอเมริกาโดยการต่อต้านคอมมิวนิสต์

การที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ทำให้ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอย่างต่อเนื่องทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหารอันเป็นประโยชน์ในการเสริมฐานะของนายกรัฐมนตรีให้มั่นคงยิ่งขึ้น ทักษิณ เถลิงเศียรณ (2526:129) สรุปถึงฐานะที่มั่นคงของรัฐบาลจากการได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาน่าว่า "...บรรดาผู้นำทั้งหลายต่างคิดว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นบุคคลที่สำคัญที่จะทำให้ได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกาในอนาคต เมื่อถึง

ตอนนี้ความสัมพันธ์ระหว่างจอมพล ป. กับสหรัฐอเมริกาจึงเป็นประโยชน์อย่างแน่นอน และทำให้ฐานะทางการเมืองของจอมพล ป. มั่นคงยิ่งขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับ พล.ต.อ. เผ่า และจอมพลสฤษดิ์”

ปัญหาภัยจากคอมมิวนิสต์ในช่วงแรกแม้มิใช่ปัญหาสำคัญที่ส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐบาลแต่การให้ความสำคัญกับนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลได้รับการช่วยเหลือด้านต่างๆ จากสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นผลดีต่อความมั่นคงของรัฐบาล แต่ปัญหาภัยจากคอมมิวนิสต์ได้กลายเป็นปัญหาสำคัญต่อมา

ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยแพร่หลายมากขึ้น ในหมู่คนจีน และกรรมกรไทย ดังปรากฏว่าในปี 2492 สหอาชีพะกรรมกรเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสหพันธ์สหบาลกรรมกรโลก (The World Federation of Trade Unions) ซึ่งเป็นองค์กรที่เกิดจากการร่วมมือของพวกคอมมิวนิสต์ต่างชาติ (ธงชัย พึ่งกันไทย, 2521 : 275) การเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศจีนเป็นระบบคอมมิวนิสต์ในปี 2492 ทำให้รัฐบาลใช้มาตรฐานเข้มงวดกับคนจีนมากขึ้น และแม้ปัญหาคอมมิวนิสต์ จะแพร่ขยายมากขึ้น แต่รัฐบาลไทยก็ไม่ได้ประกาศกฎหมายคอมมิวนิสต์ออกใช้ เพราะคณะกรรมการกฤษฎีกาเสนอว่า พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายอาญา พุทธศักราช 2478 ยังคงใช้บังคับพวกคอมมิวนิสต์ได้ (เรื่องเดิม) อีกทั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังเห็นว่าปัญหาคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยยังไม่ใช่ปัญหาที่ร้ายแรงในขณะนั้น กลุ่มที่ก่อปัญหาส่วนใหญ่ยังอยู่ในกลุ่มชาวจีน อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ได้วางมาตรการดำเนินการสอดส่องดูแลการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในหมู่ประชาชน ทำทะเบียนประวัติกรรมกรออกหนังสือเวียนให้ข้าราชการช่วยสอดส่องข้าราชการที่มีแนวคิดโน้มเอียงไปทางคอมมิวนิสต์ เตือนให้ช่วยระวังภัยคอมมิวนิสต์ และดำเนินการอย่างเข้มงวดต่อคนจีนที่มีพฤติกรรมไม่น่าวางใจ

อิทธิพลคอมมิวนิสต์แพร่หลายมากขึ้นในกลุ่มปัญญาชน และกรรมกรผู้ใช้แรงงานในเวลาต่อมา ดังเกิดงานนิพนธ์ที่สะท้อนถึงอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ออกมาจำนวนมากในทศวรรษนี้ เช่น เดชา รัตนโยธิน “วิวัฒนาการของสังคมนิยม” อรรถวิทย์ พรหมชมพู “ไทยกึ่งเมืองขึ้น” (2493) ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการแทรกแซงของคอมมิวนิสต์ในหมู่กรรมกร เช่น พ.ศ 2495-2496 รัฐบาลจีนคณะชาติได้แจ้งให้รัฐบาลไทยทราบว่า พรรคคอมมิวนิสต์จีนส่งคนเข้ามาติดต่อกับกรรมกรในประเทศไทย เพื่อเผยแพร่ลัทธิและก่อความไม่สงบ(จงใจรัก ปกพัฒนากุล, 2541: 151)การตื่นตัวในลัทธิคอมมิวนิสต์ของกลุ่มปัญญาชน และกลุ่มกรรมกรผู้ใช้แรงงาน อีกทั้งความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาซึ่งสัมพันธ์กับการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้ภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์กลายเป็นปัญหาที่รัฐบาลให้ความสำคัญ รัฐมนตรีมหาดไทยแถลงถึงความประสงค์ในการเสนอร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการบริหารราชการ ในสถานการณฉุกเฉิน พ.ศ. 2495 เพื่อความปลอดภัยจากภัยคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นภัยที่ประเทศเสรีนิยมให้ความสำคัญว่า

...เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันของโลกเป็นที่น่าวิตกถึงอันตราย ซึ่งอาจจะถูกลามมาสู่
ราชอาณาจักรได้ไม่ว่าเวลาใด ย่อมเป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่าเมื่อมีสถานการณ์ฉุกเฉิน
อันเกี่ยวกับส่วนได้เสียอันยิ่งใหญ่ของประเทศชาติแล้ว รัฐบาลก็ควรได้อำนาจกว้างขวาง
ยิ่งกว่ากรณีปกติ สิทธิและเสรีภาพ ซึ่งบุคคลมีอยู่ในสภาพปกติย่อมถูกจำกัดตัดทอน
ลงชั่วคราว ทั้งนี้ก็เพื่ออุดมคติที่ว่าความปลอดภัยของประเทศย่อมเป็นกฎอันสูงสุด

(ราชกิจจานุเบกษา, 11 มีนาคม 2495)

ปัญหาภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา
ให้ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับปัญหาภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์
โดยออกพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ.2495 และแถลงถึงความ
มุ่งหมายของกฎหมายนี้ว่า “ต้องการป้องกันมิให้มีการกระทำอันเป็นภัยต่อประเทศชาติ และ
ประชาชน ซึ่งเกิดจากการกระทำของพวกคอมมิวนิสต์” (วิทยุสารฯ, พฤษจิกายน-ธันวาคม 2495)
ภายหลังจากนั้นรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการปราบปรามลัทธิคอมมิวนิสต์ในวิถีทางต่าง ๆ เช่น
การโฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงถึงภัยของลัทธิคอมมิวนิสต์ เผยแพร่หนังสือเกี่ยวกับภัยของลัทธิ
คอมมิวนิสต์แจก จับกุมผู้ที่เป็นคอมมิวนิสต์ อบรมข้าราชการถึงภัยของคอมมิวนิสต์ และถือ
เป็นความผิดอย่างร้ายแรง หากข้าราชการฝักใฝ่กับลัทธิคอมมิวนิสต์ (มท.0201.2.1.6/12)

รัฐบาลใช้นโยบายวัฒนธรรมสกัดกั้นภัยคอมมิวนิสต์ การตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและ
การดำเนินงานของกระทรวงวัฒนธรรมตั้งแต่เริ่มต้นจึงสัมพันธ์กับนโยบายต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์
รัฐบาลอธิบายถึงความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นสื่อสร้างความสัมพันธ์ และความเข้าใจระหว่าง
ชาติในการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นภัยสำคัญของชาติและของโลก วัฒนธรรมระดับสูง
เท่านั้น ที่จะสามารถต้านภัยของคอมมิวนิสต์ได้ เพราะการสืบต่อวัฒนธรรมระดับสูงเป็นการ
สืบต่อลักษณะของความเป็นชาติว่า

ปัจจุบันนี้นานาชาติต่างรู้สึกกันว่าวัฒนธรรมเท่านั้นที่จะเป็นปัจจัยทำให้ประชาชน
ส่วนใหญ่มีความเจริญรุ่งเรืองถาวรอยู่ยืนนาน และวัฒนธรรมในระดับสูงเท่านั้น ที่จะ
เป็นปัจจัยให้ชาติต่างๆ มีความเข้าใจดีต่อกัน และสามารถต้านทานลัทธิอันชั่วร้าย ถือว่า
เป็นอันตรายต่อความสงบสุขของโลกไว้ได้...พึงระวังว่า การแตกแยกกัน การยกตน
เหนือผู้อื่น การคอร์รัปชัน การแซกซิมของคอมมิวนิสต์ และสงครามปรมาณู สิ่งเหล่านี้
เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งก็สามารถทำลายประเทศชาติได้ทุกขณะ

(วิทยุสารประจำวัน, 11 มีนาคม 2496)

การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมระดับสูง หรือวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบราชสำนัก เป็นส่วนหนึ่ง ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ นำไปสู่นโยบายการส่งเสริมวัฒนธรรมด้านความบันเทิงใน 2 ลักษณะ คือ สนับสนุนกระทรวงวัฒนธรรมให้ส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมเพื่อเป็นสื่อถึงความเจริญและความมั่นคงของประเทศ และประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐผ่านวัฒนธรรมความบันเทิงที่อยู่ในความสนใจของประชาชน คือ ลิเกวิทยุ ละครปลุกใจ และเพลงปลุกใจ

3.2.1 กระทรวงวัฒนธรรมกับการส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงประจำชาติ

รัฐใช้นโยบายวัฒนธรรมสนับสนุนนโยบายทางการเมือง เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับรัฐบาล ทำให้การให้คำจำกัดความ “วัฒนธรรม” มีความหมายถึงความเจริญที่เกี่ยวพันกับเกียรติยศความมั่นคงของชาติ รัฐบาลสนับสนุนวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆและตั้งกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อสนับสนุนการดำเนินนโยบายวัฒนธรรม เมื่อโอนย้ายกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมแล้ว กรมศิลปากรก็ได้รับการสนับสนุนจนสามารถสืบทอดและกำหนดมาตรฐานงานวัฒนธรรมประจำชาติ

กระทรวงวัฒนธรรมตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2495 กำหนดให้มีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการวัฒนธรรมแห่งชาติ(ราชกิจจานุเบกษา,11มีนาคม 2495)โดยรวมหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านงานวัฒนธรรมของชาติคือ กรมศิลปากร กรมการศาสนา และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเข้าด้วยกันแล้วปรับปรุงจัดวางระเบียบส่วนราชการใหม่ หน้าที่ราชการในกระทรวงวัฒนธรรมจึงแยกเป็นสำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี สำนักงานปลัดกระทรวง กรมการวัฒนธรรม กรมการศาสนา และกรมศิลปากร

ก่อนตั้งกระทรวงวัฒนธรรม มีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเป็น หน่วยงานที่รับผิดชอบงานวัฒนธรรม เพื่อตอบสนองแนวนโยบายของรัฐในกิจการเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งชาติมาแต่เดิมเมื่อตั้งกระทรวงวัฒนธรรม ในปี 2495 หน่วยงานที่รับผิดชอบงานวัฒนธรรมของประเทศจึงแบ่งเป็น 2 หน่วยงาน คือ กระทรวงวัฒนธรรม และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และต่อมาในปีเดียวกันได้โอนสภาวัฒนธรรมแห่งชาติมาเป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงวัฒนธรรม รัฐบาลอธิบายถึงความจำเป็นในการตั้งกระทรวงวัฒนธรรม ในขณะที่มีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติอยู่แล้วว่า เป็นการดำเนินตามอย่างสหรัฐอเมริกา เกี่ยวกับการมีหน่วยงานที่รับผิดชอบงานวัฒนธรรมในลักษณะหน่วยงานที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ กับหน่วยงานที่ส่งเสริมวัฒนธรรมโดยตรง

...การรักษาวัฒนธรรมนี้ย่อมถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดประการหนึ่ง เกี่ยวกับการต่อสู้ต่าง ๆ ในทางจิตใจ ที่จะต่อสู้ลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้แต่ต่างประเทศ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ก็มีกรมที่ดำเนินงานปฏิบัติเกี่ยวกับการนี้อยู่ 2 กรม คือ กรมหนึ่ง

อยู่ในกระทรวงกลาโหม เกี่ยวกับการป้องกันอาณาจักรและสันติภาพ อีกกรมหนึ่งอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศ เกี่ยวกับการวัฒนธรรมระหว่างประเทศ และดำรงรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งส่วนมากเขาก็มีระเบียบแบบแผนอยู่ และประชาชนก็ได้ปฏิบัติตามอยู่แล้ว โดยเฉพาะสำหรับประเทศเราที่ได้มีกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น และยังคงมีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติอยู่ก็มีนโยบายที่จะดำเนินการทำนองเดียวกัน (ข่าวประชาสัมพันธ์, กันยายน 2495)

การตั้งกระทรวงวัฒนธรรมตั้งแต่เริ่มต้นจึงสัมพันธ์กับนโยบายทางการเมือง ทำให้การดำเนินงานของกระทรวงวัฒนธรรมในการสืบทอดวัฒนธรรมประจำชาติสัมพันธ์กับการต่อต้านภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นภัยสำคัญในขณะนั้น รัฐบาลอธิบายจุดประสงค์ในการตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อเป็นศูนย์กลางอบรมและเผยแพร่ให้ประชาชนทราบถึงภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ว่า

...ในสมัยนี้มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ได้มีอุดมคติเกิดขึ้นจากลัทธิการเมืองบางแห่ง แสดงให้เห็นชัดว่าในการที่จะจัดระบบเศรษฐกิจให้ประชาชนตามอุดมคติของเขานั้น ได้รับความผาสุกโดยเร็ว ก็โดยต้องใช้หนทางในการที่จะต้องทำลายศีลธรรมและวัฒนธรรมของประเทศต่างๆที่มีอยู่นั้นเสียก่อน...จึงเห็นสมควรที่จะได้มีการให้คำแนะนำให้มีแหล่งสำหรับที่จะให้การศึกษาชี้แจงแก่ประชาชน และปฏิบัติตามโดยจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น สำหรับเป็นศูนย์กลางอบรมและเผยแพร่(วิทยุสารประจำวัน, 21 กุมภาพันธ์ 2496)

รัฐให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับความมั่นคงของชาติ จึงสนับสนุนให้กระทรวงวัฒนธรรมสร้างความเข้มแข็งให้แก่วัฒนธรรมประจำชาติ สืบทอดและปรับปรุงให้วัฒนธรรมประจำชาติดำรงอยู่เป็นลักษณะประจำชาติ เพื่อความมั่นคงของชาติ

... เป็นภารกิจของกระทรวงวัฒนธรรมกับสภาวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกันอย่างใกล้ชิดกับพี่น้องประชาชนไทยทั้งชาติที่จะช่วยกันป้องกันมิให้สิ่งชั่วร้าย มาทำลายวัฒนธรรมอันดีของชาติเราเสียได้ และช่วยกันรักษาให้วัฒนธรรมอันดีของชาติ

สถิติสภาพที่ยั่งยืนตลอดไป...วัฒนธรรมของชาติเป็นประจักษ์ปรากฏการณ์มั่นคง
ยิ่งกว่าสิ่งอื่นที่จะคุ้มภัยให้ชาติมีสวัสดิภาพ(วิทยุสารประจำวัน ,15 กันยายน 2495)

และอธิบายบทบาทของกระทรวงวัฒนธรรมว่ามีหน้าที่โดยตรงต่องานวัฒนธรรม
ของชาติ ทั้งการสืบทอดและ ปรับปรุงงานวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความเจริญของยุคสมัย

...กระทรวงวัฒนธรรมจึงมีหน้าที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการวัฒนธรรมโดยเฉพาะ คือ
ให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อประชาชนจะได้ช่วยกันธำรงรักษาวัฒนธรรมของ
ชาติไว้ให้เจริญงอกงาม กล่าวคือ ช่วยกันสะสมและสืบต่อถ่ายทอดวัฒนธรรมของ
ชาติ หรือรักษามรดกแห่งสังคมไว้มิให้ขาดตอน และช่วยกันค้นคว้าวัฒนธรรมที่
แปลกและใหม่ มาเพิ่มเติมของเดิมให้เข้ากันได้ด้วยดี ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขให้
เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมหรือเหตุการณ์ของโลก รวมทั้งหาวิธีส่งเสริมให้แพร่หลาย
ทั่วถึงแก่ประชาชนพลเมืองโดยทั่วไปด้วย (วารสารวัฒนธรรม, 2498)

การสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมเพื่อความมั่นคงของชาติ รัฐบาลได้ส่งเสริม
วัฒนธรรมระดับสูง ให้เป็นลักษณะประจำชาติ พันเอกหลวงสารานุประพันธ์ ปลัดกระทรวงวัฒน
ธรรมกล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมระดับสูงว่า เป็นวัฒนธรรมที่นานาอารยประเทศต่างให้
ความสำคัญ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสันติสุขแก่โลก “ในบัดนี้นานาชาติต่างรู้สึกกันว่า
วัฒนธรรมเท่านั้นที่จะเป็นปัจจัยกระทำให้ประชาชนส่วนใหญ่มีความเจริญและถาวร อยู่ยืนนาน
และวัฒนธรรมในระดับสูงเท่านั้นที่จะเป็นปัจจัยให้ชาติต่าง ๆ มีความเข้าใจดีต่อกัน และสามารถ
ด้านทานลัทธิอันชั่วร้ายซึ่งถือว่าเป็นอันตรายต่อความสุขของโลกไว้ได้” (วารสารวัฒนธรรม, 1
มีนาคม 2497)

ประธานสภาผู้แทนราษฎร กล่าวถึงเหตุที่รัฐบาลส่งเสริมวัฒนธรรมระดับสูง เพราะ
วัฒนธรรมระดับสูงแสดงถึงความเจริญและความมั่นคงของชาติว่า

...กิจการทางด้านส่งเสริมวัฒนธรรมในประเทศนั้น มีความจำเป็นอย่างสูง ทั้งนี้ไม่แต่จะ
เป็นการรักษาไว้ซึ่งแบบทำเนียมประเพณีอันดีของชาติแล้ว ยังจะเป็นหลักทำให้ซื่อคิด
และคำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่การดำรงอยู่ด้วยดีในประเทศบ้านเมืองของเราด้วย
เป็นของธรรมดาว่าประเทศบ้านเมืองใดหากประชาชนมีวัฒนธรรมสูงมีความเป็นอยู่ดี
แล้ว ประเทศบ้านเมืองนั้นก็ย่อมเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าสำหรับประชาชนคนไทยเรานั้นก็

ได้เคยเป็นผู้ที่มีวัฒนธรรมอันดีงามและสูงเด่นมาแล้ว และวัฒนธรรมนี้ก็ให้เป็นหลักในการสร้างสันติสุขและความร่มเย็นในบ้านเมืองเราตลอดมา (วารสารวัฒนธรรม, 1 ธันวาคม 2496)

รัฐส่งเสริมวัฒนธรรมระดับสูงให้เป็นลักษณะประจำชาติ เพื่อเป็นแบบแผนของการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม มากกว่าส่งเสริมให้เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตคนในสังคมซึ่งมีรสนิยมด้านการบันเทิงเปลี่ยนแปลงไป เพราะทัศนคติว่าวัฒนธรรมแต่ดั้งเดิมมีพัฒนาการในบริบททางประวัติศาสตร์ของยุคสมัยที่แตกต่างจากสภาพปัจจุบัน ย่อมล้ำสมัย การรักษาและสืบทอดจึงมุ่งอนุรักษ์เพื่อการเรียนรู้และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจถึงอดีตที่เคยเจริญรุ่งเรือง แนวคิดเช่นนี้ส่งผลต่อการสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมในลักษณะการอนุรักษ์แบบแผน ไว้เป็นลักษณะประจำชาติ อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและค่านิยมวัฒนธรรมตะวันตกในสังคมกรุงเทพฯขณะนั้น ทำให้วัฒนธรรมแบบเดิมล้ำสมัย การสืบทอดวัฒนธรรมแบบเดิมโดยวิธีการอนุรักษ์ แม้ทำให้วัฒนธรรมแบบเดิมสืบทอดต่อไปได้ แต่ต้องเสื่อมไปเพราะขาดปฏิสัมพันธ์กับคนในสังคม การส่งเสริมให้วัฒนธรรมแบบเดิมคงดำรงอยู่ จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับยุคสมัยด้วย พระยาอนุমানราชชน กล่าวถึงการสืบทอดลักษณะของชาติทางวัฒนธรรมว่ามีความจำเป็นต้องปรับปรุงเพื่อให้ดำรงอยู่ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงโดยผสมผสานกับวัฒนธรรมใหม่

...วัฒนธรรมที่จะทรงสภาพเป็นความเจริญงอกงามสมบูรณ์อยู่ได้นั้นจะต้องมีการล้ำสมและการสืบทอดเป็นมรดกตกทอดกันไปไม่ขาดตอน จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงมีใหม่มาเพิ่มเติมของเดิมให้เข้ากันได้ด้วยดี จะต้องส่งเสริมเพื่อให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมและสภาพของเหตุการณ์ที่มีมา ถ้าชาติใดไม่กระตือรือร้นเอาใจใส่ในวัฒนธรรมของชาติตน และไม่รู้จักทำให้สภาพแห่งวัฒนธรรมของตนมีความเจริญงอกงามตามหลักการที่กล่าวนี้ ชาตินั้นก็จะถึง ความเสื่อมโทรมและสูญสิ้นชาติไปในที่สุดเพราะไม่มีบุคคลลักษณะแห่งชาติของตนเหลืออยู่เลย (วิทยุสารประจำวัน, มีนาคม 2446)

เนื่องจากวัฒนธรรมตะวันตกกลายเป็นค่านิยมและเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตคนในสังคม การปรับปรุงวัฒนธรรมแบบเดิมให้คงเป็นส่วนหนึ่งของรสนิยมคนในสังคม จึงต้องผสมผสานกับวัฒนธรรมตะวันตก และรับวัฒนธรรมตะวันตกในสัดส่วนที่เหมาะสมเพื่อมิให้ลักษณะประจำชาติสูญไป พระยาอนุমানราชชนกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

...การรับเอาวัฒนธรรมอย่างใหม่คือ วัฒนธรรมสากลถ้าเกินความพอดีก็มีอันตรายอยู่ อย่างหนึ่งคือ อาจถอนรากวัฒนธรรมเดิมของตน อันเป็นส่วนสำคัญที่คุ้มกันอันตราย และเป็นความเจริญของชาติมาเป็นเวลาช้านาน ได้หลายร้อยปีให้กร่อนและค่อยหมดไป ในที่สุดกลายเป็นหมคนุคลิกลักษณะ ไม่มีรากฐานแห่งชาติของตนเอง เพราะวัฒนธรรม ที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่ชาติ จะต้องเป็นวัฒนธรรมที่มีรากหยั่งลึก และมีอาการเคลื่อนไหวให้เป็นความก้าวหน้า... การรับเอาวัฒนธรรมมาแต่ที่อื่นซึ่งเป็น วัฒนธรรมสากล จึงเป็นสิ่งจำเป็นต้องรับไว้เพื่อแทรกซึมหล่อเลี้ยงชีวิต วัฒนธรรมเดิม ของตนให้ก้าวหน้าเร็วไปตามสมัย แต่ในคราวเดียวกันก็ต้องรักษาวัฒนธรรมของตน หรือรากฐานของตนไว้ (วิทยุสารฯ , สิงหาคม2496)

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมที่วัฒนธรรมตะวันตกกลายเป็นค่านิยมของ คนในสังคม จึงมีสืบทอดลักษณะแบบแผนของวัฒนธรรมแต่ดั้งเดิมเป็นลักษณะประจำชาติ และ ปรับปรุงผสมผสานกับวัฒนธรรมใหม่เพื่อให้ลักษณะของวัฒนธรรมแบบเดิมยังคงอยู่และวิวัฒน์สู่ ความเจริญในรูปแบบใหม่ แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ ปรากฏในช่วงนี้

แนวคิดเรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมด้านความบันเทิงแบบเดิมซึ่งถือเป็นลักษณะประจำ ชาติได้รับการสนับสนุนอย่างมากทั้งการสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรม ปรับปรุง และเผยแพร่ เช่น นายกรัฐมนตรีสนับสนุนให้รื้อและซ่อมแซม โรงละครแห่งชาติ ในปี 2495 เป็นครั้งแรก ด้วย เหตุผลที่ว่า โรงละครแห่งชาติ เป็นสถานที่เผยแพร่วัฒนธรรมของชาติ ทั้งที่กรมศิลปากรได้ขอ งบประมาณในส่วนนี้เป็นเวลานานแล้ว

นอกจากนั้นยังให้โอนกรมศิลปากรจากกระทรวงศึกษาธิการ มาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อให้แผนการดำเนินงานของกรมศิลปากร ภายใต้กระทรวงวัฒนธรรมได้รับการสนับสนุน อย่างเต็มที่ โดยมีสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ให้การสนับสนุน และยัง อนุมัติให้จัดตั้งองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ ตามโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต เพื่อสนับสนุน การสืบทอดวัฒนธรรมแบบแผนของกรมศิลปากร กรมศิลปากรในช่วงนี้จึงเป็นหน่วยงานที่มี ศักยภาพการรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมประจำชาติตามแนวทางการอนุรักษ์ ประสิทธิภาพ สำเร็จยิ่ง

1) สภาวัฒนธรรมแห่งชาติกับการสนับสนุนงานศิลปกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ตั้งขึ้นในปี 2485 ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาลในขณะนั้น โดยจำแนกการดำเนินงานเป็นสำนักต่างๆ คือ สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ สำนักวัฒนธรรมทาง

ระเบียบประเพณี สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม และสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง (ศธ 0701.1.1/20) เมื่อตั้งกระทรวงวัฒนธรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติมีฐานะให้เป็นทบวงการเมือง เทียบเท่ากรม ขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมโดยตรง โดยมีคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ทำหน้าที่ควบคุมการดำเนินงานกิจการของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาล และมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานโดยตำแหน่งการบริหารงานของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติจึงได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างจริงจัง

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลืองานด้านวัฒนธรรม ทั้งค้นคว้า คัดแปลง ปรับปรุง รักษา ส่งเสริม และเผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชาติให้เหมาะสมกับกาลสมัย ดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในจังหวัดและภาคนั้นๆ ให้ประสานสนิทใกล้ชิดกับประชาชน (วารสารวัฒนธรรม, มกราคม 2497) การบริหารงานจัดแบ่งส่วนราชการเป็นสำนักต่าง ๆ เช่นที่เคยมีมาเพียงแต่เพิ่มสำนักงานเลขานุการ (ศธ 0701.1.1/20) ส่วนงานด้านดนตรีและนาฏศิลป์อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม

สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมกับการส่งเสริมวัฒนธรรมด้านความบันเทิง

สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเป็นส่วนหนึ่งของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ มีหน้าที่บำรุงรักษาค้นคว้า คัดแปลง ส่งเสริม และเผยแพร่ศิลปกรรมของชาติให้กว้างขวางและก้าวหน้ายิ่งขึ้นโดยเหมาะสมกับกาลสมัย (ศธ. 0701.1.1/20) สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมจึงรับผิดชอบงานในส่วนศิลปะครอบคลุมทั้งสาขาสถาปัตยกรรม สาขาจิตรศิลป์ และสาขานาฏดุริยางคศิลป์ เป้าหมายการดำเนินงานของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมตอบสนองนโยบายการสืบทอด และปรับปรุงวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะประจำชาติให้แพร่หลายสู่ประชาชน

ความมุ่งหมายของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมในการรักษา ส่งเสริม และเผยแพร่ งานศิลปกรรมของชาติ สอดคล้องกับบทบาทของกรมศิลปากรแต่เดิม สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม จึงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนให้โครงการของกรมศิลปากรที่มีแต่เดิมประสบความสำเร็จ เพราะการดำเนินงานของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมขึ้นอยู่กับสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานโดยตำแหน่ง ทำให้การดำเนินงานของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม มีความพร้อมในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านงบประมาณ โครงการของกองการสังคิตที่มีมาแต่เดิมหลายโครงการ จึงได้รับการสานต่อ และช่วยให้การสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรมด้านความบันเทิงปรากฏเป็นผลงานชัดเจน โดยเฉพาะการจัดพิมพ์ตำรา และส่งเสริมรสนิยมวัฒนธรรมระดับสูง

สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการ ทั้งในลักษณะการเผยแพร่ผลงานที่มีมาแต่เดิม และสนับสนุนผลงานวิชาการใหม่ ๆ เพื่อสืบทอดและเผยแพร่แบบแผนวัฒนธรรม เช่น “ตำราตะโพน” ของขุนสำเนียงชั้นเชิง (มดโกมลรัตน) ซึ่งมอบให้แก่ทางราชการตั้งแต่ปี 2486 และกรมศิลปากรมีโครงการตีพิมพ์มาตั้งแต่ปี 2494 ได้รับการตีพิมพ์ในปี 2495 (ศธ 0701.40/41) อีกทั้งยังได้รับรางวัลจากกระทรวงวัฒนธรรม จำนวน 8,000 บาท ตามระเบียบกระทรวงวัฒนธรรมว่าด้วยการส่งเสริมตำราในปี 2496 นอกจากนี้ แผนงานอื่นๆของกรมศิลปากรที่มีปัญหาด้านงบประมาณยังได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินการ เช่น แผนงานการจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทยของกรมศิลปากรเมื่อปี 2493 แต่ไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากมีปัญหาด้านงบประมาณก็ได้รับการสานต่อโดยสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม คณะกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม ซึ่งถึงความจำเป็นในการจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทย ซึ่งกรมศิลปากรเคยจัดทำไว้ว่า “เรื่องดุริยางคศิลป์ของไทย... ขณะนี้กำลังอยู่ขั้นควรปรับปรุง ส่งเสริม โดยเฉพาะโน้ตเพลงไทยนั้น ทางกรมศิลปากรก็ได้จัดทำไว้แล้วเป็นจำนวนมาก แต่ยังมีได้ จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ จึงควรสนับสนุนให้โน้ตเพลงไทยเหล่านี้ได้จัดพิมพ์ขึ้น”(ศธ 0701.30/11) จาก การสนับสนุนของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมดังกล่าว ทำให้การจัดพิมพ์โน้ตเพลงไทยแล้วเสร็จในปี 2497 นอกจากนี้ยังสนับสนุนการจัดทำตำราต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาตรฐานตามสากล นอกจากการจัดพิมพ์ตำราตะโพนแล้ว ยังสนับสนุนให้จัดพิมพ์ตำรา เครื่องดุริยางค์อื่น ๆ เช่น ปี่ ฆ้อง ระนาด ต่อไป เพื่อดนตรีไทยจะใช้โน้ตสากลได้เท่ากับดนตรีสากล รวมทั้งสนับสนุน การจัด ประกวดโน้ตเพลงไทย (เรื่องเดิม)

ในส่วนการส่งเสริมให้ประชาชนมีรสนิยมในวัฒนธรรมชั้นสูงนั้นคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติอนุมัติให้จัดตั้งสถานแนะทางศิลปกรรมขึ้น เพื่อเป็นหน่วยงานสำหรับรับปรึกษาหารือ และให้ความคิดเห็นในเรื่องศิลปกรรม ทั้งของไทยและสากล ให้ประชาชนชื่นชมใน วัฒนธรรมทางศิลปกรรม (วิทยุสารประจำวัน , 31 มีนาคม 2496) เป้าหมายการดำเนินงานของ สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม และสถานแนะทางศิลปกรรม สะท้อนถึงการส่งเสริมให้ประชาชน สนใจวัฒนธรรมในระดับสูงทั้งของไทยและสากล โดยให้ความสำคัญกับการปรับปรุงวัฒนธรรม แบบเดิม ผสมผสานกับวัฒนธรรมตะวันตก เพื่อให้วัฒนธรรมประจำชาติดำรงอยู่ในสังคม ที่มีค่านิยมวัฒนธรรมตะวันตก พระยาอนุমানราชชน อธิบายว่า “สถานแนะทางศิลปกรรม จึงจะ เปิดโอกาสให้ประชาชนได้รู้ถึงเรื่องของศิลปกรรมสากลด้วย เพื่อเป็นข้อคิดที่จะปรุงแต่ศิลป ประจำชาติให้เจริญขึ้น ตามสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างประเทศใกล้เคียง..... เรามีของดีของ เราอยู่แล้ว จึงควรเร่งที่จะปรับปรุง ดัดแปลงขึ้นให้เป็นการเหมาะสม” (วิทยุสารประจำวัน, 31 มีนาคม 2496) เช่นเดียวกับที่ ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล ประธานสำนักวัฒนธรรมทาง

ศิลปกรรม กล่าวถึงเป้าหมายการดำเนินงานของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมในการปรับปรุง วัฒนธรรมให้เหมาะกับยุคสมัยว่า

...เพื่อส่งเสริมการสร้างแบบอย่าง ศิลปกรรมที่จริงจัง ๆ ไว้เป็นมาตรฐาน อันอาจนำมา คัดแปลงแก้ไขให้เป็นไทยสมัยใหม่ขึ้นได้ อาทิเช่น ทำแบบพิมพ์ลวดลายโบราณ หรือ จำลองแบบมาเก็บรักษาไว้ เพื่อผู้ที่ต้องการจะขอชมได้ และส่งเสริมให้ทำการดัดแปลง วรรณกรรมชิ้นสำคัญ ๆ ขึ้นเป็นบทละครสมัยใหม่ และส่งเสริมให้บันทึกทำนองเพลง ไทยเดิมเป็น ตัวโน้ตสากล เพื่อสะดวกแก่การค้นคว้าดัดแปลง เหล่านี้ล้วนแต่เป็น พาหนะ ที่จะนำความรู้เรื่องมาสู่ศิลปกรรมของชาติทั้งสิ้น ... จึงพยายามที่จะรับหน้า หน้าที่ให้ความ คิดเห็นเพื่อความวิวัฒนาการของศิลปกรรมไทยในยุคปัจจุบันตามมูลฐาน ของวัฒนธรรม คือความไม่อยู่นิ่ง ไหวตัวให้ดิ้นอยู่เสมอ จึงนับเป็นก้าวใหม่ หรือ ความก้าวหน้าเพื่อให้ศิลปกรรมของเราดำเนินคู่เคียง ไปด้วยความเจริญของโลกใน ปัจจุบัน (วารสารวัฒนธรรม, 31 มีนาคม 2496)

สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม มุ่งสนับสนุนการเผยแพร่ผลงานด้านดนตรีและนาฏศิลป์ ของชาติในลักษณะเดียวกัน และสนับสนุนการปรับปรุงให้เกิดการวิวัฒน์ทางวัฒนธรรม อย่งไรก็ ตามการปรับปรุงศิลปะด้านดนตรีและนาฏศิลป์ของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมเป็นเพียงการ วางแผนงานการปรับปรุงโดยไม่ปรากฏผลงานที่ชัดเจน เช่นที่ประชุมสำนักวัฒนธรรมทาง ศิลปกรรมมีมติให้วิจัยออกแบบเครื่องดนตรีไทย สำหรับบรรเลงเพลงสากล อันเป็นส่วนหนึ่ง ใน การปรับปรุงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยว่า

...ที่ประชุมได้ร่วมกันพิจารณาเครื่องดนตรีไทยในอันที่จะค้นคว้าดัดแปลงให้ใช้บรรเลง เพลงสากลได้โดยใช้เครื่องดนตรีกรมศิลปากรพร้อมด้วยศิลปินมาบรรเลงประกอบการ พิจารณา สำหรับเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายที่ประชุมเห็นว่าพอนำมาใช้ได้ แต่ประเภทเครื่องตีแล้วกรมศิลปากรพยายามศึกษาและคิดค้นเพื่อการดัดแปลงนี้ต่อไป (ศธ. 0701.30/11)

นอกจากการสนับสนุนของสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมแล้ว กระทรวงวัฒนธรรมยังมี หน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ทำหน้าที่เผยแพร่วัฒนธรรมสู่ประชาชนตามจังหวัดต่างๆทั่วประเทศ ใน ลักษณะการพบปะ โฆษณาเผยแพร่ นโยบายของรัฐ ... พร้อมกับมีมหรสพการแสดงที่อยู่ในความ

สนใจของประชาชน เช่น ละครของกรมศิลปากร ภาพยนตร์ ละครวงวัฒนธรรมกล่าวถึง ลักษณะการปฏิบัติงานของหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ว่า

...ตามที่กระทรวงวัฒนธรรมได้มีนโยบายเผยแพร่วัฒนธรรมโดยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้รับความรู้ ความสนใจ ตลอดจนความบันเทิงไปในตัวนั้น กระทรวงวัฒนธรรมและ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้จัดส่งหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ ประกอบด้วยศิลปินของ กรมศิลปากร นำโรงละครเคลื่อนที่ไปร่วมแสดงพร้อมทั้ง การฉายภาพยนตร์ และส่งนักแสดงสมทบละครเข้าเยี่ยมเยียนประชาชน...ได้ทำให้เกิดความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมดีกว่าที่จะส่งเจ้าหน้าที่ไปพูดแต่อย่างเดียว

(ราชกิจจานุเบกษา, 17 สิงหาคม 2497)

การจัดมหรสพการแสดงของกรมศิลปากรพร้อมกับการปฏิบัติงานของหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ ประสบความสำเร็จอย่างมาก ทำให้ชื่อเสียงของกรมศิลปากรเป็นที่รู้จักแพร่หลายด้วย สภาวัฒนธรรมแห่งชาติรายงานผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานวัฒนธรรมเคลื่อนที่ในปี 2498 ว่า

...การปฏิบัติงานของหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ เท่าที่ได้ดำเนินการมาแล้วนั้นปรากฏผลดีเป็นอย่างมาก ในการนำศิลปกรรม วัฒนธรรม ให้เข้าถึงจิตใจของประชาชน เพราะได้เข้าถึงราษฎรในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยตรงโดยเฉพาะก็คือ หน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ได้ปฏิบัติงานเผยแพร่วัฒนธรรมและสงเคราะห์ประชาชนพร้อมกันหลายประการ ได้แก่ จัดการแสดงโขน ละคร และภาพยนตร์ให้ประชาชนชม และจัดเจ้าหน้าที่พูดให้การศึกษาเกี่ยวกับการครองตน การครองชีพแก่ประชาชนสลับกันไปกับการแสดงเป็นระยะ ๆ (วารสารวัฒนธรรม, มีนาคม 2498)

สถิติจำนวนผู้เข้าฟังการอบรมการศึกษาวัฒนธรรมที่ ต.บ้านพริก อ.บ้านนา จ. นครนายก สะท้อนถึงความสำเร็จในการนำมหรสพความบันเทิงไปเผยแพร่ควบคู่กับการอบรมปลูกฝังนโยบายของรัฐบาลของหน่วยให้การศึกษาวัฒนธรรม

...ได้ให้การศึกษาวัฒนธรรมแก่ครู นักเรียน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และประชาชน มีจำนวนผู้เข้ารับการศึกษาประมาณ 1,190 คน ครูและนักเรียน 790 คน ในตอนกลาง

คืนตั้งแต่เวลา 20.30 น. ถึง 23.30 น. ได้จัดภาพยนตร์ให้ประชาชน 2 คืน ...ในระหว่างฉายภาพยนตร์ได้จัดเจ้าหน้าที่แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับวัฒนธรรมสลับกับการฉายภาพยนตร์ มีประชาชนมาชมภาพยนตร์และรับการศึกษาวัฒนธรรมประมาณ 6,000 คน (วิทยสาร, 8 พฤศจิกายน 2499)

การสนับสนุนของกระทรวงวัฒนธรรมผ่านสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมและหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ ดังกล่าว จึงมีส่วนสำคัญทำให้ กรมศิลปากร ได้รับการยอมรับว่าเป็นศูนย์กลางวิชาการและเป็นคลังความรู้ทางวิชาการ เพราะการดำเนินการของกระทรวงวัฒนธรรมช่วยสนับสนุนบทบาทของกรมศิลปากรโดยตรง

2) บทบาทของ กองการสังคีต กรมศิลปากรในการสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรม

ภายหลังรัฐบาลให้โอนย้ายกรมศิลปากรจากสำนักนายกรัฐมนตรี มาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมด้วยจุดประสงค์ให้กรมศิลปากรดำเนินการรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมประจำชาติในทาง วรรณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ช่างศิลป์ไทย และการสังคีต โดยริบเร่งและมีสมรรถภาพ (ศธ.0701.1.1/19) ทำให้การสืบทอดวัฒนธรรมประจำชาติด้านดนตรีและนาฏศิลป์ของกองการสังคีต ได้รับการส่งเสริมอย่างมาก

การสนับสนุนจากรัฐบาลและสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม ทำให้ กองการสังคีต กรมศิลปากรมีบทบาทโดดเด่นยิ่งขึ้น นอกจากภาระงานต่อราชสำนัก และหน่วยงานราชการ ทั้งการให้บริการด้านความบันเทิงแก่ประชาชนในรายการ“ดนตรีเพื่อประชาชน”และจัดการแสดงละครแล้ว การเผยแพร่วัฒนธรรมกับหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ ทำให้ กองการสังคีต กรมศิลปากร เป็นที่รู้จักกว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การมีโรงเรียนนาฏศิลป์เป็นสถาบันการศึกษาสืบทอดศิลปะแบบแผนสู่ศิลปินรุ่นใหม่ และมีองค์การนาฏดุริยางคศิลป์ เป็นองค์กรสนับสนุนด้านการเผยแพร่ผลงานและสนับสนุนรายได้ศิลปิน ทำให้กองการสังคีต กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานที่มีศักยภาพและบทบาทในการสืบทอดแบบแผนศิลปะด้านดนตรีและนาฏศิลป์ ของราชสำนัก จนกลายเป็นแบบแผนวัฒนธรรมประจำชาติ

ก.การสนับสนุนจากโรงเรียนนาฏศิลป์ โรงเรียนนาฏศิลป์เป็นแผนกหนึ่งของกรมศิลปากร การดำเนินงานของโรงเรียนนาฏศิลป์ และกองการสังคีตสนับสนุนซึ่งกันและกัน เมื่อตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและโอนย้ายกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการกรมศิลปากร โดยแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่ ให้กองการสังคีตเป็นหน่วยงานหลักดำเนินการด้านการสังคีต โรงเรียนนาฏศิลป์จึงถูกโอนย้ายมาเป็นแผนกหนึ่งในกองการสังคีต

การโอนย้ายแผนกโรงเรียนนาฏศิลป์ ซึ่งรับผิดชอบงานในส่วนการผลิต บุคลากร ทั้งการผลิตศิลปิน และนักวิชาการ มาเป็นส่วนหนึ่งของกองการสังคีต เพื่อให้การบริหารงานจัดการเป็นระบบเดียวกันการดำเนินงานของโรงเรียนนาฏศิลป์ในช่วงนี้จึงสนับสนุนแผนงานของกองการสังคีต โดยเฉพาะบทบาทในการกำหนดสถานภาพของศิลปิน ผ่านระบบการศึกษา มีส่วนสำคัญทำให้แบบแผน การแสดงของราชสำนักแพร่หลายจนกลายเป็นแบบแผนของชาติ

การปรับปรุงหลักสูตรของโรงเรียนนาฏศิลป์ตามโครงการปรับปรุงการละครและสังคีต เพื่อผลิตศิลปินและนักวิชาการที่มีความสามารถด้านทักษะ และมีความรู้วิชาสามัญเทียบเท่ากับโรงเรียนสามัญทั่วไป ผู้ที่สำเร็จการศึกษามีแนวทางประกอบอาชีพได้กว้างกว่าผู้ที่ศึกษาในโรงเรียนสามัญ ทำให้โรงเรียนนาฏศิลป์กลายเป็นสถาบันการศึกษาซึ่งผลิตศิลปินรุ่นใหม่ แทนสำนักดนตรีไทย

การเรียนการสอนของโรงเรียนสามารถดำเนินการได้ตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้คือการสืบทอดแบบแผนศิลปะราชสำนัก เพราะ“ครู” ผู้ถ่ายทอดวิชาการดนตรีและนาฏศิลป์ ส่วนใหญ่คือศิลปินในราชสำนัก ที่โอนย้ายจากกระทรวงวัง มาสังกัดกรมศิลปากร เป็นข้าราชการในสังกัดของโรงเรียนนาฏศิลป์ และศิลปินของกองการสังคีต เช่น หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น คุรุชาลิน) นายพริ้ง คนตรีรส นายเทียบ คงลายทอง นายมิ ทรัพย์เย็น ศิลปินดนตรีไทย หม่อมแผ้ว สนิทวงศ์เสนี นางลมุล ยมะคุปต์ นาย กวี วรรณสิน ศิลปินนาฏศิลป์ เป็นต้น การรวบรวมครูผู้มีความสามารถของกรมมหรสพทั้งที่เกษียณอายุราชการและออกไปประกอบอาชีพอื่นๆ มาถ่ายทอดแบบแผนการแสดงดำเนินงานมาตั้งแต่โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตในระยะแรก ทำให้การถ่ายทอดแบบแผนการแสดงสู่ศิลปินรุ่นใหม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ชื่อเสียงของโรงเรียนนาฏศิลป์ทำให้ผู้สมัครเข้าศึกษามีจำนวนมากเพิ่มขึ้นทุกปี จนโรงเรียนต้องจัดสอบคัดเลือก หัวหน้ากองการสังคีตกล่าวถึงการจัดสอบแข่งขันในปี 2497 เนื่องจากมีผู้สมัครเรียนเป็นจำนวนมากว่า “มีผู้มาสมัครไว้ถึง 218 คน ทางโรงเรียนจึงต้องสอบคัดเลือกผู้ที่ได้คะแนนสูง ก็ได้รับเข้าบรรจุ และใครจะช่วยแก้ความเดือดร้อนทางโรงเรียนต้องยึดเย็บรับผู้ที่ได้คะแนนลดหลั่นลงมาไว้ถึง 85 คน ซึ่งอัดแอเต็มทีแล้ว ส่วนผู้ที่ได้คะแนนต่ำและเกินกว่าจำนวนที่โรงเรียนจะรับไว้ได้ โรงเรียนก็ไม่สามารถจะรับไว้ได้” (ศธ 0701.37/17) ปัญหาการรับนักเรียนไม่ได้ตามจำนวนผู้สมัครในครั้งนั้น ทำให้มีผู้ไม่พอใจ ทำหนังสือร้องเรียนถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ว่าหัวหน้ากองการสังคีตใช้อำนาจในการรับหรือไม่รับนักเรียนเพิ่ม

การมีผู้สมัครเข้าเรียนมากจนก่อให้เกิดปัญหาในการคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาในโรงเรียนดังกล่าว แสดงถึงการประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทำให้ผู้มุ่งศึกษาเพื่อเป็นศิลปินเข้าศึกษาในโรงเรียนนาฏศิลป์ โรงเรียนนาฏศิลป์จึงเป็นสถาบันการศึกษาซึ่งผลิตศิลปินรุ่น

ใหม่แทนที่สำนักดนตรีหรือบ้านละครแต่เดิม อีกทั้งผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนาฏศิลป์ ยังมี วิทยฐานะทางการศึกษามีโอกาสในการเลือกประกอบอาชีพ รวมทั้งเข้ารับราชการซึ่งเป็นอาชีพที่ สังกมขย่อง

รัฐบาลสนับสนุนส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมโดยกำหนดให้ดนตรีและขับร้องเป็นบทเรียน ตามประมวลศึกษาและหลักสูตรของแผนการศึกษาชาติ ทำให้ผลผลิตของโรงเรียนได้รับการบรรจุ เป็นครูสอนดนตรีและขับร้องตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วประเทศ บทบาทของโรงเรียนนาฏศิลป์ในการ ผลิตบุคลากรด้านดนตรีและนาฏศิลป์ไทยในระบบการศึกษา ทำให้แบบแผนของกรมศิลปากร แพร่หลายตามบทบาทของโรงเรียนนาฏศิลป์

นอกจากนี้การจัดเปิดอบรมดนตรีและขับร้องเพลงไทย และมอบประกาศนียบัตรให้แก่ ผู้ผ่านการอบรม ยังเป็นวิถีทางหนึ่งในการเผยแพร่แบบแผนการบรรเลงของกรมศิลปากร เพราะ ผู้ที่เข้าอบรมส่วนใหญ่ คือ ครูตามโรงเรียนต่าง ๆ ที่สอนวิชาสามัญ แต่มีความสนใจด้านดนตรีและ ขับร้องและจะทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนดนตรีหรือขับร้องต่อไป ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมส่วนหนึ่งเป็น ผู้ที่จังหวัดต่าง ๆ ส่งตัวมา เพื่อทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนดนตรีและขับร้อง อธิบดีกรมศิลปากรกล่าวถึง การส่งตัวผู้มาฝึกอบรมว่า “... ผู้ที่จะมารับการอบรมนั้น... ขอร้องให้คัดผู้ที่เป็นครูขับร้องและดนตรี จริง ๆ และมีพื้นความรู้มาบ้างแล้ว ก็จะได้ผลดี ... จำนวนคนที่จะเข้ารับอบรมปีหนึ่ง ๆ นั้น... กำหนดว่าจะรับได้คราวละ 150 คน ซึ่งเมื่อรวมหลายจังหวัดก็อาจเป็นจังหวัดละสองคน เช่นเป็นครู ประถมคนหนึ่ง มัธยมคนหนึ่งก็ได้” (ศธ 0701.1.1/14) การที่จังหวัดต่างๆ ส่งครูเข้ามาอบรมเพื่อให้มี มาตรฐานความสามารถตามที่กรมศิลปากรกำหนด ทำให้มาตรฐานแบบแผนกรมศิลปากร แพร่หลายมากขึ้น

ดังนั้นบทบาทของโรงเรียนนาฏศิลป์ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาผลิตศิลปินและควบคุม มาตรฐานแบบแผนศิลปะ จึงช่วยสนับสนุนบทบาทของกรมศิลปากรในการสืบทอดแบบแผน ศิลปะของชาติ ศิลปินรุ่นใหม่ต่างเข้าสู่ระบบการศึกษา เพื่อดำรงสถานภาพทางสังคม ทำให้กรม ศิลปากรมีบทบาทในการกำหนดแบบแผนศิลปะของชาติและสถานภาพของศิลปินสืบมา

ข. องค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ การส่งเสริมวัฒนธรรมด้านศิลปการแสดง ทำให้รัฐบาล อนุมัติให้จัดตั้งองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ขึ้นในปี 2497 เป็นหน่วยงานหนึ่งของกรมศิลปากร ขึ้นกับ กระทรวงวัฒนธรรมมีฐานะเป็นองค์การนิติบุคคล มีอำนาจในการจัดการบริหารงานเป็นอิสระ ในลักษณะรัฐวิสาหกิจ และมีอิสระในการบริหารงานเพื่อหารายได้เข้าองค์การ โดยไม่ต้องขึ้นกับ กองการสังกัดแต่อยู่ในความควบคุมของอธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งเป็นผู้อำนวยการโดยตำแหน่ง การบริหารงานขององค์การ ประกอบด้วย กองและแผนก ซึ่งรับผิดชอบงานตามหน้าที่ แบ่งเป็น กองต่าง ๆ 7 กอง คือ กองกลาง กองคลัง กองการแสดง กองนาฏดุริยางค์ กองภาพยนตร์ กองบันทึก

เสียง และกองวิชาการ ซึ่งกองที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานแสดงคือ กองนาฏดุริยางค์ ซึ่งประกอบด้วย 3 แผนกคือ แผนกนาฏศิลป์ แผนกดุริยางคศิลป์ และแผนกศิลป์ทัศน (ศธ 0701.39/9)

พระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ มีจุดประสงค์ในการรักษาแบบแผน วัฒนธรรมด้านดนตรีและนาฏศิลป์ของชาติ รวมทั้งส่งเสริมฐานะของศิลปิน ความว่า “นาฏศิลป์ คีตศิลป์ ดุริยางคศิลป์ ของไทย เป็นศิลปะที่เชิดชูวัฒนธรรมของชาติ สมควรฟื้นฟูและบำรุงรักษาไว้ มิให้เสื่อมสูญและศิลปินผู้แสดงก็สมควรจะได้รับการส่งเสริมให้มีฐานะดีและทรงไว้ซึ่งเกียรติภูมิ สมกับที่เป็นผู้รักษาศิลปะของชาติ” (เรื่องเดิม)

การจัดตั้งองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์เป็นส่วนหนึ่งของโครงการปรับปรุงการละครและ สังกัด ในขั้นตอนการส่งเสริมดนตรีและนาฏศิลป์ให้แพร่หลาย ขั้นตอนนี้มีแผนงานให้กรมศิลปากร จัดตั้งบริษัทละครร่วมกับเอกชนเพื่อเผยแพร่ นาฏศิลป์และดนตรีไทยให้เป็นที่นิยมทั้งใน ประเทศและต่างประเทศ แต่การให้ความสำคัญของรัฐบาลในการสนับสนุนงานด้านนี้ จึง สนับสนุนดำเนินงานขององค์การดุริยางค์นาฏศิลป์เพื่อรักษาและเผยแพร่แบบแผนการแสดงของ กรมศิลปากรโดยตรง ขณะเดียวกันการเป็นองค์การนิติบุคคล ทำให้องค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ สามารถจัดสรรรายได้ เพื่อเพิ่มพูนรายได้และฐานะของศิลปินได้ตามจุดประสงค์ขององค์การ

องค์การดุริยางค์นาฏศิลป์มีลักษณะการบริหารงานชัดเจนและเป็นเอกเทศ การจัดแสดง จึงสามารถดำเนินงาน ได้อิสระ แต่เนื่องจากจุดประสงค์ในการตั้งองค์การมุ่งรักษาและส่งเสริม ศิลปะแบบฉบับของชาติ ทำให้ผลงานขององค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ จำกัดอยู่ในกรอบของ วัฒนธรรมแบบแผน การบริหารงานจึงจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจาก กองการสังคีต กรมศิลปากรด้านศิลปิน เพราะศิลปินของกองการสังคีต กรมศิลปากร มีประสบการณ์ด้านการ แสดงเป็นที่ยอมรับมาแต่เดิม ผลงานขององค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ จึงเป็นลักษณะเกี่ยวกับการ แสดงของกองการสังคีต

การหารายได้ขององค์การดุริยางค์นาฏศิลป์ใช้วิธี โอนการแสดงหรือกิจการอันมีผลกำไร ของ กรมศิลปากรมาดำเนินการเอง แผนการดำเนินงานขององค์การในการหารายได้กล่าวถึงเรื่องนี้ ว่า “กิจการอันมีผลกำไรที่กรมศิลปากรก่อกำหนดขึ้นไว้ เช่น การอัดแผ่นเสียงเพลงไทยขาย การแสดงให้นักทัศนาจรชาวต่างประเทศชม ฯลฯ ขอให้กรมศิลปากร โอนมาให้้องค์การ ในระยะนี้ เจ้าหน้าที่ฝ่ายของค์การ ก็จะต้องขวนขวายทุกทางที่จะประกอบกิจการอันไม่ขัดต่อพระราชกฤษฎีกา เพื่อให้มีรายได้ขึ้นด้วย” (ศธ 0701.39/9) แผนการดำเนินงานขององค์การจึงรับผิดชอบกิจการที่มี รายได้ทั้งหมด เพื่อหารายได้ให้กับองค์การ ส่วนงานในส่วนราชการอื่น ๆ ซึ่งไม่มีผลประโยชน์ ตอบแทน คงให้อยู่ในความรับผิดชอบของกองการสังคีต คำชี้แจงเรื่องการจัดตั้งองค์การกล่าวถึง ความรับผิดชอบของ กองการสังคีตว่า “ปฏิบัติราชการอันเกี่ยวแก่การพระราชพิธี รัฐพิธี การรับ

แขกของทางราชการ งานประจำปี ซึ่งทางราชการจัด และกิจการอื่น ตามที่ทางราชการจะมีคำสั่งให้จัดทำ ... กองการสังกัดจะเป็นแหล่งผลิตนาฏศิลป์ คีตศิลป์และดุริยางคศิลป์ ป้อนให้แก่องค์การ...และป้อนให้กระทรวงศึกษาธิการเพื่อไปเป็นครูสอนวิชาเหล่านี้แก่นักเรียน” (ศธ 0701.5.1/20)

ระบบการบริหารงานซึ่งเป็นองค์การนิติบุคคล ทำให้องค์การดุริยางคนาฏศิลป์ สามารถบริหารงานได้อิสระโดยไม่ต้องผูกพันกับขั้นตอนการดำเนินงานเช่นในระบบราชการ ทำให้การดำเนินงานขององค์การประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ผลการดำเนินงานปรากฏว่าเมื่้องค์การดุริยางคนาฏศิลป์ จะขาดทุนในช่วง 2 ปีแรก เนื่องจากปัญหาการใช้จ่ายเงินจำนวนมากในการจ้างพนักงาน แต่ต่อมาก็มีรายรับจำนวนมากและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี เช่นปี 2497 มีรายได้ 520969.00 บาท ปี 2498 มีรายได้ 766,683.46 บาท ภายหลังจากปรับปรุงระบบการบริหารงานในการจ้างพนักงานในปี 2499 องค์การดุริยางคนาฏศิลป์ ก็สามารถมีผลกำไรจากการแสดงเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่าภายหลังจากการปรับปรุงระบบการจ้างพนักงานในระยะเวลา 10 ปี องค์การสามารถทำกำไรสุทธิได้เป็นจำนวนเกือบ 1 ล้านบาท (ศธ 0701.39/9) ความสำเร็จในการดำเนินงานขององค์การดุริยางคนาฏศิลป์ ส่งผลต่อบทบาทและชื่อเสียงของกรมศิลปากร เพราะการดำเนินงานขององค์การดุริยางคนาฏศิลป์เป็นเพียงการโอนงานในความรับผิดชอบของกรมศิลปากรมาดำเนินการ ในส่วนรายการแสดง แบบแผนการแสดงและการบรรเลงดนตรีจึงคงเป็นแบบแผนของกรมศิลปากร

การจัดตั้งองค์การดุริยางคนาฏศิลป์มีจุดมุ่งหมายสำคัญข้อหนึ่งคือ การส่งเสริมฐานะของศิลปิน ปรากฏความในพระราชกฤษฎีกา จัดตั้งองค์การฯว่า “ศิลปินผู้แสดงก็สมควรจะได้รับการส่งเสริมให้มีฐานะดีและทรงไว้ซึ่งเกียรติภูมิสมกับที่เป็นผู้รักษาศิลปของชาติ” (เรื่องเดิม)

การจัดตั้งองค์การดุริยางคนาฏศิลป์ ในลักษณะองค์การนิติบุคคล เพื่อรับผิดชอบหารายได้เลี้ยงตัวเอง จึงเป็นการกำหนดแนวทางการบริหารเพื่อส่งเสริมฐานะศิลปิน หลักการตั้งแต่เริ่มต้นโครงการแสดงถึงจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมฐานะของศิลปิน โดยตรงว่า “ศิลปินที่บรรจู่อยู่ในโครงการ ควรได้รับการผดุงฐานะให้อยู่ดีกินดี โดยเฉพาะศิลปินผู้มีฝีมือและทำประโยชน์ให้แก่องค์การอาจกำหนดตั้งอัตราเงินเดือน หรือรายได้สูงกว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุรการ และในเวลาแสดงศิลปินดังกล่าวนี้ก็ให้ได้รับเบี้ยเลี้ยงหรือผลประโยชน์เป็นรายได้เช่นผู้แสดงและผู้ปฏิบัติงานอื่น ๆ ด้วย” (ศธ 0701.5.1/20, เรื่องเดิม)

เมื่อองค์การได้รับอนุมัติให้ดำเนินงาน องค์การไม่สามารถหาศิลปินมาประจำเพราะไม่มีงบประมาณมากพอสำหรับจ้างศิลปินประจำ ขณะเดียวกัน ยังมีความจำเป็นที่ต้องอาศัยศิลปินของ

กรมศิลปากรในการแสดง เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถและประสบการณ์การแสดงจนเป็นที่ยอมรับ ชื่อเสียงของศิลปินเหล่านี้ทำให้ผู้ชมสนใจที่จะติดตามงานแสดง

การข้างหาศิลปินจากกองการสังคีต กรมศิลปากร ย่อมส่งเสริมฐานะรายได้ศิลปินตามจุดประสงค์ที่โครงการปรับปรุงการละครและสังคีตกำหนดไว้ มติการกำหนดแผนการดำเนินงานขององค์การ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ให้ทำความตกลงกับกรมศิลปากรขอความร่วมมือจัดตัวผู้แสดงรวมตลอดถึงศิลปิน ผู้บรรเลงของกรมศิลปากรมาแสดงละครและบรรเลงให้แก่องค์การ ตามที่องค์การจะกำหนดให้มีการแสดงขึ้นในฐานะเป็นผู้ผลิต โดยทางองค์การจะจ่ายเงินเป็นค่าจ้างหรือค่าเบี้ยเลี้ยงให้ตามอัตราพอสมควร...” (ศธ 0701.39/2)

ดังนั้นการจัดการแสดงขององค์การดุริยางคนาฏศิลป์ นอกจากจะเป็นการฟื้นฟูและรักษาศิลปการแสดงของชาติตามแบบแผนกรมศิลปากรแล้ว ยังสามารถส่งเสริมฐานะรายได้ของศิลปินมีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้กรมศิลปากร เป็นที่ยอมรับจากประชาชนมากขึ้นทั้งความสามารถด้านวิชาการและความสามารถของศิลปิน

นโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมงานวัฒนธรรมของชาติ โดยสนับสนุนการสืบทอดแบบแผนศิลปะของชาติผ่านกระทรวงวัฒนธรรม ทำให้วัฒนธรรมความบันเทิงของราชสำนักได้รับการสนับสนุนผ่านการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยมีสำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม หน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ โรงเรียนนาฏศิลป์ และองค์การดุริยางคนาฏศิลป์ ช่วยสนับสนุนจึงทำให้กรมศิลปากร มีศักยภาพในการกำหนดแบบแผนวัฒนธรรมประจำชาติแม้สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมสนับสนุนให้ปรับปรุงวัฒนธรรม แต่การปรับปรุงคงอยู่ภายใต้ขนบแบบแผนเดิม เช่น การประพันธ์เพลงไทยขึ้นใหม่ บันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากล คิดทำรำใหม่ตามพื้นฐานที่เป็นมาตรฐานทำรำ เป็นต้น

นโยบายการปรับปรุงวัฒนธรรมของรัฐบาล เพื่อให้วัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมสามารถดำรงอยู่ในสภาพสังคมที่วัฒนธรรมตะวันตกกลายเป็นรสนิยมของคนในสังคม ทำให้กรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่นโยบายของรัฐ อีกทั้งยังมี วงดนตรีสากลและวงดนตรีไทยในสังกัดมาแต่เดิม ทำหน้าที่ปรับปรุงดนตรีไทยให้สอดคล้องกับนโยบายการปรับปรุงวัฒนธรรมของรัฐบาลในขณะนั้น

3.2.2 กรมประชาสัมพันธ์กับการปรับปรุงวัฒนธรรม

แนวคิดว่าการปรับปรุงวัฒนธรรมมีความจำเป็นเนื่องจากวัฒนธรรมคือความเจริญ ต้องวิวัฒนาการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม จึงจะดำรงอยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงได้ สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรมจึงสนับสนุนกรมศิลปากรให้ปรับปรุงรูปแบบวัฒนธรรม แต่การปรับปรุงของกรมศิลปากรคงอยู่ภายใต้ขนบแบบแผนเดิม การปรับปรุงวัฒนธรรมของรัฐบาล เพื่อ

ให้วัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมสามารถดำรงอยู่ในสภาพสังคมที่ค่านิยมวัฒนธรรมตะวันตก กลายเป็นรสนิยมของคนในสังคม ทำให้กรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่นโยบายของรัฐ อีกทั้งยังมี วงดนตรีสากลและวงดนตรีไทยในสังกัดมาแต่เดิม ทำหน้าที่ปรับปรุงลักษณะของวงให้ สอดคล้องกับนโยบายการ ปรับปรุงวัฒนธรรมของรัฐบาลในขณะนั้น

กรมประชาสัมพันธ์ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2476 ตามพระราชบัญญัติ จัดตั้ง กระทรวงและกรม เดิมชื่อว่า “กองการโฆษณา” มีฐานะเป็นกรมอิสระขึ้นตรงกับคณะรัฐมนตรี ทำหน้าที่ชี้แจงอบรมประชาชนถึงหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ต่อมาในเดือน ธันวาคม ปีเดียวกันเปลี่ยนชื่อเป็น “สำนักงานโฆษณาการ” ขึ้นอยู่กับสำนักนายกรัฐมนตรี แบ่งส่วน ราชการเป็น 3 กอง คือ สำนักงานเลขานุการ กองเผยแพร่ความรู้ และกองหนังสือพิมพ์ ทำหน้าที่ หลัก 3 ประการ คือ ให้ข่าว ให้ความรู้แก่ประชาชน และป้องกันแก้ไขความเข้าใจผิดเกี่ยวกับรัฐบาล และประเทศ โดยส่วนรวม (50 ปี กรมประชาสัมพันธ์, 2526 : 24) ในปี 2483 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “กรมโฆษณาการ” ดำเนินการตอบสนองนโยบายสร้างชาติทางวัฒนธรรมของ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 กรมโฆษณาการในฐานะสื่อของรัฐ จึงตั้งวงดนตรีสากล ประเภทแจ๊สไว้ประจำสถานีวิทยุกระจายเสียง ในปี 2482 โดยรวบรวมนักดนตรีจากวงดนตรีของ บริษัทภาพยนตร์เสียงไทยฟิล์ม ซึ่งเป็นวงดนตรีมีชื่อเสียงมาแต่เดิม มาประจำที่ กรมโฆษณาการ มีนายเอื้อ สุนทรสนาน เป็นหัวหน้าวง นายเวส สุนทรจามร เป็นผู้ช่วย และมี จมื่นมานิตย์นเรศร์ เป็นหัวหน้าแผนก วงดนตรีของกรมโฆษณาการ ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐโดยแต่ง เพลงตอบสนองนโยบายการประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐ เช่น แต่งเพลง “รักสงบ” หรือเพลง “ทหารไทย” ที่มีเนื้อร้องว่า “...ทหารไทยนำชัยมาแล้ว” เมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับ อินโดจีน และเพลงอื่นๆเพื่อปลุกปลอบใจประชาชน การมีผลงานสู่ประชาชนตามนโยบายของรัฐ อีกทั้งยังเป็นสื่อความบันเทิงที่ทำได้ง่ายในสงคราม ทำให้วงดนตรีกรมโฆษณาการ มีชื่อเสียงเป็นที่ รู้จักมาตั้งแต่นั้น

ในปีพ.ศ. 2495 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม เปลี่ยน ชื่อ “กรมโฆษณาการ” เป็น “กรมประชาสัมพันธ์” เพื่อให้เหมาะสมกับหน้าที่ในการเป็นสื่อกลาง ติดต่อกับประชาชน เผยแพร่ นโยบายและผลงานของรัฐบาล รวมทั้งเผยแพร่ข่าวสารการเมือง ศีลธรรม วัฒนธรรม และศิลปวิทยาการ ตลอดจนความรู้และการบันเทิง สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ที่ระลึกฯ, 2506:32) และในปีเดียวกันนี้ได้เปลี่ยนอธิบดีเป็น ม.ล.ขาบ กุญชร ผู้สนใจดนตรีและ นาฏศิลป์ไทย เพราะมีพื้นฐานจากครอบครัวที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการมหรสพของราชสำนักมาแต่เดิม ความสนใจวัฒนธรรมความบันเทิงแบบเดิมอีกทั้งบทบาทของกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งทำหน้าที่ เผยแพร่ นโยบายของรัฐบาลม.ล.ขาบ กุญชร จึงให้ตั้ง “วงสังคีตสัมพันธ์” ขึ้นในปีนั้นเอง เพื่อ

ประยุกต์วงดนตรีและเพลงไทย ตามนโยบายของรัฐบาลในการปรับปรุงวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเผยแพร่ผลงานของวงสังคีตสัมพันธ์ผ่านสถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ ทำให้วงสังคีตสัมพันธ์กลายเป็นวงดนตรีที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

การนำเครื่องดนตรีสากลประสมกับวงดนตรีไทย โดยปรับเสียงให้อยู่ในระดับเดียวกัน เป็นพัฒนาการในการวิวัฒนาการของวงดนตรีไทยมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ดังพัฒนาการการนำเครื่องดนตรีสากลไปบรรเลงร่วมกับวงดนตรีไทยแล้วเรียกชื่อตามเครื่องดนตรีสากลที่นำไปผสม เช่น วงเครื่องสายประสมเปียโน วงเครื่องสายประสมไวโอลิน วงเครื่องสายประสมทึบเพลงซึก เป็นต้น แต่พัฒนาการที่เกิดขึ้นคือการคงรูปแบบและแบบแผนการบรรเลงตามลักษณะของวงดนตรีไทย เพียงแต่นำเครื่องดนตรีสากลมาผสมผสาน

เมื่อมีการวิวัฒนาการเพลงไทยเป็นเพลงไทยสากลในสมัยรัชกาลที่ 7 รูปแบบของวงดนตรีคือ วงดนตรีสากล เพียงแต่ดัดแปลงทำนองเพลงไทย หรือ บรรเลงทำนองเพลงไทยด้วยเครื่องดนตรีสากล แต่วิวัฒนาการของ “วงสังคีตสัมพันธ์” คือการนำวงดนตรีไทยมาบรรเลงร่วมกับวงดนตรีสากล นับเป็นการวิวัฒนาการของวงดนตรีไทยที่แตกต่างจากวิวัฒนาการของวงดนตรีไทยที่มีมาแต่เดิม เพราะเป็นการผสมผสานวงดนตรีไทยกับวงดนตรีตะวันตก แต่เทียบเสียงเครื่องดนตรีไทยให้เท่ากับเครื่องดนตรีสากล มิใช่การปรับดนตรีตะวันตกให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของดนตรีไทย พัฒนาการของวงสังคีตสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยที่ผู้บริโภคมีพื้นฐานความชื่นชมวัฒนธรรมดั้งเดิมแต่ก็นิยมวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้วงสังคีตสัมพันธ์ ซึ่งเป็นวงดนตรีที่ผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมตะวันตกได้รับความนิยม(เกี่ยวกับเรื่องนี้ดูรายละเอียดในบทที่ 4)

3.2.3 การเผยแพร่ นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ผ่านวัฒนธรรมความบันเทิง

รัฐบาลสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เพราะเป็นสื่อที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้ง่าย โดยเฉพาะสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงที่อยู่ในความสนใจของประชาชน เพื่อให้นโยบายของรัฐบาลลงสู่ประชาชนได้กว้างขวาง เช่น พลตำรวจตรี เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจสร้างภาพยนตร์เรื่อง “ทางอเวจี” เพื่อตอบสนองนโยบายรัฐบาลในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ (ประอรรัตน์ บูรณมาตย์, 2528 : 124) รัฐบาลจัดประกวดเพลงมาร์ชทางวิทยุกระจายเพื่อประชาสัมพันธ์นโยบาย เช่น เมื่อรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจ ก็ประกวดการแต่งเพลงเศรษฐกิจ เมื่อจะส่งเสริมวัฒนธรรมก็ประกวดการแต่งเพลงวัฒนธรรม เป็นต้น เช่น นายกรัฐมนตรีกล่าวถึงประโยชน์ในการจัดประกวดเพลงมาร์ช ทางวิทยุกระจายเสียงว่า “เพลงเดิน (มาร์ช) คราวนี้ รู้สึกว่าเพลงทุกเพลงไพเราะซาบซึ้ง และถูกต้องกับเจตน์เจาน์ที่จะอบรมและปลุกใจประชาชนให้มีความรักชาติบ้านเมืองของตน หวังว่าจะได้รับความร่วมมือจากคณะดนตรีทั้งหลายในการแต่งเพลงที่ประกอบด้วยลักษณะวัฒนธรรม

และศีลธรรมอันดีงามต่อไปอีก เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติ” (วิทยุสารฯ , กุมภาพันธ์ 2496) อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมความบันเทิงที่รัฐบาลให้การสนับสนุนอย่างจริงจังเพื่อประชาสัมพันธ์นโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ได้แก่ ลิเกวิทยุ ละครปลุกใจ และเพลงปลุกใจ

ลิเกวิทยุ ลิเกวิทยุเกิดขึ้นในปี 2471 และได้รับความนิยมนตลอดมา รัฐบาลเลือกลิเกวิทยุเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์นโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เพราะลิเกวิทยุเป็นความบันเทิงที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย ในหมู่ประชาชนระดับล่างซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม อีกทั้งวิทยุยังเป็นสื่อที่สามารถกระจายเสียงถึงประชาชนได้ทุกหัวภูมิภาค จึงสามารถเผยแพร่ นโยบายของรัฐบาลได้ดี

รัฐบาลในทศวรรษ 2490 ใช้ลิเกวิทยุเป็นสื่อประชาสัมพันธ์นโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยจัดประกวดลิเกทางวิทยุ ซึ่งด้วยทองคำหนัก 5 บาท พร้อมประกาศนียบัตรจากนายกรัฐมนตรี ขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี 2494 และครั้งที่ 2 ในปี 2500 การจัดประกวดลิเกทางวิทยุของรัฐบาลแสดงถึงจุดมุ่งหมายในการนำวัฒนธรรมความบันเทิงที่อยู่ในความสนใจของประชาชนมาเป็นสื่อปลุกฝังโฆษณาประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐบาล เช่นการจัดประกวดลิเกวิทยุในปี 2494 รัฐบาลประกาศวัตถุประสงค์ในการจัดประกวดว่า เป็นการส่งเสริมการแสดงลิเกให้ทันสมัยและมีคุณภาพยิ่งขึ้น(สร.0701.9.10/36) แต่รัฐบาลกำหนดเนื้อหาว่าต้องเป็นเรื่องสนุก มีคติเตือนใจ มีศีลธรรมวัฒนธรรม วีรกรรม ให้มีความสามัคคี และให้มีความรักชาติบ้านเมือง (สร. 0701.9010/36) นโยบายรัฐบาลในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในขณะนั้นเป็นที่เข้าใจทั่วไปว่ารัฐบาลจัดประกวดลิเกวิทยุเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้มีผู้กล่าวถึงลิเกวิทยุในช่วงนั้นว่าเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ นโยบายของรัฐบาล “การแสดงลิเกนี้ ตามจิตตวิทยาการเมืองของจอมพลป. พิบูลสงครามนั้นว่า นอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐบาลในการผดุงและส่งเสริมศีลธรรมและวัฒนธรรมแล้วยังจะใช้เป็นเครื่องมือปราบคอมมิวนิสต์ให้ได้ผลอีกด้วย” (สยามสมัย รายสัปดาห์ , มกราคม 2494)

ความเข้าใจว่ารัฐบาลจัดประกวดลิเกเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้คณะลิเกที่เข้าประกวดต่างแต่งบทละครที่เน้นความรักชาติ และต่อต้านศัตรู เช่น “ตัวตายดีกว่าชาติตาย” ของศรีบูรณะ “รัชชชัย-ไตรรงค์” ของคณะคูริยพันธ์ การเน้นโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติและต่อต้านศัตรูของคณะต่างๆ เห็นได้จากคณะกรรมการผู้ตัดสินดำนิว่าทำให้เรื่องขาดความสนุก เพราะบทประพันธ์ส่วนใหญ่ยึดเอาการต่อต้านคอมมิวนิสต์มาผูกเป็นโครงเรื่อง มุ่งการสอน อีกทั้งยังแทรกนโยบายของรัฐบาลเข้าไปไม่ถูกจังหวะ ทำให้รสเรื่องขาดความสนุกสนาน(สร.0201.104/9)

การจัดประกวดลิเกวิทยุ ทำให้ลิเกซึ่งได้รับความนิยมมาแต่เดิมแพร่หลายมากขึ้น ประชาชนจำนวนมากให้ความสนใจเนื่องจากมีคณะลิเกที่มีชื่อเสียงหลายคณะประกวด เช่น คณะหอมหวล คณะฉลาด คำมูลคดี คณะสุชิน เทวะผลิน เป็นต้น การจัดประกวดลิเกทางวิทยุในครั้งนั้น ทำให้การประชาสัมพันธ์นโยบายรัฐบาลประสบความสำเร็จอย่างมาก รัฐบาลจึงจัดการประกวดลิเกทางวิทยุขึ้นใหม่ ในปี 2500 โดยกำหนดให้เป็นการประกวดลิเกต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีระเบียบข้อบังคับให้ประพันธ์เนื้อเรื่องตอบสนองนโยบายของรัฐบาลว่า "...บทประพันธ์ให้มีคติ ไม่ผิดศีลธรรม วัฒนธรรม ส่งเสริมนโยบายรัฐบาล และสนุก บทกลอนถูกต้องหลักกวีวรรคตอน สัมผัสนอกใน..." (ศธ..0701.9.10/36) ลิเกคณะต่าง ๆ ที่เข้าประกวดต่างพากันแต่งเนื้อหา ในทำนองต่อต้านศัตรู อันสื่อถึงคอมมิวนิสต์ เช่น เรื่อง "คนขายชาติ" ของคณะสราญรมย์ "ไทยต้องเป็นไท" ของคณะวิฑิตบันเทิง "รักชาติยิ่งชีพ" ของคณะส.เกตุทอง "ผู้กู้อิสรภาพ" ของคณะศรีสว่างศิลป์" ล้วนมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรักชาติและต่อต้านศัตรู ดังเรื่อง "นเรศวรตัดสินพระทัย" ของคณะศิवालย์ มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักชาติ และสอดแทรกความรู้รักชาตินิยมให้คนรักชาติว่า แม้แต่สมเด็จพระนเรศวรยังทรงละทิ้งคนรัก เพื่อกลับมาอุปถัมภ์อิสรภาพให้กับประเทศไทย โดยเริ่มต้นปลูกฝังความรักชาติตั้งแต่การออกแขก

แขก (ร้อง) เฮ - เฮ - เฮ - เฮ

.... วันนี้ศิवालย์ มาอ่อนฤทัยให้ท่านเปรมปรี

รักชาติศาสน์กษัตริย์ อภิธรรมบุญรัฐเอาไว้ด้วยดี

พลีชีพเพื่อชาติประเทศ สงวนขอบเขตของชาติเรานี้

ศัตรูจะต้องพินาศ ไม่กล้าสามารถเข้ามาข้ายี้

(ลง) ฮีะ เร้ - วังก้า เราชาวประชาล้วนสามัคคี (ศธ. 0701.9.10/36)

ความสำเร็จในการปลูกฝังนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์สู่ประชาชนผ่านการแสดงลิเก นอกจากทำให้ลัทธิคอมมิวนิสต์ เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางแล้ว ยังทำให้ลิเกวิทยุที่แพร่หลายแต่เดิม ได้รับความสนใจจากประชาชนมากยิ่งขึ้น* ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนกลอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

*ดูรายละเอียดเรื่องลิเกวิทยุในหัวข้อ 4.4.2 (การปรับปรุงลิเก)

...แต่เช้ามีดไม่ทันตะวัน โด่ง
 หลังจับเรื่องร้อยเนื้อเล่นเรื่อยไป
 ประชาชนได้แต่นั่งฟังยี่เก
 บ้างก็ทำท่าจะขอมคอมมิวนิสต์
 แม้แต่ตัวคอมมิวนิสต์จิตใจชั่ว
 ไม่รู้ว่าท่านจะมาทำไหนดกัน

ก็ออกแขกโหมโรงแต่ก่อน ไก่
 พระเอกส่งเสียงไล่ไปทุกทิศ
 จนชักเขวสับสนวิกลจริต
 บ้างก็ฟัดก็ตั้งตั้งนั่งขบฟัน
 พอได้ฟังยี่เกก็นึกพรั่น
 ไหวงต่อต้านแบบนั้นดูชอบกล

(อ้างถึงในพลาตีสัย สัทธิตัญญกิจ , มปป : 69)

ละครปลุกใจ การปลุกฝังลัทธิชาตินิยมผ่านละครของกรมศิลปากร ซึ่งประสบ
 ความสำเร็จมาตั้งแต่ รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้รัฐบาลให้
 ความสำคัญกับการจัดแสดงละครประวัติศาสตร์ หรือละครปลุกใจ เพื่อเผยแพร่ นโยบายของรัฐบาล
 อีกครั้งนายกรัฐมนตรี มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำ
 ประเทศสวีเดนแลนด์ในขณะนั้น กลับมาช่วยราชการกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อฟื้นฟูละคร
 ศิลปากร เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ริเริ่มให้มีละครปลุกใจและแต่งบทละครปลุกใจในช่วง
 สงครามโลกครั้งที่ 2 การประพันธ์บทละครปลุกใจในช่วงนี้หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์บท
 ละครประเภทปลุกใจ ปลุกฝังลัทธิชาตินิยมหลายเรื่องได้แก่ เรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.
 2497) อนุภาพแห่งความเสียสละ (พ.ศ. 2498) อนุภาพแห่งความรัก (พ.ศ. 2499) และอนุภาพ
 แห่งศีลสัตย์ (พ.ศ. 2500)

เนื้อหาของบทละครปลุกใจ ล้วนปลุกฝังให้ผู้ชมตระหนักถึงการเสียสละของบรรพบุรุษ
 คนรุ่นหลังจึงต้องรักชาติและรักษาชาติ เช่นเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” แสดงให้เห็นถึงความ
 รักชาติว่ายิ่งใหญ่กว่าการแสวงหาความสุขส่วนตัว พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นตัวอย่างของการเสีย
 สละความสุขส่วนตัวเพื่อสร้างประเทศให้ยิ่งใหญ่ หรือเรื่อง “อนุภาพแห่งความ เสียสละ” เป็นเรื่อง
 ราวการรวมเมืองหริภุญชัย กับล้านนา โดยตัวเอกยอมเสียสละความรักเพื่อรักษาหน้าที่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเนื้อหาของละครประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการในยุคนี้ แม้จะเป็น
 ละครปลุกใจให้รักชาติ และปลุกฝังความคิดเกี่ยวกับชาตินิยมสู่ประชาชนแต่ก็เป็นลักษณะการใช้
 ลัทธิชาตินิยมเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ประอรรัตน์ บูรณมาตร (2528:126) กล่าวสรุปถึงละคร
 ประวัติศาสตร์ของกรมศิลปากรซึ่งเป็นผลงานการประพันธ์ของหลวงวิจิตรวาทการในขณะนั้นว่า
 เนื้อความในบทละครประวัติศาสตร์ยุค “อนุภาพ” เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสียสละของบรรพบุรุษใน
 การก่อตั้งอาณาจักรไทย เพื่อปลุกสำนึกให้ประชาชนรักชาติ จึงเป็นหน้าที่ของประชาชนคนไทยจะ

ต้องพยายามรักษาราชอาณาจักรและเอกราชของชาติจากภัยคอมมิวนิสต์ที่กำลังแทรกแซงและคุกคามประเทศไทยอยู่ในเวลานั้น

การแข่งขันในตลาดความบันเทิงที่มุ่งความหรูหรา แปลกใหม่ ทำให้การจัดแสดงละครปลุกใจของกรมศิลปากรในช่วงนี้เน้นความหรูหรายิ่งใหญ่ ตระการตา เพื่อเพิ่มความสนใจแก่ผู้ชมคนสามัญ เล่าถึงความยิ่งใหญ่ของละครเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” ว่า “...ละครเรื่องนี้จึงใหญ่โตมโหฬารในศิลปะหลายอย่าง เป็นต้นว่าการร้องรำ การแต่งกาย และดนตรี โดยไม่นับห้องประชุมใหม่เอี่ยมของกระทรวงวัฒนธรรมอันเป็นสถานที่แสดงเข้าด้วย นับว่าเป็นละครที่สำคัญเรื่องหนึ่ง” (สยามสมัยรายสัปดาห์, มีนาคม 2497) ชื่อเสียงของละครประกอบกับความยิ่งใหญ่ของละคร ทำให้ละครปลุกใจชุดอนุภาพต่างๆ ได้รับความสนใจมีผู้เข้าชมจำนวนมากไม่น้อย ปรากฏความนิยมเข้าชมละครเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” ว่า “การแสดงละครเรื่องนี้ ปรากฏเป็นที่พอใจของประชาชนมากท่าน...แม้ที่นั่งเต็มแล้วก็ยังมีผู้ขอร้องให้เสริมที่นั่งอีก จึงต้องเพิ่มวันแสดงในเวลาเช้าและกลางคืนวันอาทิตย์” (ราชกิจจานุเบกษา, 10 สิงหาคม 2497) และนอกจากการจัดแสดงละครปลุกใจที่หอประชุมกระทรวงวัฒนธรรมแล้ว รัฐบาลยังส่งเสริมให้เผยแพร่การแสดงละครปลุกใจไปตามจังหวัดต่างๆ เพื่อปลุกฝังความรู้สึกชาตินิยมและต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่นเมื่อคราวที่จอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีและท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม นำผ้ากฐินของกระทรวงมหาดไทยและของสำนักนายกรัฐมนตรี ไปถวายที่วัดต่างๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปี 2499 เวลากลางคืนมีการแสดงละครของกรมศิลปากรเรื่อง “อนุภาพแห่งความรัก” สมโภชให้ประชาชนทุกวัด (วิทยุสาร, พฤศจิกายน 2499)

การจัดแสดงละครปลุกใจเพื่อเผยแพร่นโยบายของรัฐนับว่าประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง เพราะนอกจากจะได้รับความสนใจจากประชาชนจำนวนมากแล้ว เพลงปลุกใจประกอบละครยังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายและหลายเพลงยังนิยมใช้สำหรับปลุกใจประชาชนในโอกาสต่างๆ สืบมาจนปัจจุบัน

เพลงปลุกใจ การประสบความสำเร็จในการปลุกฝังนโยบายของรัฐผ่านเพลงปลุกใจในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้รัฐบาลนำแนวนโยบายนี้กลับมาใช้อีก นายกรัฐมนตรีกล่าวถึงผลดีของการส่งเสริมนโยบายของรัฐบาลผ่านวัฒนธรรมความบันเทิง โดยเฉพาะเพลงปลุกใจว่า

...โดยประสงค์จะส่งเสริมนโยบายของรัฐบาลหรือของรัฐ หรือความปรารถนาของชาวไทยทั้งหลายที่ได้มี เพื่อให้ประชาชนได้รับส่วนเพื่อนำไปประกอบภารกิจของตนก็ดี เพื่อจะได้นำประโยชน์ความผาสุกมาสู่ตนได้คืนนั้น ย่อมมีหลายวิธิต่าง ดังเช่นในการ

โฆษณาทางวิทยุกระจายเสียง การบรรยาย การพิมพ์หนังสือแจก แต่ยังมีวิธีการอีกวิธีหนึ่งซึ่งอาจจะมีประโยชน์มาก วิธีการที่ตนมีความเข้าใจนั้นอาจไม่เพียงพอสำหรับในสมัยนี้ในการปกครองสำหรับคนส่วนมาก และในการที่มีความเข้าใจซาบซึ้ง เข้าใจไปในหัวใจโดยที่เรียกกันว่าคล้าย ๆ มีความเข้าใจแตกฉาน มีความเข้าใจในทุกเส้นเลือด วิธีการอันนั้นก็คือวิธีการของศิลปกรรมหรือวรรณกรรมโดยอาศัยแต่งบทเพลงประกอบ...เมื่อได้ฟังเสียงของประชาชนนับว่าได้ผลดีมาก เพราะว่ามันนอกจากเขาจะได้เข้าใจในเรื่องต่าง ๆ แล้ว ยังมีความซาบซึ้ง เข้าใจ เพราะฉะนั้นเมื่อได้พยายามทำเช่นนั้นนี้กันต่อไป
(วิทยุสาร, 24 สิงหาคม 2496)

ในทศวรรษนี้รัฐบาลส่งเสริมเพลงปลุกใจ เพื่อปลุกใจคนให้รักชาติตอบสนองนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพลงปลุกใจที่ประพันธ์ใหม่ ทั้งหมด 18 เพลง (พรณี ปรัชญาบำรุง, 2542 : 148) ประพันธ์เพื่อประกอบบทวิทยุ เปิดทางวิทยุกระจายเสียง รวมทั้งประกอบละครปลุกใจเพื่อเพิ่มอรรถรสให้กับบทละคร เช่น เพลงไตรรงค์ที่ยอดเสา เพลงไทยสามัคคี ประกอบบทละครปลุกใจเรื่อง “อานุภาพแห่งความรัก” (2499) เพลงต้นตระกูลไทย ประกอบบทละครปลุกใจเรื่อง “อานุภาพพ่อขุนรามคำแหง” (2497) เนื้อหาของเพลงปลุกใจกระตุ้นความรักชาติในแง่มุมต่าง ๆ เช่น เพลงต้นตระกูลไทย เสนอวีรกรรมของบรรพบุรุษที่เสียสละเพื่อชาติ เพลงแผ่นดินของเรา (2495-2496) แผ่นดินทอง (2496) บรรยายความรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินไทย เพลงกลีกรไทย (2498) กระตุ้นให้ผู้ฟังเห็นความสำคัญของอาชีพกสิกรรมว่าเป็นอาชีพที่ทำให้ชาติรุ่งเรือง หรือเพลงมาร์ชชาวไทย (2496) บรรยายถึงความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ว่าเป็นสถาบันหลักอันแสดงถึงการดำรงอยู่ของชาติว่า

พวกเราประชาชนชาวไทย เทิดทูนชาติไว้ดวงใจมั่นในเสรี เราเป็นไทยร่วมใจสมานไมตรี มุ่งสามัคคีเลือดเนื้อชีวิตต้องพลีเพื่อไทย ๆ ประชาธิปไตยนั้น ชาวไทยบูชา ปกครองกันมาฝังอยู่ในจิตใจ วัฒนธรรมของชนชาวไทย วิไลเกียรติและวินัยซาบซึ้งวิญญา ชาตินั้นเหนือชีวาไฟ เกิดในองค์กษัตริย์ ศาสนา สิทธิของมวลประชา ทั่วโลกเคารพเพียงใจ ๆ เราชาติไทย รักษาแผ่นดินไทยไว้ หากศัตรู บุกรุกทุกคนร่วมใจ รบและยอมตายเพื่อชาติไทยนั้นขืนยง เอาชัย เอาชัย ไชโย ชาติไทยจะเป็นไทยอยู่ด้วยพวงเราเชิดชูให้มันคงเลือดเนื้อยอมพลีธำรง ให้ชาติคงคู่ฟ้าดินสลาย (มาร์ชชาวไทย, 2496)

เพลงไทยควรรำลึก (2496) มีเนื้อหารบรรยายถึงความโหดร้ายของลัทธิคอมมิวนิสต์

- (1)ชาติไทยเอ๋ย คนไทยเราเอ๋ย ต้องร่วมรัก ทุก ๆ พรรคต้องสามัคคีโลก แบ่งสองค่าย
นะต่างฝ่ายราวี ไทยอยู่ค่ายเสรีประชาธิปไตยเอ๋ย
- (2) ค่ายคอมมิวนิสต์ มีพิษร้ายแสน ธิปไตยรับสิน (ซ้ำ) ธิปไตยรับแดน (ซ้ำ) ธิปไตย
นับแสน (ซ้ำ) บังคับแรงงาน (ซ้ำ) ร้ายกาจนะแฮะ อย่างทาสกรรมกรสุดแสนอนาทร
ทุกวี่วันเอ๋ย
- (3) ค่ายคอมมิวนิสต์ (ซ้ำ) คอยคิดใส่ร้าย (ซ้ำ) แน่ะ เทียวแยกเทียวย้าย ยุงตะแคง
เอ๋ย ใครหลงเชื่อคำ หกขมำตายเลย โอ้อ้อไทยเอ๋ย เร่งระวังตัวละเหออ (ไทยควรรำลึก,
2495)

จุดประสงค์ในการประพันธ์เพลงเพื่อปลุกใจประชาชนให้รักชาติ ทำให้ผู้ประพันธ์เลือก
ใช้ท่วงทำนองสนุกสนาน เพื่อให้ติดหูคนฟัง เช่น ทำนองเพลงมาร์ช อีกทั้งการส่งเสริมของ
รัฐบาลโดยเปิดเพลงบ่อย ๆ ทางวิทยุกระจายเสียง ทำให้เพลงประเภทนี้ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว
มีผู้กล่าวว่าเหตุที่เพลงประเภทนี้แพร่หลาย เพราะฟังง่าย “เป็นเพลงที่ร้องแก้กั้ม เพราะมันง่ายดี และ
เป็นเพลงที่ใคร ๆ ก็ร้องได้ แม้กระทั่งเด็ก 3 ขวบ หลับตาก็ยังร้องได้” (ศีกฤทธิ์ ปราโมช, 2504 :
375)

เพลงปลุกใจที่รัฐบาลให้ความสำคัญนำมาส่งเสริมจนได้รับความนิยมแพร่หลายในช่วงนี้
คือ “เพลงต้นตระกูลไทย” ซึ่งมีท่วงทำนองจำง่าย ร้องง่าย เนื้อร้องของเพลงสอดคล้องกับนโยบาย
ของรัฐบาลในการปลุกใจให้ประชาชนรักชาติ รักเอกราช และต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เนื้อร้อง
ของเพลงต้นตระกูลไทย กล่าวถึงบรรพบุรุษคนสำคัญที่กล้าหาญเสียสละเพื่อแผ่นดิน เพื่อปลุกจิต
สำนึกคนไทยให้นึกถึงความกล้าหาญ เสียสละ และความยากลำบากของบรรพบุรุษ มีเนื้อร้องว่า
“ต้นตระกูลไทย ใจช่างเข็มหาญ รักษาดินแดนไทยไว้ให้ลูกหลาน ผู้จันสุญเสียแม้ชีวิตของท่าน
เพื่อรักษาบ้านเมืองไว้ให้เรา ลูกขึ้นเถิดพี่น้องไทย อย่าให้ชีวิตสูญเปล่า รักชาติยิ่งชีพของเรา เหมือน
ดั่งพงศ์เผ่า ต้นตระกูลไทย...”

รัฐบาลบังคับให้ใช้เพลงต้นตระกูลไทยเป็นเพลงสำหรับพิธีการต่างๆ และให้กระทรวง
ศึกษาธิการมีคำสั่งไปยังโรงเรียนต่างๆ ให้ถือว่าเป็นเพลงสำคัญรองจากเพลงชาติ (ประอรรัตน์
บูรณมาศย์, 2528 : 201) และยังเปิดเพลงนี้ทางสถานีวิทยุทุกสถานีทุกวันวันละหลายครั้ง เพื่อให้
ประชาชนขับร้องเพลงนี้ได้ ทำให้เพลงแพร่หลายเป็นที่รู้จักของคนไทยทั่วไป จนมีผู้ค่อนข้างว่า
นายกรัฐมนตรีและภรรยาตั้งใจสนับสนุนเพลงปลุกใจและให้เปิดเพลงเพื่อปลุกใจเกินความจำเป็น
จนน่าเบื่อ

...เขาก็ตั้งหน้าตั้งตาร้องเพลงเปิดเพลง “ต้นตระกูลไทย” กัน จนหน้าตั้งตาตั้งไปเลย ที่เดียว ทั้งเช้าทั้งสายทั้งบ่ายทั้งเย็น ทั้งคำทั้งศึกก็ว่าได้อีกนั่นแหละ เพราะนอกจากฟังวิทยุกระจายเสียงจากหลายสถานีวันละตั้งหลายครั้งแล้ว ท่านทั้งสองก็ยังอุตสาหะไปนั่งฟังที่วิกของกระทรวงวัฒนธรรมเวลาตัวละครเขาร้อง เวลาแสดงละครเรื่อง “อานุภาพพ่อขุนรามคำแหง” อีกแทบทุกวันเสาร์วันอาทิตย์ (ชาวกรุง, กันยายน-ตุลาคม 2497)

การส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิงเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในช่วงนี้นับได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก นโยบายการต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลเป็นที่รับรู้และเข้าใจในหมู่ประชาชนทั่วไป ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงการรับรู้เรื่องภัยจากคอมมิวนิสต์อันเป็นผลจากการประชาสัมพันธ์ของรัฐบาลผ่านสื่อต่าง ๆ รวมทั้งวัฒนธรรมด้านความบันเทิง เมื่อปี 2496 ว่า “ตั้งแต่เราได้เริ่มมีการต่อต้านคอมมิวนิสต์กันมาในเมืองไทยด้วยการเล่นยี่เกบ้าง ปิคโปสเตอร์จำ ๆ บ้าง และด้วยวิธีอื่น ๆ มาจนถึงบัดนี้ก็ร่วม ๆ สามปีเข้ามาแล้วผู้เขียนเข้าใจเอาเองว่าคนไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งแต่ก่อนไม่เคยรู้ว่าคอมมิวนิสต์มีในโลกนี้ บัดนี้ก็รู้แล้วว่าคอมมิวนิสต์นั้นมีจริง” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2515 : 315)

บทนี้สรุปได้ว่านโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมวัฒนธรรมความบันเทิง สะท้อนถึงจุดมุ่งหมายในการใช้วัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างภาพลักษณ์ของประเทศในประชาคมโลก อันส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐในทางการเมือง รัฐเลือกสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงระดับสูง ให้เป็นลักษณะประจำชาติ จึงสนับสนุนกรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบงานด้านวัฒนธรรม จนมีศักยภาพและมีอิทธิพลในการกำหนดแบบแผนวัฒนธรรมประจำชาติ

นับแต่ปี 2495 เป็นต้นมา รัฐสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงระดับสูง โดยอธิบายความสำคัญเชื่อมโยงกับความมั่นคงของชาติ ตอบสนองนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา อันส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐ การตั้งกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อการนี้ทำให้งานอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติได้รับการสนับสนุนผ่านกรมศิลปากรอย่างเต็มที่ แม้ว่ารัฐมีนโยบายวิวัฒน์วัฒนธรรมให้มีพัฒนาการสอดคล้องกับยุคสมัย แต่การสนับสนุนให้กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานอนุรักษ์วัฒนธรรมมาตลอด ทำให้ผลงานการวิวัฒน์วัฒนธรรมของกรมศิลปากรเป็นเพียงการปรับปรุงวัฒนธรรมในกรอบแบบแผน การวิวัฒน์วัฒนธรรมตามเป้าหมายของรัฐบาลกลับเป็นผลงานของกรมประชาสัมพันธ์ ลักษณะดังกล่าวช่วยอมแสดงถึงความเข้มแข็งของกรมศิลปากร ซึ่งมีบทบาทในการสืบทอดแบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของราชสำนักมาแต่เดิม และมีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนวัฒนธรรมความบันเทิงของชาติ

ความมุ่งหมาย ในการใช้วัฒนธรรมความบันเทิงประชาสัมพันธ์นโยบายของรัฐบาล ทำให้รัฐสนับสนุนวัฒนธรรมความบันเทิงที่อยู่ในกระแสความนิยมของสังคม เช่น ใช้ลิเกวิทยุ สนับสนุนนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่นเดียวกับนำเพลงปลุกใจ และละครปลุกใจ กลับมาใช้ เพื่อการนี้ ขณะเดียวกันการปรับปรุงวัฒนธรรมตามกระแสความนิยมของสังคม เช่น การประยุกต์ดนตรีไทย และเพลงไทย ของกรมประชาสัมพันธ์ ทำให้วัฒนธรรมความบันเทิงแบบตะวันตกยิ่ง แพร่หลาย